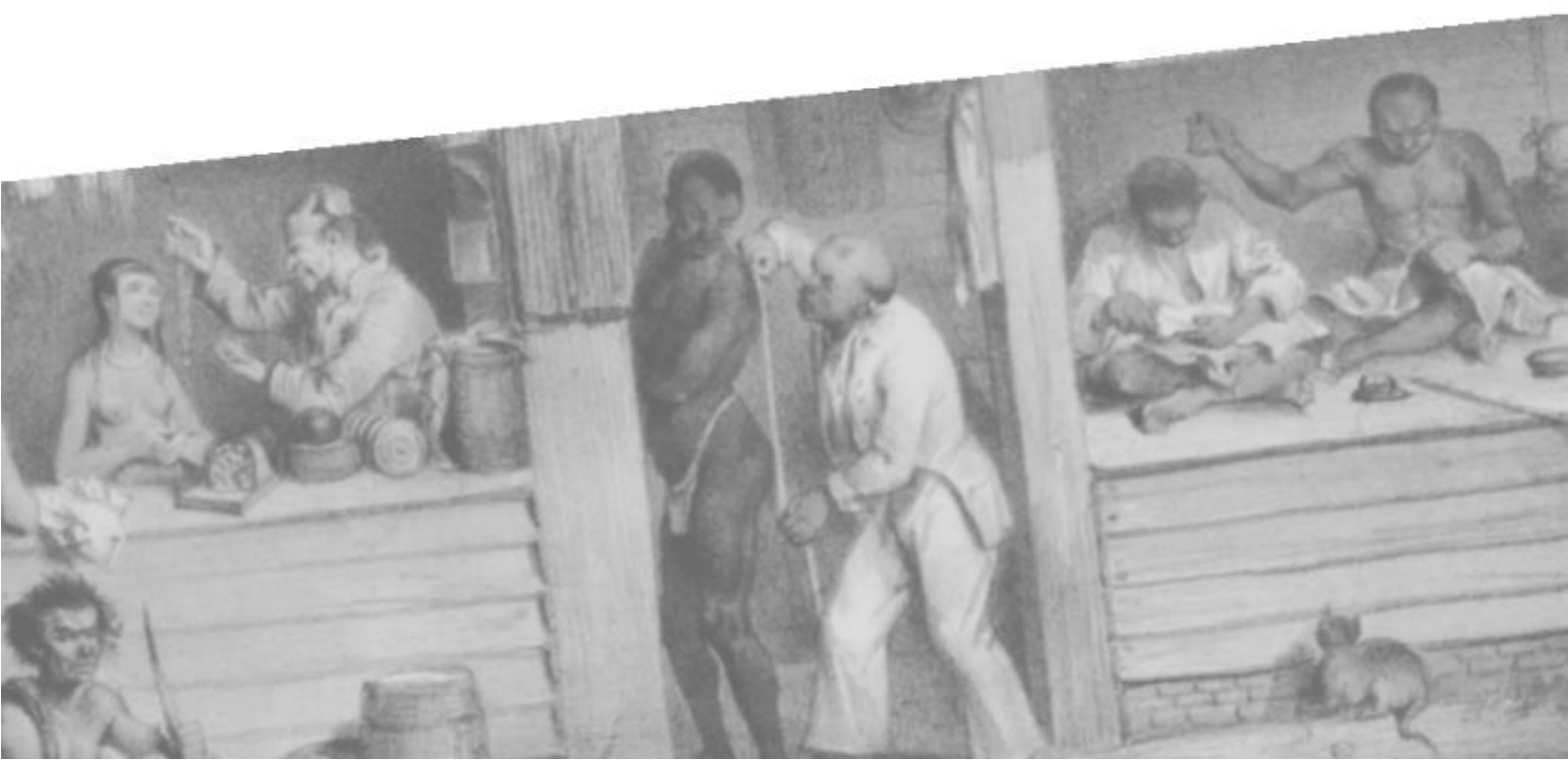

Helmond en zijn slavernijverleden

Een verkennend onderzoek naar de rol van de bestuurders van de stad en gemeente Helmond

Kim Lempereur en Henk Roosenboom

Helmond en zijn slavernijverleden

Een verkennend onderzoek naar de rol van de bestuurders van de stad en gemeente Helmond

Auteurs

Kim Lempereur, MA

Dr. Henk Roosenboom

Begeleidingscommissie

Dr. Coen van Galen

Dr. Giel van Hooff

Drs. Ger Jan Onrust

Dr. Angelie Sens

Dr. Lia van Zalinge-Spooren

Eindredactie

Angelie Sens

Helmond, 14 juni 2024

Inhoudsopgave

1 Inleiding.....	5
1.1 Aanleiding	5
1.3 Onderzoeksmethoden en bronnen.....	7
2 De organisatie van het stadsbestuur van Helmond	9
2.1 De samenstelling.....	9
2.2 Helmondse verwevenheid.....	10
3 De economische situatie van Helmond	13
3.1 De Haarlemse connectie in de zeventiende en achttiende eeuw	13
3.2 Produceren voor de export in de zeventiende en achttiende eeuw	14
3.3 Nieuwe initiatieven in de negentiende eeuw.....	16
3.4 Financiering van de textielindustrie - Van Lanschot en de NHM.....	17
4 De rol van de bestuurlijke elite	20
4.1 Betrokkenheid van bestuurders.....	20
4.2 Johan Godard Biertempel ca. 1723-1774.....	21
4.2.1 Suriname en Jukemombo	21
4.2.2. Biertempel als planter.....	23
4.2.3. Verzet van marrons en tot slaafgemaakten	24
4.2.4. Maart-juni 1759	25
4.2.5 Juni 1765 - Het verzet gaat door.....	27
4.2.6. Plantage Watervliet	28
4.2.7. Biertempel naar Helmond.....	29
4.2.8. Besluit.....	30
4.3 Willem Hendrik van Ommeren 1756-1803	31
4.3.1. Deportatie naar Suriname.....	31
4.3.2. De Dageraad.....	32
4.3.3 De Katoenkoning	33

4.4 Carel Frederik Wesselman 1746-1825	34
4.4.1 Handelsambities en het kasteelheerschap.....	34
4.5 Daniel Cornelis Wesselman 1752-1804	36
4.5.1 Ghanese connecties	36
4.6 Amandus Hubertus Bots 1816-1879 en Arnoldus Gerardus Bots 1826-1882	38
4.6.1 Politieke wortels	39
4.6.2 Textiel en katoen.....	39
4.6.3 Esthersrust.....	40
4.6.4 Killenstein	43
4.6.5 De afschaffing van de slavernij 1 juli 1863: het witte perspectief.....	45
4.7 Hendrikus Josephus Raymakers 1825-1891	46
4.7.1 Raymakers en zonen.....	46
4.7.2 De Mathilda	47
4.8. Willem Hubertus Prinzen, 1847-1919	48
5 Conclusies en aanbevelingen	49
5.1 Conclusies	49
5.2 Aanbevelingen.....	50
Bibliografie	52
Bijlage 1 – Leveringen van Helmondse fabrikanten aan de NHM	59
Bijlage 2 – De plantages waar W.H. van Ommeren werkzaam was als administrateur of in eigen bezit had	60
Bijlage 3 – Vrijverklarde slaafgemaakten Plantage Esthersrust met achternaam Bottse en Helmond volgens de Emancipatieregisters 1863.....	62
Bijlage 4 – Overzichtskaart van de plantages in Suriname – Biertempel.....	64
Bijlage 5 – Overzichtskaart van de plantages in Suriname – Van Ommeren.....	65
Bijlage 6 – Overzichtskaart van de plantages in Suriname – Bots	66

1 Inleiding

Op 1 juli 1863 verkregen in Suriname en de Nederlandse Antillen alle ruim 45.000 slaafgemaakten formeel hun vrijheid. Toch hield de slavernij niet op bij de formele afschaffing van dit mensonterende systeem want veel tot slaafgemaakten in Suriname waren nog tien jaar verplicht om op contractbasis en onder vergelijkbare, vaak vreselijke, omstandigheden eenzelfde werk te blijven uitvoeren. Er bestaat brede consensus dat de voormalige slaafgemaakten in Suriname pas in 1873 echt vrij waren. De herdenking/viering op 1 juli 2023 van 150 jaar vrijheid bevestigt dit.

Keti Koti (de ketenen verbroken) is oorspronkelijk de Surinaamse naam voor de gedenk- en feestdag op 1 juli ter ere van de afschaffing van de slavernij. De aanloop naar de viering van Keti Koti 2023 in Nederland leidde op veel plaatsen tot een toenemende bewustwording en ze gaf aanzet tot verschillende vragen en, soms hoogoplopende, discussies, waarin geregeld de schuldvraag, in de betekenis van wie welke verantwoordelijkheid droeg bij het slavernijverleden, centraal stond.

Nazaten van tot slaafgemaakten in Nederland lieten hún stem horen, wilden dat hún geschiedenis en het leed dat hun voorouders was aangedaan voor het voetlicht werden gebracht. Dit alles leidde tot verschillende onderzoeken naar kolonialisme, slavenhandel, slavernij en andere vormen van gedwongen arbeid in de voormalige Nederlandse koloniën en de impact daarvan op personen, bedrijven en gemeentes. Grote steden als Amsterdam en Rotterdam beten het spits af.¹ In navolging daarvan zijn ook voor verschillende regio's en plaatsen elders in Nederland onderzoeken uitgevoerd en steeds duidelijker blijkt dat kolonialisme en slavernij veel meer verweven zijn met, ja zelfs in de haarvaten zitten van wat nu Nederland is, dan aanvankelijk werd aangenomen.² Het koloniale en slavernijverleden werkt met andere woorden nog steeds volop door in de huidige samenleving.

1.1 Aanleiding

Een connectie tussen het slavernijverleden en Helmond is voor velen binnen en van buiten deze stad wellicht niet zo vanzelfsprekend. De Brabantse stad kende geen directe connectie met de Verenigde Oost-Indische of West-Indische Compagnie door middel van bijvoorbeeld een eigen deelonderneming of 'Kamer'. Ook heeft Helmond geen directe verbinding met zee. Toch blijken er wel degelijk verbanden met de trans-Atlantische slavenhandel en de plantages in de West te hebben bestaan en dit maakte zanger Typhoon pijnlijk duidelijk tijdens *Keti Koti in Concert*, waar hij connecties legde tussen het slavernijverleden en de Helmondse textielindustrie.³

Terecht wees Typhoon erop dat textiel een onlosmakelijk onderdeel vormde van de trans-Atlantische 'driehoekshandel': textiel, wapens en kauri schelpen gingen van en via Europa naar de westkust van Afrika als betaalmiddelen voor de inkoop van Afrikaanse mensen, goud

¹ Pepijn Brandon e.a. (red.), *De Slavernij in Oost en West. Het Amsterdam Onderzoek* (2020); G. Oostindie (red.), *Het koloniale verleden van Rotterdam* (2020). Voor de rol van de Nederlandse bank en haar voorgangers zie: Karwan Fatah-Black, Lauren Lauret en Joris van den Tol, *Serving the chain? De Nederlandsche Bank en the last decades of slavery, 1814-1863* (2023).

² Bijvoorbeeld: Esther Captain e.a., *Staat en slavernij. Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (2023); E. van Velden en S. Wieringa, *Deventer & slavernij. Vooronderzoek* (2023); A. Singh, L. Jongsma en B. Tanczos, *De slavernijgeschiedenis van Groningen* (2024).

³ Hoe zit het met het slavernijverleden in Nederlandse steden?, *BNN VARA* <https://www.bnnvara.nl/artikelen/ho-zit-het-met-het-slavernijverleden-in-nederlandse-steden> (geraadpleegd op 2 april 2024).

en ivoor. De tot slaafgemaakten werden vervolgens naar Noord- en Zuid-Amerika, en dus het Caraïbisch gebied, getransporteerd en daar op de plantages tewerk gesteld, waarna de schepen volgeladen met koffie, suiker en andere landbouwproducten, waaronder katoen voor de textielindustrie, weer terug zeilden naar Europa.

Het Helmondse textielverleden en Helmonds mogelijke slavernijverleden riep meerdere vragen op. Daags na het tv-optreden van Typhoon publiceerde Helene Ermens/DitisHelmond een bericht over diverse Helmondse families die wellicht een rol gespeeld hadden binnen dit slavernijverleden van de stad.⁴ Door dit blog werd de slavernijdiscussie ook in Helmond aangewakkerd en werd het een vraagstuk binnen de lokale politiek. Raadslid Herbie Guldenaar en burgercommissielid Wilbert Linders van de lokale partij *Mi Hellemonders* vroegen het college op 3 juli 2023 of de gemeente bekend was met het slavernijverleden van de stad en de rol die diverse Helmondse families daarin hadden gespeeld.⁵ Ook vroeg de partij zich af of de gemeente overwoog om excuses aan te bieden voor dat slavernijverleden en of een slavernijmonument wellicht tot de mogelijkheden behoorde.

Daarop verscheen een artikel in het *Eindhovens Dagblad* met de kop ‘Slavernijverleden van Helmond is met mist omgeven’.⁶ Dezelfde dag 6 juli, werd tijdens de raadsvergadering in een motie van DENK en de SP aan het college gevraagd ‘Om een (wetenschappelijk) onderzoek uit te laten voeren over de exacte rol die de gemeente Helmond heeft gespeeld in de slavernijgeschiedenis van Nederland en de uitkomsten te delen met de raad’.⁷

Naar aanleiding van deze raadsvragen besloot de gemeente Helmond om haar verleden te gaan onderzoeken. In een raadsinformatiebrief zegde het college van Burgemeester en Wethouders naar aanleiding van de gevoerde discussie van de afgelopen maanden op 19 december 2023 toe opdracht te geven voor ‘een onderzoek naar het Helmondse aandeel in het slavernijverleden met als onderzoeksvraag: *Wat was de rol van het stadsbestuur van Helmond in de slavernijgeschiedenis van Nederland?*’.⁸

Een aantal lokaal betrokken historici werd bereid gevonden om met externe hulp het onderzoek uit te voeren c.q. te begeleiden. Voor ondersteuning en ook om het wetenschappelijk niveau te garanderen werd contact gezocht met de Radboud Universiteit in Nijmegen.

Er werd een begeleidingscommissie samengesteld de volgende leden zitting hebben: dr. Coen van Galen (universitair hoofddocent sociale en koloniale geschiedenis, Radboud Universiteit), dr. Giel van Hooff (voormalige stadshistoricus van Helmond), dr. Lia van Zalinge-Spooren (voormalig consulent cultuurhistorie voor Helmond binnen het Regionaal Historisch Centrum Eindhoven), drs. Ger Jan Onrust, MEM (docent geschiedenis en schoolleider) en dr. Angelie Sens (directeur van het Zuid-Afrikahuis in Amsterdam en wetenschappelijk publicist over slavernijgeschiedenis). Als contactpersoon vanuit de gemeente maakt Sterre Otten, MA, beleidsadviseur cultuur, deel uit van de begeleidingscommissie.

Met het daadwerkelijke onderzoek werden historicus en oud-gemeentearchivaris dr. Henk Roosenboom en historicus Kim Lempereur, MA, belast.

⁴ Dit is Helmond, Helene Ermens, ‘Ook Helmondse families betrokken bij slavernij’ <https://ditiishelmond.nl/keti-koti-helmond-en-het-slavernijverleden/> (geraadpleegd op 28 april 2024). Dit blog baseert zich op <https://www.brabantserfgoed.nl/page/7385/sporen-van-slavernij-in-noord-brabant>.

⁵ Gemeente Helmond, ‘Slavernijverleden gemeente Helmond’, politieke vragen van gemeenteraadsleden, 3 juli 2023.

⁶ Arjen Vos, ‘Slavernijverleden van Helmond is met mist omgeven: ‘We lijken ergens onder aan de ranglijst te bungelen’, *Eindhovens Dagblad* (6 juli 2023).

⁷ Denk en SP Helmond, ‘Onderzoek naar en mogelijke excuses voor Helmondse aandeel in het slavernijverleden’, motie tijdens openbare vergadering van 6 juli 2023.

⁸ Gemeente Helmond, ‘Onderzoek aandeel Gemeente Helmond in slavernijverleden’, Raadsinformatiebrief, 19 december 2023.

1.2 Kaders van het onderzoek

Slavernij is een complex begrip dat door de geschiedenis heen verschillende vormen heeft aangenomen. Dit maakt een onderzoek naar het slavernijverleden van Helmond dan ook nooit zo rechtlijnig als dat zij in eerste instantie werd geformuleerd. Belangrijk hierbij is de geografische focus, die op verzoek van de gemeente Helmond voornamelijk is gericht op het Atlantisch gebied. Dit omvat specifiek de westkust van Afrika, het Caraïbisch gebied, Suriname, Guyana en Brazilië, waar de trans-Atlantische slavenhandel prominent aanwezig was. Omdat Afrika een cruciaal onderdeel vormde van de trans-Atlantische driehoekshandel, waarbij mensen in gevangenschap werden meegenomen, worden ook deze casussen in dit onderzoek meegenomen. Het kolonialisme en de betrokkenheid van de Oost-Indische handel wordt in dit onderzoek grotendeels buiten beschouwing gelaten, in lijn met de onderzoeksvraag van de gemeente Helmond.

Deze afbakening is van groot belang voor de definitie en praktijk van de slavenhandel en slavernij aangezien er wezenlijke verschillen bestonden tussen bijvoorbeeld Suriname en ‘Nederlands-Indië’. Vooral in de Nederlandse West-Indische koloniën van de zeventiende en achttiende eeuw, waar landbouwproducten werden geproduceerd voor de wereldmarkt, ontwikkelde zich een specifieke vorm van slavernij. In deze context werden slaafgemaakten niet als personen gezien maar als roerend goed. Dit hield in dat zij gekocht en verkocht konden worden zoals elk ander bezit. Deze specifieke vorm van slavernij had een duidelijk racistisch karakter. De meeste van deze slaafgemaakten waren van Afrikaanse origine, naast mensen van inheems-Amerikaanse en gemengde afkomst, terwijl personen van volledig Europese afkomst uitgesloten waren om tot slaaf gemaakt te worden.

Dit onderzoek streeft ernaar om een gedetailleerd inzicht te bieden in de complexiteit van het slavernijverleden van Helmond. Om de vraag te kunnen beantwoorden welk aandeel het Helmondse stadsbestuur heeft gehad binnen het slavernijverleden van Nederland, zijn enkele kaders opgesteld. Uitgaande van de gemeentelijke motie en de inbreng van de begeleidingscommissie werden de volgende punten geformuleerd voor dit onderhavige onderzoek:

- Dit onderzoek is wetenschappelijk verantwoord;
- Dit onderzoek loopt van 1 februari 2024 tot 1 juli 2024;
- Dit onderzoek richt zich op het stadsbestuur van de gemeente Helmond en voorgangers;
- Dit onderzoek beslaat het Atlantisch gebied;
- Dit onderzoek richt zich op de periode vanaf het ontstaan van de West-Indische Compagnie (WIC) in 1621 tot de formele afschaffing van de slavernij in 1863;
- Dit onderzoek richt zich op het slavernijverleden van de bestuursverantwoordelijken van de stad Helmond en niet op het koloniaal verleden.

1.3 Onderzoeksmethoden en bronnen

Essentieel bij het beantwoorden van de onderzoeksvraag naar het aandeel van het Helmonds stadsbestuur, is de vraag wie deze Helmondse bestuurders waren. Door de onderzochte periode heen is Helmond van (1) stad (1600-1795), naar (2) municipaliteit na de Bataafse Revolutie (1795-1813/15) en vervolgens (3) gemeente (1815-1870) gegaan.

In de eerste fase van het onderzoek werd een database samengesteld waarin de namen van alle Helmondse bestuurders binnen de onderzochte periode zijn opgenomen. Om deze namen te kunnen achterhalen is gebruik gemaakt van enkele honderden registers en andere

archiefstukken uit de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw uit het gemeentearchief van Helmond dat berust in het RHCe.

De namen opgenomen in de database zijn vervolgens in de tweede fase van het onderzoek vergeleken met de namen van de bij de slavenhandel en plantage-economie betrokken personen. Bronnen die hiervoor zijn geraadpleegd zijn allemaal publiek toegankelijke documenten die te vinden zijn in archieven en (online) raadpleegbare databases, zoals de Sociëteit van Suriname, het archief van de WIC, de emancipatieregisters, het kapitaalboek van de WIC en de plantagelijsten uit onder andere almanakken. Deze bronnen vertellen het verhaal vanuit het oogpunt van de witte Nederlanders en de witte Helmondse stadsbestuurders. Er is een oorverdovende stilte aanwezig wat betreft de stemmen van de tot slaafgemaakten.

2 De organisatie van het stadsbestuur van Helmond

De samenstelling van het Helmondse stadsbestuur kende in de onderzoeksperiode verschillende vormen die lange tijd ook uniek waren voor de stad. Met name de invloed van de verschillende gilden binnen het stadsbestuur, die zij al sinds de Middeleeuwen bezaten, was kenmerkend. Door de veranderende politieke structuren en het unieke karakter van het stadsbestuur zal daarom eerst worden stilgestaan bij de organisatie van het Helmondse stadsbestuur.

2.1 De samenstelling

Helmond was tot 1795 een heerlijkheid en tot 1778 zelfs een hoge heerlijkheid. Dit laatste hield in dat de heer – en de schepenbank namens hem – recht mocht spreken over leven en dood. Verder waren aan de heerlijkheid een groot aantal heerlijke rechten verbonden, waaronder het recht om de belangrijkste stedelijke ambtenaren te benoemen. In de onderzochte periode waren het leden van de families Van Cortenbach (1609-1682), Van Arberg (1683-1781) en Wesselman (vanaf 1781) die als heer optraden. Zij waren in de regel niet woonachtig in Helmond en vervulden daardoor, uitzonderingen daargelaten, in de praktijk een kleine – zij het af en toe belangrijke – rol in de lokale politiek.⁹

Het feitelijke stadsbestuur werd gevormd door een raad, bestaande uit drie geledingen ofwel leden: (1) twee borgemeesters, (2) zeven schepenen en (3) twaalf dekenen. De schepenen werden aangesteld door de heer. Zij waren rechters die vanuit die functie ook een rol speelden in het bestuur. De dekenen waren de bestuurders van de ambachtsgilden. Ieder jaar op 1 oktober kozen de leden van de zes Helmondse gilden – het teul (landbouw)-, weef-, timmer-, lakenkopers-, schoenmakersgilde en laagambacht – uit hun midden twee personen die het komende jaar het gildebestuur vormden en bovendien het gilde vertegenwoordigden in de raad van de stad.

Afbeelding 1. Het kasteel van Helmond waar de heren gezeteld waren.

⁹ N. Arts, H. Roosenboom en L. van Zalinge (red.), *De kastelen van Helmond. Een machtscentrum aan de rand van de Peel* (2001) 159-160.

De twaalf nieuwgekozen dekenen kwamen meteen daarna bij elkaar om een lijstje op te stellen van twee personen die zij wilden voordragen als nieuwe burgemeester. De schepenen maakte op 1 oktober eenzelfde lijstje. Uit beide lijstjes koos de heer van Helmond of zijn vertegenwoordiger één persoon als burgemeester. De twee burgemeesters waren verantwoordelijk voor de financiën van de stad en stonden persoonlijk borg voor eventuele tekorten, wat regelmatig voorkwam. Zij moesten kapitaalkrchtig genoeg zijn om dit tekort uit eigen middelen aan te vullen. Het was daarom geen geliefde functie, maar zij mochten die niet weigeren.¹⁰

Burgemeesters en vooral schepenen dienden volgens het Reglement op de Politieke Reformatie (1660) protestant te zijn. Omdat er echter in de praktijk te weinig protestanten waren die de vereiste bekwaamheid hadden om deze functies uit te oefenen, waren er ook katholieke schepenen. Zij en de burgemeesters werden gerekruteerd uit de welgestelde bovenlaag van Helmond.

Naast de heer, schepenen en dekenen kende het stadsbestuur van Helmond nog enkele andere functionarissen. De belangrijkste en invloedrijkste hiervan waren de drossaard en de secretaris die beiden door de heer werden benoemd.¹¹ Ook deze functionarissen zijn meegenomen in dit onderzoek.

Met de Bataafse Revolutie vond in 1795 de eerste rechtstreekse verkiezing van het stadsbestuur door de bewoners plaats. Kiesgerechtigd waren meerderjarige mannelijke ingezetenen met een zekere welstand en vermogen. De bestuursamenstelling veranderde in de Bataafs-Franse periode en wederom met de komst van het koninkrijk der Nederlanden in 1815; het bestuur bestond voortaan uit een door de Kroon benoemde burgemeester, twee assessoren, drie raadsleden en een secretaris. Met de gemeentewet van 1851 kreeg Helmond op basis van het inwonertal een raad van elf leden, waaronder een door het Rijk benoemde burgemeester en twee uit de raad gekozen wethouders met een secretaris als ambtelijke ondersteuning. Met de groei van de Helmondse bevolking nam de omvang van de raad toe.

2.2 Helmondse verwevenheid

In dit onderzoek zijn de dekenen van het wevers- en lakenkopersgilde meegenomen vanwege hun deelname aan het stadsbestuur in de zeventiende en achttiende eeuw en hun nauwe betrokkenheid bij de Helmondse textielnijverheid. Zij hadden er belang bij dat het stadsbestuur de belangen van de textielnijverheid, en dus ook hun eigen belangen, behartigde. Vanwege het grote economische belang van de textielnijverheid voor de stad Helmond is het aannemelijk dat de kans op banden met het slavernijverleden voor deze twee gilden het grootst waren.

Zo nam het stadsbestuur verschillende maatregelen die de textielnijverheid bevorderde en beschermde. Een voorbeeld is de kwaliteitscontrole op weefstukken in 1665. In dat jaar instrueerde het stadsbestuur de keurmeesters om, na klachten over de kwaliteit van de Helmondse lijnwaden, strikt toe te zien op de juiste breedte van de geweven stukken. Zes jaar later besloot het bestuur bovendien dat alle lijnwaden bestemd voor de export gemerkt moesten worden als zijnde afkomstig uit Helmond.¹²

De Helmondse bestuurders waren overwegend afkomstig uit de stedelijke elite en de hogere middenklasse. Het waren veelal kapitaalkrchtige, aan elkaar door onderlinge huwelijken verwante fabrikanten- en handelsfamilies die een nauwe samenwerking tussen het

¹⁰ A.C.M. Kappelhof, *De belastingheffing in de Meierij van Den Bosch gedurende de Generaliteitsperiode (1648-1730)* (1986) 152-154, 166.

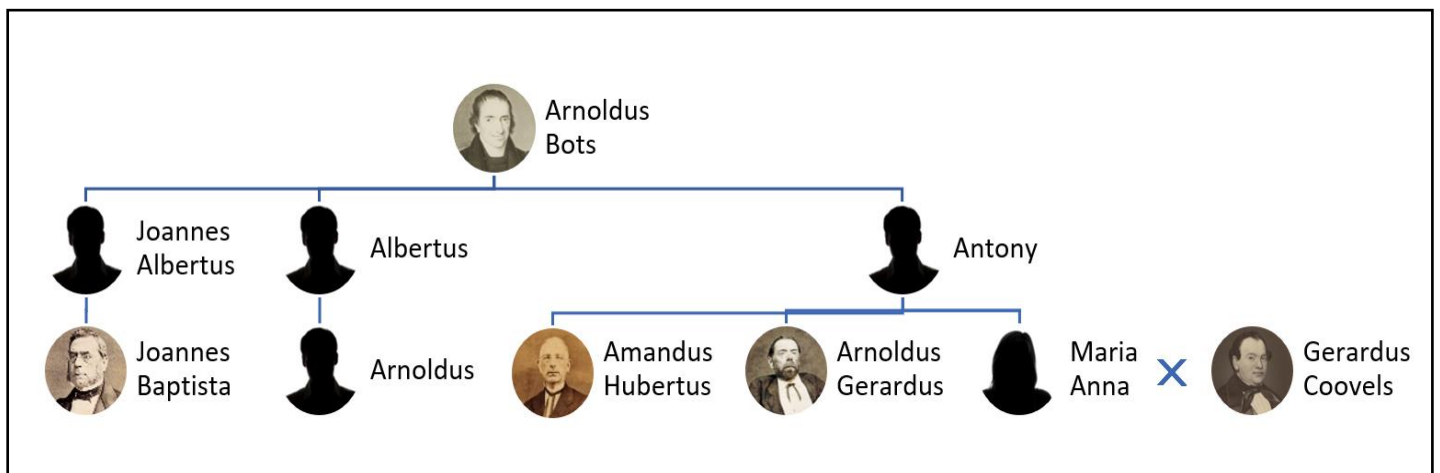
¹¹ Kappelhof, *De belastingheffing in de Meierij*, 150-151.

¹² W.A.J.M. Harkx, *De Helmondse textielnijverheid in de loop der eeuwen. De grondslag van de huidige textielindustrie 1794-1870* (1967) 26-33.

stadsbestuur, later de gemeenteraad, en de ondernemers voorstonden, zoals de invloedrijke families Bogaers, Swinkels, Coovels, Ramaer en Prinzen in de negentiende eeuw.¹³ De gemeentepolitiek was in handen van die families die zich ook in sociale netwerken organiseerden, zoals (besloten) sociëteiten, en binnen hun kerken. Hun netwerk had veel invloed binnen de relatief kleine stedelijke samenleving.

Zo speelde bijvoorbeeld de familie Bots een prominente rol binnen dat netwerk waarbij de sterke familiale verbondenheid een rol speelde. In 1791 begon Arnoldus Bots in Helmond met zijn drie zonen Johannes Albertus, Albertus en Antonij een linnenblekerij en weefonderneming.¹⁴ Enkele jaren na zijn vestiging, in 1798, bekleedde Arnoldus de positie van president-schepen. Na zijn overlijden in 1800 werden nazaten actief in de Helmondse politiek. Zoon Johannes werd in 1811 raadslid. Een volgende generatie, in de persoon van Arnoldus, zoon van Albertus, en Amandus Hubertus, zoon van Antonij Bots, werden raadslid in respectievelijk 1836 en 1857. De familie Bots hechtte grote waarde aan hun politieke invloed en meerdere generaties namen zitting in de gemeenteraad om deze positie te consolideren.

Leden van vooraanstaande families waren ook buiten de raad actief in en betrokken bij andere politieke en maatschappelijke organisaties. Zo was Amandus Bots bijvoorbeeld naast raadslid ook lid van de Kiescommissie in Helmond, die onder meer de kandidaatstelling van de Tweede Kamer behartigde. Daarnaast werd hij gekozen tot lid, en later (vice)voorzitter, van de plaatselijke Kamer van Koophandel en Fabrieken en was hij actief in het sociëteitsleven.¹⁵ In 1848 volgde hij zijn neef Johannes Baptista Bots op in de Provinciale Staten. Deze neef was van 1849 tot 1873 lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.¹⁶

Afbeelding 2. Stamboom van de Helmondse raadsleden uit de familie Bots.

¹³ NL-EhVRHCE, 12100 Archief Gemeentebestuur Helmond, 1811-1912, inv.nrs. 286 t/m 294; Harkx, *De Helmondse textielnijverheid*, 82, 272-273.

¹⁴ Harkx, *De Helmondse textielnijverheid*, 82.

¹⁵ Zie bijvoorbeeld: NL-EhVRHCE, 12102, Kamer van Koophandel en Fabrieken te Helmond, inv.nrs. 1 en 2.

¹⁶ 'Leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal', *De Nederlander. Nieuwe Utrechtsche courant* (15 januari 1849).

De Helmondse elite opereerde niet in een isolement. Ze was nauw verweven met de regio, in het bijzonder de Meierij van Den Bosch. Rond 1700 verlieten kapitaalkrachtige inwoners de stad vanwege de te hoge belastingdruk in tijden van economische stagnatie en verval en zochten hun toevlucht in nabijgelegen plaatsen.¹⁷ Een honderd jaar later zien we een tegengestelde beweging met de vestiging van diverse meer welgestelde (fabrikanten)families uit de Meierij in Helmond. Leden van die ‘nieuwe’ families namen in de negentiende eeuw zitting in de Helmondse gemeenteraad.

Vanwege de grote verwevenheid van Helmond met de rest van de Meierij, is het aan te bevelen om in vervolgonderzoeken een grotere focus te leggen op de regio teneinde een meer genuanceerd en completer beeld van het Helmondse slavernijverleden te kunnen krijgen.¹⁸

¹⁷ Kappelhof, *De belastingheffing in de Meierij*, 166.

¹⁸ Harkx, *De Helmondse textielnijverheid*, 32-36.

3 De economische situatie van Helmond

De textielnijverheid was vanaf de veertiende eeuw – economisch – belangrijk voor Helmond. In Helmond waren de textielproductie, economie en handel nauw met elkaar verweven. Nog in 1870 benadrukte De Kamer van Koophandel en Fabrieken: ‘De Kamer houdt in ’t bijzonder het oog op den gang der weverijen, overtuigd dat deze industrie in deze Gemeente van oudsher gevestigd en beroemd zoo ergens in Nederland er met succes kan gedreven worden. Zij moet aangemerkt worden als de hoofdbron te zijn, waaruit Helmond moet putten om kracht voor zijn bestaan te houden en tot hogere ontwikkeling te komen’.¹⁹

In de loop der tijd schakelden de Helmondse textielproducenten van laken (wol) over op linnen, waarvan de grondstof vlas deels lokaal werd verbouwd. Het linnen werd door thuiswevers geweven in opdracht van fabrikeurs-kooplieden, die de grondstoffen leverden en opdracht gaven voor de productie van bepaalde stoffen. De thuiswevers ontvingen hiervoor een weefloon en de fabrikeurs verkochten de afgewerkte stoffen door.²⁰

3.1 De Haarlemse connectie in de zeventiende en achttiende eeuw

In economisch moeilijke jaren trokken veel Helmondse textielarbeiders naar het meer welvarende Holland. Vooral Haarlem, waar de textielnijverheid floreerde, was in trek vanwege de betere werkgelegenheid. Haarlems linnen was namelijk enorm populair vanwege zijn uitzonderlijke witheid waardoor men bijna niet aan de vraag kon voldoen. Haarlemse kooplieden plaatsten op hun beurt, vooral na de Vrede van Munster van 1648 en de regionale teloorgang van de Helmondse linnennijverheid, opdrachten in Helmond en omgeving waar nog goedkope arbeidskrachten te vinden waren. Helmond werd voor zijn textielproductie meer en meer afhankelijk van Hollandse en met name Haarlemse opdrachtgevers.²¹

Afbeelding 3. Op de achtergrond een gezicht op Haarlem en op de voorgrond een linnenblekerij ca. 1750.

¹⁹ NL-EhvrHCE, 10327 Kamer van Koophandel en fabrieken Eindhoven, vanaf 1922 voor Oostelijk Noord-Brabant, 1859-1927, inv.nr. 2, ‘Verslag uitgebragt door de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Helmond over den toestand der Nijverheid, Handel en Scheepvaart van het jaar 1870’.

²⁰ G. van Gurp, *Brabantse stoffen op de wereldmarkt. Proto-industrialisering in de Meierij van 's-Hertogenbosch 1620-1820* (2004) 126-127.

²¹ Van Gurp, *Brabantse stoffen*, 100-101.

Vanaf het begin van de achttiende eeuw werd de productie van linnen stoffen, vanwege de hoge prijs van vlasgaren, deels vervangen door die van zogenoemde bonte stoffen.²² De opdrachten hiervoor kwamen van Haarlemse kooplieden-entrepreneurs. Deze speelden een belangrijke rol in de distributie van katoengarens en geweven stoffen die zij in commissie in Helmond lieten produceren.²³

3.2 Produceren voor de export in de zeventiende en achttiende eeuw

De Europese koloniale expansie leidde vanaf de zeventiende eeuw zowel tot nieuwe grondstoffen met nieuwe leveranciers als nieuwe afzetgebieden voor textielproducten. De door slaafgemaakten bewerkte katoenplantages in de Amerika's voorzagen vanaf de achttiende eeuw de steeds groeiende markt voor de katoenproductie in Europa. Omgekeerd vonden de Helmondse linnen stoffen, lijnwaden genoemd, en de Haarlemse bonten uit Helmond hun weg wereldwijd naar gebieden overzee. Haarlemse kooplieden leverden de Helmondse stoffen in de zeventiende en achttiende eeuw aan de VOC en de WIC.²⁴ De WIC nam ze mee aan boord van haar schepen als ruilmiddel voor de koop van mensen op de kusten van West-Afrika en ze vonden aftrek in de groeiende plantage-economieën in het Caraïbisch gebied. Op die manier was de Helmondse textielnijverheid onderdeel van de trans-Atlantische driehoekshandel.

Wat vaak vergeten wordt is de onderlinge verwevenheid tussen de VOC en de WIC. Zo werd bijvoorbeeld textiel uit India door de VOC verhandeld naar Indonesië, Europa en – via de WIC – naar de westkust van Afrika en de Amerika's. Nederlandse, waaronder Helmondse, textielbedrijven probeerden te concurreren met deze gewilde Aziatische stoffen door ze te imiteren en na te maken.²⁵

Het 'Haarlems bont' of 'Haarlemmer bont' was een grof geweven stof van witblauw gestreept of geblokt linnen die slaafgemaakten op Nederlandse en Britse plantages gebruikten om kleding van te maken.²⁶ Plantagehouders verstrekten meestal één keer per jaar lijfgoed aan hun slaafgemaakten, waaronder kammen, scheermessen en 'vriesbont'²⁷, blauw linnen en osnabrug linnen', zoals de in Suriname werkzame rechter Adriaan François Lammens begin negentiende eeuw optekende.²⁸

Uit de briefwisselingen in het archief van de Kamer van Koophandel en Fabrieken van Helmond blijkt dat Helmondse fabrikanten produceerden voor de afzetmarkten in de Oost en de West. Bijvoorbeeld: '[...] gedrukte kledingstukken voor Indië worden vervaardigd door de Firma P.F. van Vlissingen alhier, terwijl alhier bontgeweven kledingstukken voor Indië worden gemaakt door de fabrikanten: Bogaers en zonen, Prinzen en Van Glabbeek, J.A.

²² Bonte stoffen waren gekleurde stoffen waarin linnen vermengd was met katoen. Vaak wordt er een plaatsnaam voor 'bont' vermeld, zoals 'Haarlemmer bont', om de patronen en kleuren die in het bont werden gebruikt aan te geven. Het Haarlemmer bont uit dit voorbeeld was wit met blauw gestreept; zie bijvoorbeeld Van Gorp, *Brabantse stoffen* 154-155 en F. Baars, *Haarlem ging op wollen zolen. Opkomst, bloei en ondergang van de textielnijverheid aan het Spaarne* (Haarlem 1995) 74-75.

²³ Harkx, *De Helmondse textielnijverheid*, 42-43; Van Gorp, *Brabantse stoffen*, 127-128.

²⁴ G. van Gorp, 'Proto-industrialization and world trade of textiles in Dutch Brabant, 1620-1820', *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte/Economic History Yearbook* (2016) 295; M. Swinkels en G. Van Hooff, *Helmond, stad van nijverheid en industrie* (2010) 10-11.

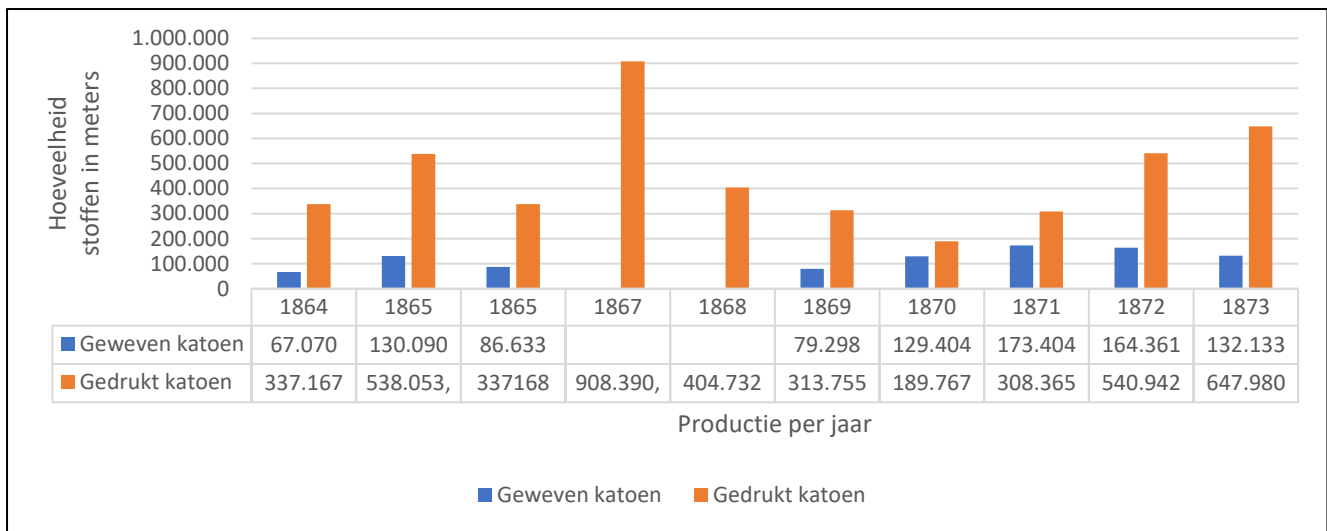
²⁵ C. Anderson en M.L. Kehoe, 'Dutch Textile Trade. Issue and Project Introduction', *Journal of Historians of Netherlandish Art* 15:1 (2023); Bea Brommer, 'Naar de kust van Guinea; het uitreden van de juffrouw Elisabeth in 1780', in: B. Brommer (red.), *Ik ben eigendom van... slavenhandel en plantageleven* (1993) 40.

²⁶ Alex van Stipriaan, *Surinaams contrast. Roofbouw en overleven in een Caraïbische plantagekolonie 1750-1863* (Leiden 1993) 357.

²⁷ Een bonte stof met kenmerkende kleine ruiten.

²⁸ Van Stipriaan, *Surinaams contrast*, 357-359; Adriaan François Lammens, *Bijdragen tot de kennis van de kolonie Suriname, tijdvak 1816 tot 1822* (1982) 110-112, de lijst op 112.

Raymakers en Co., W.G Ramaer en Co. en Sanders en Swinckels'.²⁹ In de jaarlijkse verslagen van de Kamer van Koophandel en Fabrieken staat specifiek vermeld wat zij precies fabriceerden voor de Oost-Indische markt. Figuur 1 geeft een schematisch overzicht van deze productie in de periode 1864-1873. Ondanks dat er geen eerdere verslagen meer bestaan van deze voor de koloniale handel bestemde textielproductie, geeft Figuur 1 toch een beeld van de omvang en continuïteit van deze Helmondse productie. In dezelfde verslagen van de Kamer wordt ook gesproken over de productie naar andere gebieden, zoals West-Indië, maar hiervan worden geen nadere specificaties gegeven.³⁰

Figuur 1. Geweven en gedrukte meters katoen in Helmond voor de Oost-Indische markt per jaar volgens het verslag van de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Helmond.³¹

Niet alle Helmondse producten werden echter via Haarlemse tussenpersonen geëxporteerd. Er waren ook gevallen van directe handel vanuit Helmond met het buitenland. De omvang hiervan dient nog nadere bestudering. Zo hadden de Helmondse linnenkooplieden Jan Swinckels en Pieter van Moorsel in 1750 een belang van vijftig procent in het schip de *Vrouw Maria*, dat vanuit Amsterdam handelde op Gibraltar, Salé (Marokko) en Marseille. De goederen werden in Amsterdam aangeleverd door de in Eindhoven wonende neef van Pieter van Moorsel, Alexander van Moorsel, via de Amsterdamse koopman Wijnand Focking, schoonvader van Alexander.³² Toen de opdrachten uit Haarlem na circa 1750 terugliepen namen ‘éénige ingesetenen gemelde fabricq [de bontenfabricage] voor haer eygen rekening’ ter hand’, aldus een verklaring van de Regenten van de stad uit 1776.³³

In deze ontwikkelingen speelden enkele Helmondse families gedurende de zeventiende en achttiende eeuw een grote rol, waaronder de families Swinckels, Sanders, Van Aerle, Bogaers,

²⁹ NL-EhvrHCE, 12102 Kamer van Koophandel en fabrieken te Helmond 1850-1922, inv.nr 12.

³⁰ NL-EhvrHCE, 12102 Kamer van Koophandel en fabrieken te Helmond 1850-1922, inv.nr 2.

³¹ NL-EhvrHCE, 12102 Kamer van Koophandel en fabrieken te Helmond 1850-1922, inv.nr 2.

³² Van Gorp, *Brabantse stoffen*, 104 en 130; Karwan Fatah-Black en Gert Oostindie, *Van Lanschot Kempen. Onderzoek naar het slavennijverleden* (2022).

³³ J.J.M. Heeren, ‘Uit de geschiedenis der Helmondsche Textielnijverheid’, *Economisch-Historisch Jaarboek*, deel 12 (1926) 173.

Van Liempt en Van Brussel. Zij namen deel aan zowel het bestuur van het weversgilde als van de stad Helmond. Zo was Lambertus van Aerle (ca. 1761-1827) deken van het weversgilde en fabrikteur.³⁴ Deze economische veranderingen en de sterke afhankelijkheid van Haarlemse kooplieden tonen aan hoe nauw verweven de economie van Helmond was met de regionale en internationale handel. Het begrijpen van deze economische dynamiek is essentieel om de positie van Helmond binnen het slavernijverleden volledig te kunnen duiden.

Afbeelding 4. Straatscène in Suriname. Links de winkel van een *vette warier* (detailhandelaar), die kleding en stoffen verkoopt. Rechts de winkel van een *snerie* of kleermaker, waar een man opgemeten wordt voor nieuwe kleren. Tekening van Pierre Jacques Benoit omstreeks 1830.

3.3 Nieuwe initiatieven in de negentiende eeuw

De tanende invloed van de gilden kreeg een formeel einde in 1798 toen deze ontbonden werden door de Bataafse Republiek. De plaatselijke textielbazen waren inmiddels niet meer de traditionele commissionairs uit het begin van de achttiende eeuw maar zelfstandige ondernemers of fabrikteurs.

Rond 1800 kwamen daarbij volop nieuwe soorten bedrijvigheid op. Zo werden tussen 1800 en 1810 elf belangrijke zelfstandige textielondernemingen opgericht. Daarbij speelden in Helmond gevestigde families een rol die eerder al actief waren als commissionairs of weversbazen. Maar mogelijk bepalender was de vestiging van migranten uit de regio in Helmond, zoals in de achttiende eeuw de families Diddens uit Nederweert, Raymakers uit Bakel, Bots uit Borkel en Coovels uit Bergeijk. Tenslotte waren er twee nieuwkomers uit het

³⁴ Erica van Asten, 'De Wolbaal', *Helmonds Heem* 2 (1998) 110; NL-EhvRHCE, 12138 Familie Coovels, inv.nr. 704, Exploot betreffende de openbare verkoop van een huis c.a. te Helmond afkomstig uit de nalatenschap van L. van Aerle en zijn vrouw H. van Lieshout op verzoek van zowel hun erven als G.J. Coovels, schuldeisers, authentiek afschrift.

Rijnland: Sutorius en Prinzen. Mede door de komst van deze ‘allochtonen’ onderging de textielnijverheid een modernisering en diversificatie. In de weverijsector trad er een verschuiving op van geheel linnen bonte stoffen naar gemengd katoenen stoffen.³⁵

Rond 1840 zien we een tweede golf van nieuwe ondernemers van buiten die zich in Helmond vestigen, zoals de protestantse families Van Vlissingen, Kaulen en Carp. Hun komst gaf een impuls aan de Helmondse textielnijverheid die zich uitbreidde met bedrijven die met name gespecialiseerd waren in de voor- en nabewerking van garens en stoffen, zoals het bedrukken, verven en appreteren. Deze protestantse nieuwkomers stonden meer open voor modernisering, zoals Van Vlissingens nieuwe druktechnieken, dan de vaak conservatieve katholieke fabrikanten. Getalsmatig vormden ze echter een kleine minderheid. Hun vertegenwoordiging in het gemeentebestuur bleef beperkt tot een enkel raadslid.³⁶

3.4 Financiering van de textielindustrie - Van Lanschot en de NHM

Voor de externe financiering van hun groeiende bedrijven deden de Helmondse textielondernemers lang een beroep op lokale of regionale geldschieters. Een georganiseerd bankwezen ontbrak begin negentiende eeuw nog in Helmond. In het begin van de negentiende eeuw fungeerden onder anderen Carel Frederik Wesselman, advocaat P. Verhoysen, koopman-goudsmid Van Hoeck, brouwer-koopman Swinkels en de eerdergenoemde Lambertus van Aerle als zodanig. Sommige fabrikanten zochten naar andere bronnen van financiering. Zo had de kleinhandelaar Coovels relaties met de gebroeders Van den Elsen uit Gemert die in Antwerpen het bankiersbedrijf uitoefenden. Raymakers en Ramaer hadden vanaf 1811 contact met Amsterdamse bankiers en later ontwikkelde Raymakers een relatie met de firma Van Lanschot in Den Bosch.³⁷

De Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) werd in 1824 opgericht onder auspiciën van koning Willem I om de Nederlandse positie in de wereldhandel te herstellen en de grote concurrent Engeland de pas af te snijden. Samen met de invoering van het cultuurstelsel in de Indonesische archipel (1830), dat gebaseerd was op een systeem van agrarische uitbuiting op basis van dwangarbeid, functioneerde de NHM als een instrument van de Nederlandse staat om de schatkist te spekken. Daarbij fungeerde zij tevens als aanjager van de op exportgerichte Nederlandse nijverheid en de daarmee samenhangende bedrijfstakken zoals de scheepsbouw en scheepvaart.

De NHM speelde een cruciale rol bij de handel van producten uit de koloniale gewesten in Nederland en Europa en de afzet van Nederlandse producten in Indonesië en elders. De koloniale afzetmarkten werden afgeschermd door middel van invoerheffingen en met de zogeheten ‘geheime lijnwaadcontracten’ (1835-1854).³⁸ Door deze (en andere) bepalingen en haar privileges had de NHM een kwart eeuw een bijna-monopolie op alle handel op en van de Oost. Elk schip dat naar de Indische archipel vertrok moest volgeladen zijn met handelsgoederen, zo ook met Helmonds textiel.³⁹

³⁵ Van Gorp, *Brabantse stoffen*, 127-128; Harkx, *De Helmondse Textielnijverheid*, 42-43.

³⁶ Harkx, *De Helmondse textielnijverheid*, 64-69, 103-115; Swinkels en Van Hooff, *Helmond, stad van nijverheid*, 12-13.

³⁷ H.F.J.M van den Eerenbeemt, *F. van Lanschot als intermédiaire tussen de Nederlandsche Handel-Maatschappij en de nijverheid in Noord-Brabant (1825-1846)* (1956) 14.

³⁸ Alicia Schrikker, ‘Restoration in Java 1815-1830’, *BMGN – Low Countries Historical Review* 130:40 (2015) 137; Ton de Graaf, *Voor Handel en Maatschappij. Geschiedenis van de Nederlandsche Handel-Maatschappij, 1824-1964* (2012) 47-49, 61; H. Smisjaert, ‘Uit de eerste decennien der N.H.M.’, *Onze Eeuw* 24 (1924) 29-30.

³⁹ P. Schuman, *Tussen vlag en voorschip. Een eeuw wettelijke en maatschappelijke emancipatie van zeevarenden ter Nederlandse koopvaardij 1838-1940* (1995) 17.

Niet alleen de Nederlandse staat plukte dan ook de vruchten van dit systeem, maar vele ondernemers, fabrikeurs, handelaars, families en individuen zijn er rijk van geworden. In heel Nederland zijn de sporen van die rijkdom terug te vinden. De sporen van betrokkenen bij de slavenhandel en slavernij in West en Oost, bij de gedwongen arbeid en uitbuiting van zoveel mensen wereldwijd, resoneren nu nog, werken nu nog door.

De firma Van Lanschot was oorspronkelijk een handelsfirma in koloniale waren, maar ontwikkelde zich allengs tot een financieringsbedrijf. Daarnaast trad Franciscus van Lanschot vanaf 1825 op als agent voor de NHM in Brabant.⁴⁰ Van Lanschot nam het op voor de Helmondse nijverheid en verzocht de NHM om de textielondernemingen van Helmond ook in de gelegenheid te stellen om voor de Handel-Maatschappij te werken 'daar het anders te vrezen is dat dezelve niet meer in den bloeiende staat zullen blijven waarin zij tot nu geweest zijn door de oprichting van meerdere fabrieken in de noordelijke provinciën'.⁴¹

Als agent van de NHM promootte Van Lanschot dus Brabantse producten, zowel agrarische als industriële. Van Lanschots motivatie voor ondersteuning van de zuidelijke provincies is onduidelijk, maar het lijkt aannemelijk dat hij ook persoonlijk financiële belangen had bij een welvarende Helmondse nijverheid en industrie. Grote orders van de NHM waren hierbij uiterst welkom.

Afbeelding 5. Gravure uit 1840 waarbij de Nederlandsche Handel-Maatschappij wordt voorgesteld als een monster dat het monopolie op de handel in Oost-Indië bewerkstelligd door alle particuliere schepen op te slokken.

⁴⁰ Van den Eerenbeemt, *Van Lanschot als intermédiaire*, 14-15.

⁴¹ Van den Eerenbeemt, *Van Lanschot als intermédiaire*, 18.

Vanaf het begin leverden Helmondse textielondernemingen aan de NHM, die na verloop van tijd steeds exclusiever als afzetkanaal voor de export van Helmondse weefgoederen fungeerde. Vanaf het midden van de jaren 1830 plaatste de NHM via Van Lanschot belangrijke orders bij Helmondse bedrijven. Een eerste grote order betrof honderd slendangs⁴² en drieduizend nikantias⁴³. Een jaar later volgde een bestelling van duizend nikantias en drieduizend sarongs en in datzelfde jaar kreeg de firma Wesselman, Bogaers en Sanders een order voor 4.000 katoenen spreien.⁴⁴ Deze producten vonden via de NHM hun weg naar de Oost en de West.⁴⁵ Mede dankzij deze opdrachten groeide tussen 1836 en 1840 het aantal wevers in Helmondse dienst sterk (van ca. 1100 tot ca. 1600).

Bijlage 1 geeft een overzicht van de leveringen van Helmondse fabrikanten aan de NHM in de periode 1837-1843. Het betreft de firma's Raymakers en Ramaer, W. Prinzen, H.J.

Raymakers, Wesselman, Bogaers en Sanders, A. Bots en zonen en tenslotte Antony Bots en zoon. De tabel toont aan dat de NHM met enige regelmaat grote bestellingen plaatste bij deze fabrikanten en dat daarbij grote bedragen werden betaald (omgerekend tussen de 270.000 en 815.000 euro). Toenemende voorraden en afzetproblemen leidden tot een heroriëntatie bij de NHM op vrije aanbestedingen. Samen met het aflopen van de 'geheime lijnwaadcontracten' (1853) kwam hierdoor een einde aan de bemiddeling van Van Lanschot tussen de NHM en de Helmondse fabrikanten. Ook na 1843 bleven de NHM en het Ministerie van Koloniën bestellingen plaatsen. In latere jaren liep de export ook vaak via Amsterdamse koopmanshuizen.⁴⁶

Belangrijk in dit verband is dat mede door de afhankelijkheid van de bestellingen van de NHM in Helmond de textielproductie zich richtte op overzeese afzetmarkten.⁴⁷ Dit is te zien aan de geproduceerde producten zoals de nikantias in Bijlage 1 of de eerdergenoemde slendangs die populair waren in de archipel. De NHM was een aantal jaren een belangrijke, zo niet de grootste, afnemer van textielproducten uit Helmond. De Helmondse weefondernemingen richtten zich in het tweede kwart van de negentiende eeuw op NHM-orders wat geen prikkel was voor zelfstandig ondernemerschap.

Om aan het groeiende aantal orders van de NHM te kunnen voldoen werd de vraag naar grondstoffen groter. Waar haalden de weefondernemingen de grondstoffen voor hun stoffen vandaan? Kan hier ook een link worden gelegd met de koloniale handel? Om dit te achterhalen is verder onderzoek van groot belang, maar we zien nu al verbanden met de Amerikaanse katoenproductie.

Zo gebruikte de firma Raymakers twee soorten grondstoffen voor de productie van hun textielen in de negentiende eeuw. Enerzijds was dit het Brabantse vlaggaren, een product van regionale oorsprong, maar anderzijds gebruikte de firma ook katoen dat vaak werd ingekocht vanuit Engeland.⁴⁸ Dit 'Engelse' katoen was in deze periode veelal afkomstig van plantages in het zuiden van de Verenigde Staten waar tot slaafgemaakten te werk waren gesteld. Met de afschaffing van de slavenhandel door Engeland (1807) was er geenszins een einde gekomen aan de plantage-economieën in de Amerika's. Zonder slavenarbeid kon er niet voor de wereldmarkt geproduceerd worden.⁴⁹

⁴² Draag- of omslagdoek, populair in Suriname en Nederlands-Indië.

⁴³ Populaire Bengaalse lijnwaden.

⁴⁴ Van den Eerenbeemt, *Van Lanschot als intermédiaire* 47-49.

⁴⁵ Van den Eerenbeemt, *Van Lanschot als intermédiaire*, 16-19.

⁴⁶ Harkx, *De Helmondse textielnijverheid*, 173-182; Van den Eerenbeemt, *Van Lanschot als intermédiaire*, 92-94.

⁴⁷ Harkx, *De Helmondse textielnijverheid*, 173-182, 175, noot 169.

⁴⁸ Z.n., *Koninklijke textielfabrieken J.A. Raymakers & co N.C. Helmond*, 3.

⁴⁹ J.E. Inikori, 'Slavery and the Revolution in Cotton Textile Production in England', *Social Science History* 13:4 (Cambridge 1989) 377.

4 De rol van de bestuurlijke elite

In dit hoofdstuk komt de rol aan de orde die het bestuur van de stad en later de gemeente Helmond heeft gehad bij de handel in en exploitatie van tot slaaf gemaakte mensen. Wat het eerste betreft, ligt de nadruk, gelet op de door het gemeentebestuur gegeven opdracht en de onderzoekskaders, op de driehoekshandel tussen Nederland, West-Afrika en het Caraïbisch gebied. Met de slavenhandel wordt hier de trans-Atlantische slavenhandel bedoeld. Het tweede aspect, de exploitatie van slaafgemaakten, betreft de op slavenarbeid gebaseerde plantage-economie in Suriname en de Antillen.

Het koloniale en slavernijverleden van Helmond is echter niet compleet als niet ook de Indische Oceaan slavenhandel en het slavernijsysteem in de Indonesische archipel meegenomen wordt omdat voor Helmond de – economische – verwevenheid met zowel de Oost als de West opgaat, zoals we in het vorige hoofdstuk hebben gezien. De Helmondse textielindustrie importeerde haar grondstoffen deels uit en een deel van haar productie was bestemd voor export zowel naar de Oost als naar de West.

4.1 Betrokkenheid van bestuurders

De Helmondse stadsbestuurders die in dit onderzoek naar voren komen, waren in uiteenlopende mate betrokken bij slavenhandel, slavernij en andere vormen van koloniale uitbuiting. Hun betrokkenheid varieerde sterk qua tijdsduur, intensiteit en de mate van bewustzijn waarmee de bestuurders zich hierin lieten gelden. We onderscheiden twee verschillende categorieën.

De eerste categorie omvat een kleine groep bestuurders en betrokkenen bij het stads- of gemeentebestuur met een directe band met slavenhandel en slavernij. Tot deze groep worden bestuurders gerekend die in het bezit waren van, of aandelen hadden in, plantages in het Caraïbisch gebied.

De tweede groep bestaat uit bestuurders met een indirecte relatie tot slavenhandel, slavernij en andere vormen van koloniale uitbuiting. Deze groep omvat vooral economisch belanghebbenden in de slavernij-gerelateerde handel, waaronder textielkooplieden, fabrikanten en fabriekanten. Hun bedrijven verwerkten katoen of katoenen garens afkomstig van plantages waar slaafgemaakten of dwangarbeiders werkzaam waren en leverden eindproducten voor de koloniale en slavenhandel. Op deze wijze was de Helmondse textielnijverheid een onderdeel van de toenmalige ongelijke wereldhandel met de op slavernij gebaseerde plantage-economie. Hieronder volgt een overzicht van een aantal Helmondse bestuurders, hun families en netwerken die betrokken waren bij de handel in en exploitatie van slaafgemaakten. Deze lijst is overigens niet uitputtend; nader onderzoek zal zeker nog nieuwe verbanden kunnen opleveren. Van veel betrokkenen weten we slechts hun namen, bestuursfuncties en een mogelijke link met de koloniale economie.

De aard en omvang van de betrokkenheid van diverse inwoners in de zeventiende en achttiende eeuw is echter nog onduidelijk en vraagt om een vervolgonderzoek dat de gemeente Helmond hopelijk zal laten verrichten. Slechts over een beperkt aantal personen is meer bekend. We beginnen met enkele personen en families uit de achttiende eeuw, te weten Johan Godard Biertempel, Carel Frederik Wesselman en zijn broer Daniel Cornelis, en de familie van Ommeren. Uit de negentiende eeuw belichten we de fabrikantenfamilies Bots, Raymakers en Prinzen en de bredere maatschappelijke context waarbinnen deze families opereerden.

We zijn er ons terdege van bewust dat de beschrijvingen van deze witte families onvoldoende of geen recht doen aan de levenslopen en ervaringen van tot slaafgemaakten die in hun

opdracht hun vrijheid (hadden) verloren en als louter roerend goed, of vee, werden beschouwd, waarmee naar willekeur gehandeld kon worden. We hebben geprobeerd om de stemmen van de tot slaafgemaakten en hun *agency* een plaats te geven binnen de verhalen van de Helmondse personen en families, om beide perspectieven te laten zien. Ook hier geldt dat vervolgonderzoek nodig is om een completer beeld te schetsen van de verwevenheid van Helmond met het koloniale en slavernijverleden.

4.2 Johan Godard Biertempel ca. 1723-1774⁵⁰

Er zijn in de periode vóór 1800 nauwelijks stadsbestuurders te vinden die direct te maken hebben gehad met de exploitatie van tot slaaf gemaakte mensen in Suriname en de Antillen. Een uitzondering daarop is Johan Godard Biertempel, een avonturier van Zeeuwse afkomst die in 1771, na flink geld te hebben verdiend als planter en slavenhouder in Suriname, in Helmond tot schepen werd benoemd. Hij werd als lid van de schepenbank rechter en stadsbestuurder.

Biertempel was ongeveer 48 jaar oud toen hij in Helmond neerstreek en hij had toen al een hele voorgeschiedenis achter de rug. Geboren rond 1723 als zoon van een militair, groeide hij na het vroege overlijden van zowel zijn vader als zijn moeder op als wees in Middelburg. Hij werd zeeman en militair en was in 1747 korte tijd commandeur op een oorlogsschip. Hij trouwde drie keer en kreeg bij zijn twee laatste vrouwen vier kinderen, drie meisjes en een jongen. Maar na verloop van tijd beviel hem het leven in Middelburg niet meer en zocht hij het avontuur op. Hij kocht, nog in Middelburg, in 1756 een plantage in Suriname en vertrok als planter in spe naar dat land. Daar was hij tot 1765 eigenaar van de suikerplantage Jukemombo, gelegen aan de bovenloop van de Commewijnerivier, diep in het binnenland.

4.2.1 Suriname en Jukemombo

Op 14 april 1756 ondertekende Johan Godard Biertempel ten overstaan van notaris Jan Bouman in Middelburg de akte die hem eigenaar maakte van de Surinaamse suikerplantage Jukemombo. De verkopers waren Joan Danckaarts, Jan Macquet, B. Wijbe en Jeremias van Neederveen, die als executeurs optraden namens de weesmeesters van Suriname. Het bestuur van de weeskamer was verantwoordelijk voor de plantage die als ‘onbeheerde boedel’ te boek stond, wat erop duidt dat de eigenaar overleden was zonder volwassen erfgenamen.

Op 6 en 7 september vond in Paramaribo de overdracht plaats door weesmeester Pieter van Middelant ten overstaan van notaris W. Haechs in het bijzijn van de directeur van de plantage, Weijmar Busch, en uiteraard de nieuwe eigenaar Biertempel, die zijn vrouw en kinderen in Middelburg had gelaten. De dagelijkse leiding van Jukemombo berustte bij de directeur. De overdrachtsakte bevat een lange lijst met goederen die tot de inboedel van de plantage behoorden alsmede taxaties van de waarde ervan. Op die lijst stonden ook ‘vier negers’, genaamd Cupido, Janpietje, Thomas en Catharina, en de ‘negerjongen’ Quamina. Hun waarde werd bepaald op 125 voor de jongen en 250 gulden voor de vier volwassenen.⁵¹

Op de ‘Algemeene kaart van de Colonie of Provintie van Suriname’ van Alexander de Lavaux (1737) worden de namen, de eigenaars en de omvang van 440 plantages genoemd. Ook Jukemombo stond erop met de ‘erven Sautijn’ als eigenaars. Wie waren deze erven Sautijn? Er bestond een Amsterdamse en een Middelburgse tak van deze familie. De eerste was actief in de overzeese handel, het bestuur en de buskruitproductie. De Middelburgse

⁵⁰ Tenzij anders vermeld is het verhaal over Biertempel gebaseerd op Henk Roosenboom, *De ‘grouwelyke misdaad’ van een Surinaamse plantagehouder en zijn dochter* (2022).

⁵¹ NL-HaNA, 1.05.11.14 Inventaris van het digitaal duplicaat van de notariële archieven van Suriname. 1699-1825, inv.nr. 199 inventarissen en prisaties.

Sautijns deden zaken als reders van kaperschepen. Daniël Sautijn, heer van Nieuwland, was in 1731 eigenaar van plantage Jukemombo. In de boedelinventaris uit dat jaar wordt duidelijk dat de plantage toen 75 slaafgemaakten telde: 28 mannen, 26 vrouwen, 14 jongens, en 7 meisjes.⁵²

Jukemombo had een omvang van 3.100 akkers. De term akker, de standaard maateenheid in Suriname, was afgeleid van het Engelse acre. Eén akker stond voor 0,43 hectare. Dit kwam voor Jukemombo dus neer op een oppervlakte van ongeveer 1.330 hectare. Daarmee was Jukemombo een middelgrote plantage. Er werd hoofdzakelijk suiker verbouwd.

Hoewel over de specifieke inrichting van Jukemombo niets bekend is, kan daarover wel in zijn algemeenheid iets gezegd worden op basis van beschrijvingen van andere plantages.⁵³

De hoofdgebouwen waren altijd aan de rivierzijde gesitueerd. Het belangrijkste gebouw, het woonhuis van de eigenaar, lag het meest prominent in beeld bij aankomst op de plantage en had zowel aan de voor- als aan de achterkant een veranda. Daarachter stonden de bedrijfsgebouwen. De huisvesting van de slaafgemaakten daarentegen bestond in de regel uit eenvoudige met palmbladen bedekte hutten.

Naast het woonhuis bevonden zich de keuken en voorraadkamers en er waren opslagloodsen in alle soorten en maten. Op een suikerplantage zoals Jukemombo waren de zogenaamde trasloodsen de grootste. In een trasloods werd het uitgeperste suikerriet of tras, dat als brandstof diende voor het koken van de suiker, opgeslagen. Verder waren er nog stallen en hokken voor runderen, paarden, schapen, varkens, geiten en pluimvee. Ook een botenhuis, een soort overkapping over de kreek die de verbinding vormde tussen de rivier en de plantage, ontbrak niet. Hier lagen tentbootjes die, geroeid door tot slaafgemaakten, gebruikt werden voor transport over de rivier.

De suikerproductie stond centraal. In de molen-, kook- en dram'huizen' werd de suiker verwerkt. De suikermolen was een grote pers met draaiende rollen waartussen het vers gekapte suikerriet werd gebroken om er het sap uit te persen. Zo'n molen kon op verschillende wijze worden aangedreven: met waterkracht, door paarden of muilezels, maar ook door slaafgemaakte mensen.

Afbeelding 6. Het interieur van een suikerrietfabriek op een plantage waarbij het riet gekneusd wordt.

⁵² Karwan Fatah-Black, *Sociëteit van Suriname 1683-1795. Het bestuur van de kolonie in de achttiende eeuw* (2019) 122; P.C. Molhuysen en F.K.H. Kossmann, *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*. Deel 9 (1933) 950-952; NL-MdbZA, 468 Familie Verheye en Citters, inv.nr. 35.

⁵³ Van Stipriaan, *Surinaams contrast*, 81-134; M. Ietswaart, *Reize naar Surinamen. Dagboek van John Gabriël Stedman uit 1772-1777* (2014) 149-151.

Achter het emplacement met de gebouwen begonnen de landbouwgronden en daarachter lag meestal een bos of moeras. Het water uit dit moeras kon in de droge tijden worden gebruikt voor irrigatie. Verder lag rondom de plantage een dijk of dam die bescherming bood tegen het water uit de rivier. De gronden werden verdeeld in akkers die vervolgens weer onderverdeeld werden door middel van een beddensysteem. Op de meeste suikerplantages was een dubbel watersysteem aanwezig: loostrenzen die zorgden voor de afvoer van overtollig regenwater en vaarttrenzen. Zowel de loos- als de vaarttrenzen stonden in verbinding met de rivier, in het geval van Jukemombo de Commewijne. Dit systeem van loos- en vaarttrenzen was voor de exploitatie van een plantage van levensbelang. Het moest dan ook voortdurend onderhouden worden. Dat betekende dat de voortdurend dichtslibbende trenzen telkens moesten worden uitgegraven, nieuwe trenzen moesten worden aangelegd en oude verlengd. Voor de slaafgemaakten waren dit de meest slopende en daarom ook de meest gehate werkzaamheden die zij op de plantage moesten verrichten. Het was één van de redenen waarom werken op een suikerplantage vele malen zwaarder en slopender was dan op andere plantages.

Afbeelding 7. Het oogsten van suikerriet op een plantage en het vervoer via een zogenaamde pondo, een vaartuig met platte bodem, naar de suikerrietfabriek of -loods.

4.2.2. Biertempel als planter

Na de overdracht van de plantage begon voor Biertempel een nieuw leven. Niets in zijn vorig bestaan wijst erop dat hij enige ervaring had met het agrarisch bedrijf of het managen van een onderneming. Dat gemis aan ervaring deelde hij met vele anderen die in een Surinaamse plantage investeerden. De meeste plantage-eigenaren beschouwden de aankoop van een plantage puur als geldbelegging en bleven gewoon in Nederland wonen. De exploitatie werd overgelaten aan een administrateur in Paramaribo en de dagelijkse leiding aan een directeur. Maar Biertempel bleef na de overdracht in Suriname wonen en nam zelf de dagelijkse leiding

van Jukemombo op zich. Gelet op zijn onervarenheid als planter, zal hij mogelijk het eerste jaar gebruikt hebben om, met de hulp van directeur Weijmar Busch, het vak te leren. De plantage produceerde in 1758 41 okshoofden suikerriet, wat neerkwam op zo'n 9.400 liter. Gelet op de omvang van de plantage lijkt dit productiecijfer aan de lage kant. Gemiddeld produceerden suikerplantages rond 1750 zo'n 190 tot 200 okshoofden per jaar, ongeveer 44.000 à 46.000 liter. Maar ook de naaste burens deden het niet goed. Zo produceerden de plantages Goed Accoord en Clarenbeek in hetzelfde jaar respectievelijk 49 en 67 okshoofden. Wayampibo daarentegen voldeed met 220 okshoofden wel aan het gemiddelde.⁵⁴ Dat de plantages aan de boven Commewijne in 1758 zo slecht presteerden had ongetwijfeld te maken met het verzet van slaafgemaakten en marrons tegen het mensonterende slavernijsysteem in het algemeen en tegen plantage-eigenaren en directeuren in het bijzonder. De verzetshaarden waren begin 1757 ontstaan. Hoewel eind 1757 de situatie nog verre van rustig was, besloot Biertempel toch zijn derde vrouw Adriana Stolk te laten overkomen. Op 24 januari 1758 arriveerde de *Elisabeth* uit Rotterdam in Paramaribo met als passagiers 'juffr. Godhart Biertempel' en haar twee dochters Kaatje van vijf en Willemijntje van drie aan boord.⁵⁵ Twee jaar later werd er nog een zontje geboren, Johan jr. of Jantje.

4.2.3. Verzet van marrons en tot slaafgemaakten

De 'onrust' in het Tempati- en Commewijnegebied zou nog jaren aanhouden. Tijdens deze zogeheten 'Tempati-opstand' brak er voor het eerst op grote schaal, over meerdere plantages tegelijkertijd verzet uit onder de slaafgemaakten. Circa 400 mannen, vrouwen en kinderen verlieten hun plantages, trokken zich dieper in het binnenland terug en sloten zich aan bij de Aukaner marrons.⁵⁶ Plantage-eigenaren konden weinig uitrichten tegen de verzetsstrijders. Deze Aukaners of Okanisi waren jaren eerder hun plantages ontvlucht en ze probeerden in het binnenland een vrij bestaan op te bouwen. De naam marron is afgeleid van *cimarrón*, een Caraïbisch-Spaanse term voor loslopend vee of verwilderde dieren en heeft zich later ontwikkeld tot geuzennaam voor de in de bossen levende voormalige tot slaafgemaakten. De marrons bleven vaak contact onderhouden met hun ex-collega's op de plantages van herkomst om benodigdheden zoals gereedschappen te verkrijgen. Soms overvielen ze plantages, plunderden, stichtten brand en vermoordden witten. Ook namen ze slaafgemaakte vrouwen vrijwillig of onvrijwillig mee. Als reactie daarop organiseerden de planters en de overheid gewapende patrouilles die de bossen introkken om de nederzettingen van marrons op te sporen, de mensen gevangen te nemen of te doden en hun dorpen en akkers te verwoesten.⁵⁷

De Sociëteit van Suriname beschikte naast een uit Europeanen bestaande troepenmacht van nominaal 1.350 man tevens over een gewapende burgerwacht van zo'n 500 man. Elke plantage was verplicht hier mannen voor te leveren. Elk van de acht Surinaamse districten had een burgermilitie die deel uitmaakte van de expedities om de marrons te zoeken en *kalt te stellen*. Dergelijke patrouilles bestonden doorgaans uit een aantal Europeanen, slaafgemaakten die de bagage droegen en een aantal bewapende slaafgemaakten, die 'schutternegers' werden genoemd.

⁵⁴ NL-HaNA, 1.05.03 Inventaris van het archief van de Sociëteit van Suriname 1682-1795, inv.nr. 306 Ingekomen brieven; Stipriaan, *Surinaams contrast*, bijlage 4b; B. Koene, *De mensen van Vossenburg en Wayampibo. Twee Surinaamse plantages in de slaventijd* (2019) 77.

⁵⁵ NL-HaNA, 1.05.10.01 Inventaris van het digitaal duplicaat van het archief van de Gouvernementssecretarie der Kolonie Suriname, 1722-1828, inv.nr. 8.

⁵⁶ Frank Dragtenstein, *'De ondraaglijke stoutheid der wegloopers.'* *Marronage en koloniaal beleid in Suriname, 1667-1768* (Utrecht 2002) 176.

⁵⁷ Wim Hoogbergen, *'De bosnegers zijn gekomen.'* *Slavernij en rebellie in Suriname* (1992) 42-46.

Biertempel had in zijn burgermilitie de rang van vaandrig, de laagste officiersrang. Naar aanleiding van de verzetsacties in het Tempatigebied in de tweede helft van de jaren 1750 was er op Jukemombo een militaire post gevestigd onder leiding van vaandrig A.G. Schmidz en bestaande uit een onderofficier en veertien gewone beroepssoldaten. Jukemombo grensde namelijk aan het oerwoud waar de marrons nederzettingen hadden en was daardoor extra kwetsbaar voor aanvallen.

Afbeelding 8. Marrons steken een rivier over terwijl ze worden achtervolgd.

4.2.4. Maart-juni 1759

Biertempel was voor zijn slaafgemaakten een brute en harde meester die met zo weinig mogelijk mensen zoveel mogelijk suiker wilde oogsten en zijn slaafgemaakten voortdurend bedreigde. Hiertegen kwamen de slaafgemaakten diverse keren passief en actief in verzet. Op 23 maart 1759 meldde vaandrig Schmidz aan gouverneur Crommelin dat drie dagen eerder vijf slaafgemaakten waren weggelopen van de plantage Jukemombo. Daags na de vlucht van Prins, Mars, Jacobus, Hector en Amsterdam had Biertempel alle slaafgemaakten bijeengeroepen om van hen te horen wat er gebeurd was en waarom de vijf waren weggelopen.

Ze wisten echter niet wat de reden was en hadden ook niets van de vluchtplannen geweten. Hierop ontstak Biertempel in woede en zei 'dat hij al lang had bespeurd dat zij geen goed

hart hadden en niet wilden werken'. De slaafgemaakten antwoordden dat Biertempel hen altijd uitschold en dat zij vroeger altijd voldoende te eten hadden gekregen. Een ander punt dat ze aansneden was dat ze niet wilden dat Biertempel hen zo dicht op de huid zat. En, besloten ze, 'als zij geen goed hart hadden gehad' waren ze al lang weggelopen. Ze eisten zijn vertrek. Biertempel gaf voorlopig toe en beloofde de slaafgemaakten 'dat, als iedereen weer naar hun werk zou gaan, hij op het fort zou gaan wonen en een directeur zou aanstellen'. Daarna keerde de rust voor even terug.⁵⁸

Gouverneur Crommelin zond een speciale afgezant, onderluitenant Tielonius Kruythof, naar Jukemombo om te onderzoeken wat er was gebeurd. Het verslag van Kruythof spreekt boekdelen. De slaafgemaakten herhaalden hun klachten over Biertempel. Zij konden nooit aan zijn eisen voldoen, hoe zij ook hun best deden, en het was altijd schelden, zo van: 'jou dit, jou dat, loopt weg, wat geef ik er om en wat dies meer'. Ze herhaalden dat ze onvoldoende te eten kregen, zodat zij zelf eten moesten kopen. Sinds de komst van Biertempel was alles van kwaad tot erger gegaan. Het water stond hen aan de lippen en wederom eisten ze dat Biertempel de plantage zou verlaten, anders zouden ze allemaal vertrekken.

Op de vraag van Kruythof waarom de vijf slaafgemaakten waren gedrost was het antwoord dat er twee 'saagers' onder hen waren, van wie er een al wat ouder was, die een groot aantal bomen moesten kappen. Dat werk kregen zij niet op tijd af omdat het veel te veel was. Toen ze dat Biertempel vertelden, dreigde hij dat hij hen 'alsdan de kop zou afkappen of dood laten schieten'. Zij waren uit angst daarvoor weggelopen.

Kruiythof inspecteerde de plantagegronden en constateerde dat die er onverzorgd en 'vuil' uitzagen. Alleen de kostgronden van de slaafgemaakten lagen er buiten verwachting goed bij, 'doch met in het geheel geen rijpe kost, zodat ik niet weet wat de slaafgemaakten eten'. Kruiythof wendde zich daarop tot Biertempel en vertelde hem dat 'er een onverzettelijke haat' tussen hem en de slaafgemaakten heerste en dat het, om erger te voorkomen, goed zou zijn om naar Paramaribo te gaan, waar Biertempel mee instemde.

Biertempel vertrok en stelde Jan Hendrik Branders aan als nieuwe directeur. Het loste evenwel niets op. De sfeer bleef gespannen. Zeker toen uitlekte dat Biertempel van plan was om al zijn slaafgemaakten voor een bedrag van 10.000 gulden te verkopen aan een plantage-eigenaar aan de Beneden Commewijne. Het contingent slaafgemaakten van Jukemombo bestond op dat moment uit 54 mensen: 24 mannen en 30 vrouwen, onder wie zes mannen en 18 vrouwen die niet in staat waren om te werken.⁵⁹

Op 10 juni meldde Branders dat vier of vijf van de 'weglopers' de plantage de avond tevoren hadden bezocht. De op Jukemombo gelegerde soldaten hadden geprobeerd hen te vangen, doch tevergeefs. De commandant plaatste daarop soldaten bij de vier hoeken van het terrein met de slavenhutten en vlakbij de kanonnen in de tuin. De slaafgemaakten protesteerden heftig tegen deze maatregelen en beweerden dat de mannen die rond de plantage slopen geen vluchtelingen maar andere slaafgemaakten waren.

Twee dagen later werd een van de wachtposten getroffen door een pijl waarop de soldaten begonnen te schieten. Hun schoten werden van alle kanten beantwoord. Er bleken zich ongeveer 300 marrons in het struikgewas rond Jukemombo schuil te houden, van wie de helft bewapend was met een geweer. Zij splitsten zich op in vier groepen, aangevoerd door vier van de vijf 'weglopers' (Prins, Jacobus, Hector en Amsterdam), en gingen tot de aanval over. Drie marrons, directeur Branders, een soldaat en een slaafgemaakte vonden de dood. De laatste werd, volgens Kruiythof die enige uren later op Jukemombo arriveerde, de keel

⁵⁸ NL-HaNA, 1.05.03, inv.nr. 306 Verslag van A.G. Schmidz, 23 maart 1759.

⁵⁹ NL-HaNA, 1.05.03, Sociëteit van Suriname, inv.nr. 306, brieven en papieren: Rapport Tielonius Kruiythof aan de gouverneur, 30 maart 1759. Over het plan alle slaven te verkopen: NL-HaNA, 1.05.10.02, Raad van Politie, inv.nr. 60. Hoogbergen, 'Bosnegers', 55-56.

doorgesneden toen hij zijn hut uitliep om te zien wat er allemaal gebeurde. Na anderhalf uur vertrokken de aanvallers weer, gevolgd door vijftien slaafgemaakten van Jukemombo.⁶⁰ Wat deze gebeurtenissen in 1759 duidelijk maken is dat de (onderhandelings)macht – de *agency* – van de marrongemeenschappen en de slaafgemaakten toegenomen was en dat ze eisen konden stellen aan hun (voormalige) eigenaren en het bestuur van Suriname. In de jaren die volgden sloten het bestuur en de marrons vredesverdragen die hun vrijheid en bestaansrecht erkenden.⁶¹

4.2.5 Juni 1765 - Het verzet gaat door

Zes jaar later was het weer raak. Op 10 juni 1765 was Jukemombo opnieuw het doelwit van marrons in samenwerking met tot slaafgemaakten. De aanleiding was dat Biertempel het gouvernement om soldaten had gevraagd met wie hij een expeditie wilde ondernemen tegen de marrons. Daar kwam bij dat Biertempel zijn slaafgemaakten nog steeds erg slecht behandelde. Hijzelf bracht die dag een bezoek aan de naburige plantage Wayampibo. Daar hoorde hij om 6 uur 's ochtends schoten. Gealarmeerd stuurde hij een aantal slaafgemaakten erop uit om uit te vinden wat er gebeurd was. Zij vertelden hem dat Jukemombo die nacht was aangevallen door marrons. Zijn vrouw was gedood en haar lijk overgebracht naar de buurplantage Goed Accoord. Alle slaafgemaakten waren weggelopen en alle goederen meegenomen.

Biertempel vertrok onmiddellijk en stopte eerst bij plantage Goed Accoord, waar men hem het verminkte lichaam van zijn vrouw toonde. Zijn drie kinderen, van wie twee ernstig gewond, waren er ook. Zijn dochter vertelde hem dat zij de marrons had gezien, maar dat zij geen kwaad hadden gedaan. Het waren Biertempels eigen slaafgemaakten geweest die hun moeder hadden gedood op de veranda van het huis.

Biertempel haastte zich naar Jukemombo waar de enige witte man vertelde dat alles van waarde was meegenomen inclusief geweren en ammunitie. Slechts drie zieke slaafgemaakten waren achtergebleven. De anderen waren verdwenen. Een dag na de overval op Jukemombo werden twee marrons gearresteerd die vertelden dat de weggelopenen waarschijnlijk waren gevlucht naar Tessisi, een marrondorp in de jungle.⁶²

Biertempel vroeg het Hof van Politie (het hoogste bestuursorgaan in Suriname onder de gouverneur) een commando onder zijn leiding in te stellen om de weggelopen slaafgemaakten terug te halen uit Tessisi en de overvallers gevangen te nemen of te doden. Op 17 juni stemde het Hof daarmee in. Een van de gearresteerde marrons werd aangewezen als gids.⁶³

Begin september was de rust in het Commewijnegebied enigszins hersteld en het hoge waterpeil, oorzaak van de hevige regens, gedaald zodat een expeditie door het oerwoud mogelijk was. Op 12 september zette de patrouille, bestaande uit 60 man met geweren en 40 lastdragers, koers in de richting van Tessisi, dat op 18 september werd bereikt. Biertempel had in alle stilte willen aanvallen, maar het cordon werd overvallen door hevige regens en toen ze weer verder konden, negeerden de soldaten zijn orders en schoten en schreeuwden ze toen het

⁶⁰ NL-HaNA, 1.05.10.02, Raad van Politie, inv.nr. 60; NL-HaNA, 1.05.03, Sociëteit Suriname, inv.nr. 306, Brieven en papieren; Hoogbergen, *'Bosnegers'*, 55-56.

⁶¹ Hoogbergen, *'Bosnegers'*; Dragtenstein, *'De ondraaglijke stoutheid der wegloopers'*; Harry van den Bouwhuijsen e.a., *Opstand in Tempati, 1757-1760* (Utrecht 1988).

⁶² NL-HaNA, 1.05.03, Sociëteit van Suriname, inv.nr. 326, Brieven en papieren: Brief van Biertempel aan de Gouverneur, 10 juni 1765; Hoogbergen, *'Bosnegers'*, 61-62.

⁶³ Biertempel en Hoffwohl hielden een dagjournaal bij over de expeditie; NL-HaNA, 1.0510.02, Raad van Politie Suriname, inv.nr. 72.

dorp in zicht kwam. Ook Biertempel was radeloos van angst. De marrons konden allemaal ontkomen. De expeditie was mislukt. Biertempel was woedend.⁶⁴

Biertempel keerde in 1765 terug naar Middelburg waar zijn oudste dochter Petronella Cornelia (Keesje) van zijn tweede echtgenote woonde. Met de ongeveer 17-jarige Keesje vertrok hij nog dat jaar opnieuw naar Suriname. Op het schip waar hij met Keesje in één ruimte sliep, kon hij zijn libido niet bedwingen en dwong hij haar tot seks. Daarmee begon in feite een seksuele relatie die zou voortduren tot 1774.

4.2.6. Plantage Watervliet

Begin 1768 kocht Biertempel weer een plantage, een koffieplantage ditmaal, Watervliet genaamd. De plantage lag aan de rivier de Suriname tussen de plantages Overbrug en Nahamoe. De koop ging vergezeld van een taxatie die op 19 februari opgesteld werd. De oppervlakte van Watervliet was kleiner dan Jukemombo: 1.223 akkers tegen Jukemombo 3.100. De producten die er verbouwd werden waren, behalve koffie, bananen, tayer, koren en cassave. Verder was er weidegrond, een moestuin en werden er ‘hoornbeesten’, geiten en varkens gehouden. Het woonhuis was voor de helft in steen opgemetseld en voor de andere helft van hout. Het huis was op de begane grond verdeeld in een voorhuis met een magazijn en galerij en had op de eerste verdieping vier kamers en een balkon aan de voorzijde. Bij de

Afbeelding 9. Slaafgemaakten zijn onderweg naar hun werk.

⁶⁴ NL-HaNA, 1.05.03, Sociëteit Suriname, inv.nr. 327, Brieven en papieren en 1.05.10.02, Raad van Politie Suriname, inv.nr. 72; Hoogbergen, *'Bosnegers'*, 63-66.

koop waren negen mannen, twaalf vrouwen, drie jongens en zeven meisjes inbegrepen. De plantage, inclusief de slaafgemaakten, werd getaxeerd op 43.733 gulden.⁶⁵

Toen Biertempel Watervliet kocht van de Amsterdammer Anthony Bouwer was Rudolf Schok er directeur. Het lijkt erop dat Biertempel na zijn ervaringen met Jukemombo niet zelf de exploitatie in handen nam. Over zijn houding ten aanzien van de slaafgemaakten op Watervliet is niets bekend. Waarschijnlijk is Biertempel met zijn drie kinderen Keesje, Willemijntje en Jantje in Paramaribo gaan wonen en beschouwde hij zijn nieuwe plantage als een belegging en inkomstenbron. Eind 1769 werd de plantage opnieuw getaxeerd. Biertempel wilde Watervliet namelijk alweer verkopen. Nu kwam de taxatiewaarde een stuk hoger uit: 61.171 gulden. Van de 31 slaafgemaakten in 1768 waren er nog twintig over.⁶⁶

Er zijn geen aanwijzingen dat hij na deze verkoop opnieuw een plantage heeft aangekocht. Wel werd hij in november 1770 door de Amsterdamse koopman Abraham Lamberts via een notariële akte ten overstaan van notaris Cornelis van Homrigh te Amsterdam gemachtigd om namens hem in Suriname op te treden. Het lijkt er dus op dat hij van plan was om in Suriname te blijven. Toch deed hij dat niet. Op 23 maart 1771 scheepte hij zich met zijn drie kinderen in als passagier op het schip *Carolina Aletta* met bestemming Amsterdam. De lading bestond uit suiker, koffie en katoen. Hiermee kwam er een einde aan Biertempels Surinaamse avontuur.

4.2.7. Biertempel naar Helmond

Na aankomst in Amsterdam begaf Biertempel zich met zijn gezin naar Middelburg, maar nog in hetzelfde jaar 1771 dook hij ineens op in Helmond. Hij had er geen familie en het is onwaarschijnlijk dat hij er ooit eerder was geweest of dat hij zelfs van het bestaan van dit kleine plattelandsstadje aan de rand van de Peel had gehoord. En, nog verbazingwekkender, vrijwel meteen na aankomst werd hij benoemd tot schepen. Deze benoeming had hij te danken aan Daniël Pieter Canisius die sinds 1765 drossaard van Helmond was. Een drossaard, in andere plaatsen ook wel schout genoemd, was verantwoordelijk voor de openbare orde en veiligheid in de stad met als belangrijkste taak het opsporen, arresteren en vervolgen van misdadigers en andere wetsovertreders. Maar als vertegenwoordiger van de heer had hij ook in andere zaken een grote invloed op het stadsbestuur.

Daniël Pieter Canisius werd in 1739 geboren in het Zeeuwse Goes, als zoon van majoor Johan Canisius en Kornelia Zommerzee. Er is weinig bekend over zijn jeugd en zijn tijd in Zeeland, maar op een bepaald moment verhuisde Daniël vanuit Goes naar 's-Hertogenbosch waar hij tot juni 1765 verbleef. Het kan zijn dat hij als militair in deze garnizoensstad was gelegerd. Toen in 1765 in Helmond de drossaard overleed en er een vacature voor deze functie ontstond, greep Canisius deze kans aan om zijn positie te verbeteren. Hij solliciteerde naar de vrijgekomen functie en werd benoemd. Waarschijnlijk kenden de families Biertempel en Canisius elkaar en haalde drossaard Canisius zijn streekgenoot Biertempel naar Helmond, mogelijk na betaling van een flink bedrag aan smeergeld.

In Helmond huurde Biertempel een woning op stand aan de Markt en zette daar zijn verhouding met Keesje voort.⁶⁷ Dit werd al gauw bekend en toen zijn dochter zwanger van hem werd kon de drossaard er niet meer omheen Biertempel te arresteren en in het kasteel op te sluiten. Er ontstond vervolgens een schimmig spel, waarbij de drossaard en verschillende andere Helmondse notabelen betrokken waren, om de zaak in de doofpot te stoppen.

⁶⁵ NL-HaNA, 1.05.11.14, Notarissen Suriname, inv.nr. 227, p. 461. Scan 467.

⁶⁶ NL-HaNA, 1.05.11.14, Notarissen Suriname, inv.nr. 698, p. 232. Scan 245 e.v.

⁶⁷ Remonstrantie van de Helmondse drossaard, Daniël Pieter Canisius, aan de schepenen van Helmond op 10 mei 1774. NL-HTBHC, 19, Raad van Brabant, inv.nr. 447.247. Het huis van Biertempel lag aan de Markt, ongeveer waar nu de C&A-winkel is. Zie ook: <https://www.helmondbinnendewallen.nl/>. Het betreft de huidige huisnummers 39A en 41. Het pand dat er nu staat dateert uit 1898; M. Daru-Schoemann, *Gemeente Helmond: Cultuurhistorische inventarisatie Noord-Brabant Monumenten Inventarisatie Project* (1991) 67.

Geprobeerd werd een groot bedrag aan smeergeld te betalen. Vooral de drossaard speelde hierbij een zeer dubieuze rol speelde.

Uiteindelijk greep de procureur-generaal van de Raad van Brabant in, schoof drossaard en schepenbank opzij en arresteerde vader en dochter Biertempel. Beiden werden in 1774 naar Den Haag vervoerd, gevangengezet in de Gevangenpoort en veroordeeld, de vader tot de doodstraf door middel van wurging en de dochter tot vijftig jaar tuchthuis. Het kind overleed vlak na de geboorte. Canisius werd in hetzelfde jaar afgezet door de Raad van Brabant wegens ambtsmisbruik.

Hij ontvluchtte Helmond en keerde terug naar Goes om aan gevangenisstraf te ontsnappen. Tijdens zijn verblijf in Goes verzocht Canisius de WIC om hem aan te stellen als assistent ter kust van Guinea.⁶⁸ In juni 1775 lukte het hem om Nederland te ontvluchten.⁶⁹ Hij monsterde aan op het slavenschip *De Nieuwe Hoop* en zeilde naar de westkust van Afrika. Hier werden 253 Afrikanen tot slaaf gemaakt; 229 van hen bereikte in 1776 Suriname, Demerara en Essequibo om verkocht te worden.⁷⁰

Nadat men in Nederland ontdekte waar Canisius naartoe was gevlucht, werd de Middelburgse Kamer van de WIC op de hoogte gesteld van zijn criminele verleden. In een poging hem te arresteren werd op 10 juli 1775 een brief gestuurd aan de directeur-generaal aan de kust van Guinea, Pieter Woortman.⁷¹ Wat er vervolgens met Daniël gebeurde, blijft een mysterie. Er zijn geen verdere berichten over hem te vinden. Wellicht bleef hij aangemonsterd op het slavenschip *De Nieuwe Hoop*, maar dit blijft gissen.

4.2.8. Besluit

Johan Godard Biertempel is slechts korte tijd schepen van Helmond geweest. Maar de enige reden waarom hij überhaupt en zo snel dit belangrijke bestuurlijke ambt kon bekleden in een stad waar hij een nieuwkomer was, was omdat hij protestant was, maar vooral omdat hij in Suriname fortuin had gemaakt waardoor hij in staat was een huis aan de Markt te huren en het ambt van schepen te verwerven. Het netwerk waarbinnen hij opereerde zal ook een rol hebben gespeeld.

Het verhaal van Biertempel laat zien hoe in de vroegmoderne tijd ondernemende mannen, gebruikmakend van gunstige financieringsmogelijkheden en hun netwerken, hun geluk zochten in de overzeese gebieden en daar probeerden rijk te worden. Dat deden ze onder andere als eigenaar van een of meer plantages die alleen door uitbuiting van tot slaaf gemaakte mensen winstgevend konden zijn. Biertempel was, en daarin staat hij model voor veel andere planters, een brute meester die zijn slaafgemaakten slecht behandelde en alleen uit was op zo hoog mogelijke opbrengsten.

Dat hij het maar zo kort het schepenambt in Helmond heeft bekleed, kwam omdat hij als gevolg van zijn incestueuze relatie en de zwangerschap van zijn dochter in de problemen kwam en uiteindelijk ter dood werd veroordeeld.

⁶⁸ NL-HaNA, 1.05.01.02 Inventaris van het archief van de Tweede West-Indische Compagnie (WIC) 1674-1791, inv.nr. 703 Beleidsbepalingen, intern bestuur, interne administratie, afbakening bevoegdheden.

⁶⁹ NL-HaNA, 1.05.01.02 Inventaris van het archief van de Tweede West-Indische Compagnie (WIC) 1674-1791, inv.nr. 807 Registers van uitgaande brieven aan diverse personen en instanties hier te lande.

⁷⁰ <https://www.slavevoyages.org/voyage/database>.

⁷¹ NL-HaNA, 1.05.01.02 Inventaris van het archief van de Tweede West-Indische Compagnie 1674-1791, inv.nr. 818 uitgaande stukken naar het buitenland.

4.3 Willem Hendrik van Ommeren 1756-1803

De familie Van Ommeren was een protestantse familie die zich na 1648 in Peelland had gevestigd en daar veel invloedrijke bestuursfuncties wist te bemachtigen, onder andere in Helmond, Aarle-Rixtel en Bakel. Willem sr. (overleden 1703) bekleedde bijvoorbeeld de functies van schepen en substituut-secretaris in Helmond. Daarnaast was hij lijnwaadmeter in dienst van de Raad ter Admiraliteit van de Maze.

Zijn zoon Johan (overleden 1713) trad in zijn voetsporen en was van 1700 tot 1704 substituut-secretaris in Helmond namens Johan Walraven van Leeuwen. Diens zoon Willem junior (1701-1775) begon als schepen van Aarle-Rixtel en werd later, vanaf 1774, schepen van Helmond. Hij was ook 'looier' (merker) van lijnwaden. Willem junior had negen kinderen, waaronder Johan (?-1796), die van 1785 tot 1796 drossaard was van de heerlijkheid Croy en Stiphout, en Nicolaas (1728-1776).

Nicolaas van Ommeren beoefende het vak van wever in Helmond en wist op te klimmen tot president-schepen en substituut-secretaris in Bakel. Gedurende deze periode groeide Nicolaas uit tot een invloedrijke figuur, maar zijn loopbaan werd getekend door diverse schandalen en fraudezaken. Deze beschuldigingen zouden uiteindelijk leiden tot zijn ondergang. Op 6 maart 1771 voltooide Hendrik Albert van Adrichem, stadhouders van de hoogschout van de Meierij van 's-Hertogenbosch, een kritisch rapport over de bestuurlijke praktijken van Van Ommeren. Het rapport bevatte vernietigende conclusies en onthulde dat Van Ommeren sinds zijn aanstelling misbruik had gemaakt van zijn positie. Zo zou hij boeren hebben afgeperst, gesjoemeld hebben met de verdeling van gemeenschappelijke gronden en fraude hebben gepleegd bij de toepassing van plakaten.⁷² Als gevolg van deze bevindingen werd Nicolaas in 1771 gearresteerd door de Raad van Brabant en opgesloten in de Gevangenpoort in Den Haag. Uiteindelijk werd hij veroordeeld tot twaalf jaar verbanning uit Brabant, uit al zijn ambten ontheven en al zijn bezit geconfisqueerd. Bovendien werd zijn oudste zoon Willem Hendrik (1756-1803) gedwongen naar Suriname te verhuizen.⁷³

4.3.1. Deportatie naar Suriname

In 1773 arriveerde de zeventienjarige Willem Hendrik samen met zijn driejarige broertje Pieter François in Suriname met het schip *De Resolutie*. In het scheepsjournaal stond achter zijn naam 'obligatie' wat aangaf dat hij gedeporteerd was. Willem Hendrik had zijn vrijheid alleen kunnen behouden door akkoord te gaan met deze 'verbanning' naar Suriname.⁷⁴

In Suriname wist Willem Hendrik, dankzij zijn familienetwerk in en om Helmond en wellicht de nodige financiële middelen, snel een positie op te bouwen. Hij maakte gestaag carrière en werd uiteindelijk een van de grootste plantage-administrateurs in het land. In 1793 beheerde hij maar liefst veertien plantages van eigenaren die doorgaans zelf niet op de plantage woonden, maar in Nederland of Paramaribo verbleven.⁷⁵ Het administrateurschap moet enorm lucratief zijn geweest voor Van Ommeren want uiteindelijk zou hij zelf eigenaar worden van

⁷² NL-HTBHC, 19 Raad van Brabant, 1586-1811, inv.nr. 447.0248, rapport H.A. van Adrichem (16-05-1764).

⁷³ A.M. Frenken, *Helmond in het verleden*. Deel I (1928) 306-325; René Huiskamp, 'Een kaste van veroveraars? De familie Van Ommeren in Peelland 1677-1796' (1989) 172-173.

⁷⁴ René Huiskamp, 'Nicolaas van Ommeren. Dossier III', *Heemkundekring Bakel en Milheeze*, <https://www.heemkundekringbakelenmilheeze.nl/nicolaas-van-ommeren-dossier-iii> (Geraadpleegd op 3 mei 2024).

⁷⁵ M. Schalkwijk, 'De plantocratie in Suriname anno 1830', *OSO. Tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis* 10 (1991) 147.

nog eens tien plantages (zie Bijlage 2), waardoor hij mede zijn bijnaam ‘de Katoenbaron’ verwierf.⁷⁶

4.3.2. De Dageraad

In 1788 verwierf Van Ommeren de uitgeputte suikerplantage Pietersburg aan de Kraskreek. De slechte staat van de grond was waarschijnlijk de reden dat de plantage voor een lage prijs kon worden aangeschaft. De investering gold dan ook niet zozeer de plantage zelf maar de bij de koop behorende tot slaafgemaakten. Van Ommeren kocht een stuk land aan de Motkreek waar hij de slaafgemaakten naartoe bracht om een nieuwe plantage op te richten.⁷⁷ In het Sranan Tongo werd deze plantage ‘Van Omroe’ genoemd naar Van Ommeren, maar in het Nederlands heette zij De Dageraad.⁷⁸ Het moerassige gebied aan de Motkreek werd door de overgebrachte slaafgemaakten, samen met Nederlandse en Surinaamse ambachtslieden, ontgonnen tot 481 vruchtbare akkers waar katoen werd verbouwd.

Na de oogst werd het werk verdeeld: de vrouwen hielden zich bezig met het zuiveren van de katoen, terwijl de mannen voor de verdere afwerking zorgden en de velden bewerkten.⁷⁹ Het werk op De Dageraad was zwaar, voornamelijk vanwege de moeilijk bewerkbare grond. Er bestaan geen verslagen over het leven van de slaafgemaakten op De Dageraad uit de tijd van Van Ommeren; de meeste verhalen over de plantage dateren van ongeveer vijftig jaar na zijn dood. Toch kunnen we aannemen dat de arbeidsomstandigheden vergelijkbaar waren en dat de nakomelingen van de slaafgemaakten die onder Van Ommeren naar de plantage waren gebracht nog steeds op De Dageraad werkten.

Afbeelding 10. Diorama van de koffie- en katoenplantage Zeezicht ca. 1815-1821.

De zware werkomstandigheden leidden in 1858, dus vijf jaar voordat de slavernij formeel werd afgeschaft, tot protesten van de slaafgemaakten die vonden dat ze met te weinig werkers waren om de zware gronden te wieden. Daar was lef voor nodig, want de gevolgen waren

⁷⁶ *Suriname Plantages*, ‘Plantage Anna-Catharina’, <https://www.surinameplantages.com/archief/a/annacatharina/> (geraadpleegd op 20 mei 2024).

⁷⁷ NL-HaNA, 1.05.03 Inventaris van het archief van de Sociëteit van Suriname 1682-1795, inv.nr. 176 ingekomen series afschriften van resoluties, ordonnanties en journalen van de Gouverneur en diverse bestuursorganen, 23 februari 1784.

⁷⁸ F. Dentz, ‘De herkomst en de beteekenis van Surinaamsche plantagenamen’, *De West-Indische Gids* 27 (1944) 175.

⁷⁹ ‘Verhaal van een togtje naar de plantaadje Zeezicht, in Suriname’, *Vaderlandsche letteroefeningen* (1826) 372-373.

groot voor de slaafgemaakten. Een Nederlandse krant schreef: ‘In drie uren werden 1200 zweepslagen toegediend. De ongelukkigen werde aan een paal gebonden met een vijftigponds gewigt aan de voeten en de striemen gingen zoo diep door het vleesch, dat het bloed er tappelings uitstroomde, zoodat zelfs drie militairen, edele zielen die kortelings in de kolonie aangekomen, de Surinaamsche gruwelen nog niet in hare volheid kenden, er flauw van werden en uit den kring gedragen moesten worden om te worden gelaafd’.⁸⁰

Straffen zoals deze, in combinatie met het zware werk, waren aanleiding om te ontsnappen van de plantages rond de Motkreek. Sommigen slaagden daarin. Soms werden ze teruggebracht en gestraft voor hun ‘ongehoorzaamheid’. Het gebied rondom de Motkreek stond bekend om de groepen gevluchte slaafgemaakten die zich wisten te organiseren en zich in dorpen in moeilijk te bereiken mangrove- of moeraslanden vestigden. Vanuit deze plaatsen vielen zij verscheidene plantages aan om anderen te helpen ontsnappen.⁸¹

4.3.3 De Katoenkoning

Kort nadat De Dageraad operationeel was kreeg van Ommeren toestemming om een aangrenzend perceel te cultiveren, katoenplantage De Dankbaarheid. Eenmaal samengevoegd met De Dageraad werd de plantage een van de grootste van Suriname en telde ruim 1.115 akkers.⁸² De slaafgemaakten op de dubbelplantage en de naburige plantage Zeezigt voelden zich verbonden met elkaar. Bronnen spreken van een hechte gemeenschap van ongeveer achthonderd slaafgemaakten rond het midden van de negentiende eeuw. De sociale banden tussen de plantages waren zo groot, dat het koloniale bestuur besloot om de verkoop van Zeezigt te verbieden uit angst voor opstanden onder de slaafgemaakten.⁸³

Door zijn huwelijk met Anna Catharina Thomas kon Van Ommeren aanspraak maken op de koffie- en katoenplantage Anna’s Zorg aan de Warappakreek waar 112 slaafgemaakten werkzaam waren.⁸⁴ Het was een verstandshuwelijk dat hem verbond aan een kapitaalkrachtige familie die meerdere plantages bezat. Van Ommeren ging een buitenechtelijke relatie aan met Sara Elisabeth Dekker, een vrije zwarte vrouw en weduwe die in Paramaribo woonde. Uit deze verbintenis kwam een dochter voort, Wilhelmina Hendrica van Ommeren.

Afbeelding 11. Het plantershuis op de Plantage Anna’s Zorg ca. 1862.

⁸⁰ Michiel van Kempen, *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur*. Deel 3 (2002) 131.

⁸¹ C. Douglas, *Een blik in het verleden van Suriname. Beknopt verhaal omtrent gebeurtenissen met de slaven en toestanden in Suriname gedurende de jaren 1630-1863* (1930) 42-43.

⁸² ‘Plantagien en gronden’, *Surinaamsche Staatkundige Almanach voordien Jaare 1795* (1795) 135.

⁸³ L. Meier, *Plantage Dageraad en Dankbaarheid* (2009) <https://collectie.wereldmuseum.nl/#/query/ddcf135f-a51a-4a22-ad6a-ff6e2680131c>.

⁸⁴ *Suriname Plantages*, ‘Anna’s Zorg’, <https://www.surinameplantages.com/archief/a/annaszorg> (Geraadpleegd 20 mei 2024).

Van Ommeren had een hoge sociale positie in Paramaribo als lid van het Hof van Politie en Criminele Justitie en van het koloniale bestuur. Na zijn overlijden in 1803 had zijn nalatenschap een waarde van 1,2 miljoen guldens. In de jaren daarna bekleedden nazaten en familieleden van Van Ommeren hoge posities in Suriname en ze waren nauw verbonden met het slavernijsysteem. Nog in 1858 werd er een jongetje in slavernij geboren dat de (slaven)naam Van Ommeren kreeg.⁸⁵

Met de opkomst en ondergang van Nicolaas van Ommeren in Brabant en de succesvolle, maar beladen opbouw van een imperium door Willem Hendrik van Ommeren in Suriname, weerspiegelt de geschiedenis van de familie van Ommeren de complexe verstrengeling van bestuurlijke macht en kolonialisme. Het is tevens exemplarisch voor het feit dat de kolonie een uitweg kon bieden voor lieden die het in Nederland te heet onder de voeten werd en het land ontvluchtten, zoals ook Daniël Canisius’.

4.4 Carel Frederik Wesselman 1746-1825

Carel Frederik Wesselman werd geboren in 1746 in het Gelderse Beekbergen als de vijfde van elf kinderen. Op zijn zeventiende verhuisde Carel naar Amsterdam waar hij zichzelf profileerde als een getalenteerde koopman en essayeur (keurmeester van goud en zilver). Vanaf 1763 werd hij in Amsterdam door Hendrik Vroom opgeleid tot essayeur. In 1770 trad hij in het huwelijksbootje met de weduwe Anna Sibilla Wilhelmina Plencker en slechts vijf maanden later werd hun eerste dochter geboren.

4.4.1 Handelsambities en het kasteelheerschap

In 1767 legde Carel Wesselman de eed af als essayeur waarna hij zijn eigen bedrijf begon, niet alleen als essayeur maar ook als geldwisselaar. Door zijn huwelijk had hij daarnaast een bouwmaterialenhandel – een ‘steenkoperij’ – in beheer gekregen. Wesselman was dus zowel actief als essayeur én als handelaar in bouwmaterialen die ook richting Suriname gingen. De bouwmaterialen gingen niet via de driehoekshandel, maar rechtstreeks richting de Amerika’s. Uit een bewaard gebleven brievenboek blijkt dat Wesselman opereerde binnen het compagnonschap ‘d’Smet & Comp. Griot, Wirth & Wesselman’, maar hij gaf ook materiaal in consignatie mee aan kapiteins van schepen die op Suriname voeren. Die kapiteins verkochten de producten in Suriname waarbij ze een deel van de winst mochten houden.⁸⁶

Ook kocht Wesselman aandelen in schepen waarmee hij bouw materiaal naar Suriname liet vervoeren. Hoewel deze schepen in principe bedoeld waren voor de vaart rechtstreeks naar Amerika, ging het ook wel eens anders. Zo werd het schip *Het Goed Succes* in 1775 gecharterd door de WIC voor een reis naar Elmina om personeel te vervoeren. Daarbij werd uitdrukkelijk een verbod bedongen op handel in slaafgemaakten. Ondanks deze voorwaarde kocht kapitein Arië van der Pot na het personeel van de WIC te hebben afgeleverd toch slaafgemaakten en zeilde er mee naar Amerika.⁸⁷

Begin 1777 werd Wesselman aangesteld als muntmeester van Utrecht.⁸⁸ In zijn Utrechtse tijd was hij nog slechts in naam betrokken bij de handel in bouwmaterialen. Ook investeerde hij niet meer in schepen.

⁸⁵ NL-HaNA, 00461 Suriname: Slavenregisters, 1816-1863, inv.nr. 40 Folio 2715 Van Ommeren.

⁸⁶ NL-HTBHC 2214, inv.nr. 948; Lia van Zalinge-Spooren, ‘De Helmondse heer Carel Frederik Wesselman en koloniale handel’, *Helmonds Heem* 64 (2024) 9-11.

⁸⁷ NL-AsdSAA, archief 5075, inv.nr. 11217, aktenr. 149; inv.nr. 11224, aktenr. 9; Van Zalinge-Spooren, ‘De Helmondse heer Carel Frederik Wesselman en koloniale handel’, 11.

⁸⁸ Vonk, ‘De wortels van de familie Wesselman van Helmond’, 13.

Afbeelding 12. Carel Frederik Wesselman als essayeur.

In zijn functie als muntmeester kon hij een aanzienlijk vermogen opbouwen. Hierbij was de handelsrelatie met zijn broer Daniel Cornelis en andere goud- en zilverleveranciers van belang.⁸⁹ Uit een rekening-courant met zijn broer en zijn dagregisters van productie van munten blijkt dat zij goud, zilver en oude munten aanleverden die Wesselman verwerkte tot munten en goud- en zilverbaren.⁹⁰ De spaarzame vermeldingen van de herkomst van het nieuwe goud en zilver, ‘Caroliengoud’ en zilver geleverd door de VOC, maken duidelijk dat de edelmetalen verkregen werden via koloniale handelsroutes. Ook produceerde Carel Frederik koperen duiten bestemd voor de VOC.

In 1781 kocht Wesselman met zijn verworven rijkdom het kasteel en de heerlijkheid Helmond voor een bedrag van 155.000 gulden.⁹¹ Voor dat bedrag plus 6.000 gulden overdrachtskosten werd Wesselman de nieuwe heer van Helmond. Hij verhuisde in december 1782 met zijn gezin naar het kasteel, maar het muntmeesterschap droeg hij pas in 1783 over toen hij zijn opvolger had ingewerkt.⁹² In Helmond legde hij zich toe op allerlei landbouwkundige experimenten en waren zijn koloniale activiteiten verleden tijd.

In zijn Amsterdamse tijd raakte Wesselman betrokken bij de wens van zijn zwager Hendrik Willem Bernard Plencker, beheerder van de Surinaamse koffieplantage Adrichem, om zelf een plantage te kopen in Suriname. Hij had echter geen geld. De brieven van Plencker zijn niet bewaard gebleven, de antwoorden van Wesselman wel.⁹³ Die antwoorden maken duidelijk dat Wesselman in eerste instantie het voorstel verwierp omdat hij het te riskant vond. Een jaar later, in 1774, toen de prijzen van plantages waren gedaald, wilde hij eventueel wel kopen, maar alleen onder strikte voorwaarden.

⁸⁹ Lia van Zalinge-Spooren, *Wesselman en Wesselman. Twee broers en hun koloniale handel* (in press).

⁹⁰ NL-HTBHIC, 2214 Familie Wesselman van Helmond, inv.nrs. 103-106, 121.

⁹¹ Brabants Erfgoed, Sanne Vonk, ‘Carel Wesselman. De heer van Helmond en landbouwhervormer’, <https://www.brabantserfgoed.nl/personen/w/wesselman-carel> (geraadpleegd op 03-05-2024).

⁹² Van Zalinge-Spooren, ‘De Helmondse heer Carel Frederik Wesselman en koloniale handel’, 14.

⁹³ NL-HTBHIC archief 2214, inv.nr. 948; Van Zalinge-Spooren, ‘De Helmondse heer Carel Frederik Wesselman en koloniale handel’, 11-13.

Uiteindelijk ging het plan niet door, maar bij zijn bezoek in 1776 aan Amsterdam bracht Plencker wel een rekening mee waarin hij zijn beheer van plantage Adrichem verantwoordde. Die rekening bleef na zijn bezoek achter in het archief van Wesselman, waardoor we nu een gedetailleerd beeld kunnen krijgen van het leven van slaafgemaakten op deze plantage.⁹⁴ In deze rekening staan naast de aanwezige gereedschappen en bouwmaterialen ook de namen van de slaafgemaakten en wat ze kostten en opleverden vermeld.

De plantage Adrichem lag aan het Matapicakanaal en telde in de tijd van Plencker 51 mannen, 51 vrouwen, zeventien jongens en 28 meisjes die hier als slaafgemaakten tewerk gesteld waren.⁹⁵ Hoewel het werk op een koffieplantage vaak gezien werd als minder zwaar dan op een suikerplantage, mag niet onderschat worden hoe zwaar het werk ook op deze plantages was. De sterftcijfers onder de slaafgemaakten lagen hoog en de gezondheid was vaak slecht, wat de waarde van een tot slaafgemaakte deed dalen. Zo werd bijvoorbeeld Lucrecia in 1759 getaxeerd op 500 gulden, maar twee jaar later was ze door ‘ongeneeslijke seere’ nog maar 150 gulden waard.⁹⁶

Carel Frederik Wesselman was indirect betrokken bij het plantagesysteem en zijn handelsactiviteiten op de overzeese gebieden waren niet direct verbonden met de slavenhandel. Hij bouwde zijn vermogen op door de productie van munten waarvan het benodigde goud en zilver door anderen was verworven via de koloniale handel. Mede door de nauwe persoonlijke en zakelijke contacten met zijn broer Daniel Cornelis was Wesselman echter volledig op de hoogte van het koloniale en slavernijsysteem en profiteerde hij ervan zonder er zelf rechtstreeks bij betrokken te zijn. Hij was onderdeel van een maatschappij die aan het einde van de achttiende eeuw het economische systeem, gebaseerd op de handel in en uitbuiting van mensen via slavenarbeid, als een geaccepteerd model beschouwde.

4.5 Daniel Cornelis Wesselman 1752-1804

Het onderzoek naar de familie Wesselman richt zich vaak op Carel Frederik Wesselman. Toch is het zijn broer Daniel Cornelis die in het kader van dit onderzoek een directe connectie heeft gehad met het slavernijverleden van Helmond.

Daniel Cornelis Wesselman was op jonge leeftijd naar Amsterdam verhuisd om opgeleid te worden tot essayeur, waarschijnlijk onder begeleiding van zijn broer, bij wie hij destijds inwoonde. Pas na het vertrek van Carel Frederik naar Utrecht in 1777 vestigde Daniel Cornelis Wesselman zijn eigen kantoor in Amsterdam.

Daniel Cornelis had een functionele relatie met Helmond door zijn aanstelling als drossaard, een functie die hij te danken had aan zijn broer de heer van Helmond. Weliswaar bekleedde Daniel Cornelis deze positie officieel, maar de praktische uitvoering liet hij over aan substituten. Hij bleef in Amsterdam wonen en werken als essayeur en koopman.⁹⁷

4.5.1 Ghanese connecties

Vanaf 1780 komt Daniel Cornelis Wesselman in beeld als medevennoot in een compagnonschap met de broers Pieter en Jacob Woortman, waardoor Wesselman direct werd

⁹⁴ NL-HTBHC archief 2214, inv.nr. 948; J.P. van de Voort, ‘Negotie en negotiaties voor Suriname 1750-1780’, in: Bea Brommer (red.), ‘Ik ben eigendom van... slavenhandel en plantageleven’ (1993) 84-91.

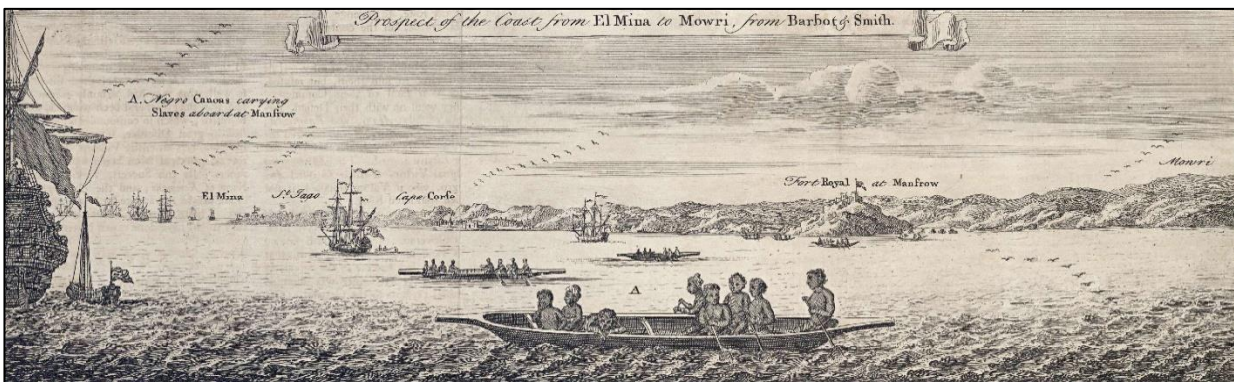
⁹⁵ Gert Oostindie, ‘Slavenleven’ in: B. Brommer (red.), *Ik ben eigendom van... slavenhandel en plantageleven* (1993) 100.

⁹⁶ Oostindie, ‘Slavenleven’, 102.

⁹⁷ Lia van Zalinge-Spooren, ‘Daniel Cornelis Wesselman, de Amsterdamse broer van de Helmondse heer’, *Helmonds Heem* 65 (2024). (in press).

betrokken bij de trans-Atlantische driehoekshandel.⁹⁸ De familie Woortman was een van de meest prominente families aan de Nederlandse Goudkust en verwierf een fortuin met de particuliere slavenhandel. Het succes van de gebroeders Woortman was te danken aan hun connecties met de WIC, waar beide broers en hun vaders werkzaam waren (geweest) en door huwelijken met vooraanstaande Afrikaanse vrouwen, wat hen een uitgebreid familienetwerk in Ghana opleverde.⁹⁹ De Woortmannen bedreven hun handel vanuit het Ghanese Elmina en rond de tijd dat Wesselman zich als compagnon bij hen voegde, waren zij nog een van de weinigen die zeer actief waren op de internationale slavenmarkt, ondanks de neergaande trend van de Nederlandse slavenhandel na 1780.¹⁰⁰

De kennis die Daniel Cornelis Wesselman als essayeur had van goud en zilver zal voor de gebroeders Woortman van belang zijn geweest bij het aangaan van het compagnonschap. Daarnaast zal het feit dat Wesselman een kantoor had in het centrum van de handel Amsterdam ook een voordeel zijn geweest. De samenwerking leek veelbelovend.¹⁰¹

Afbeelding 13. De Goudkust van Elmina tot Mouri, met op de voorgrond een boot slaafgemaakten die naar een schip worden gebracht.

Het compagnonschap charterde of reedde slavenscheperen uit om aan de vraag naar tot slaafgemaakten te voldoen in het Caraïbisch gebied. De geijkte goederen gingen aan boord in Nederland (textiel en wapens), waarmee mensen en goud werden gekocht op de westkust van Afrika. Vervolgens werden de tot slaafgemaakten in de West verkocht, waarna de schepen op hun terugreis naar Nederland de koloniale producten inlaadden die door slavenhanden waren geoogst en geproduceerd: suiker, katoen, koffie.

Het eerste schip, *Juffrouw Elisabeth*, dat in 1780 door de compagnons werd uitgereed, werd in 1781 door de Engelsen gekaapt en naar het nabijgelegen Engelse Kaap Kors/Cape Coast opgebracht. Niet veel later werd het voor de tweede keer gekaapt door een Engels schip. De lading, dus inclusief de tot slaafgemaakten, ging voor Wesselman cum suis verloren.¹⁰² Wat er

⁹⁸ Van Zalinge-Spooren, 'Daniel Cornelis Wesselman' (in press).

⁹⁹ W.M.J. van Kessel (ed.), *Merchants, missionaries & migrants. 300 years of Dutch-Ghanian relations* (2002) 25.

¹⁰⁰ M.R. Doortmont en J. Smit, *Sources for the mutual history of Ghana and the Netherlands. An annotated guide to the Dutch archives relating to Ghana and West Africa in the Nationaal Archief, 1593-1960s* (2007) 293.

¹⁰¹ Doortmont en Smit, *Sources for the mutual history*, 298.

¹⁰² Van Zalinge-Spooren, 'Daniel Cornelis Wesselman', (in press); Ruud Paesie, *Slavenopstand op de Neptunus. Kroniek van een wanhoopsdaad* (2016) 52-53. Onduidelijk is hoeveel tot slaafgemaakten zich exact aan boord van het schip bevonden, maar cargalijsten laten zien dat er voor circa 200 personen was ingekocht, Bea Brommer, 'Naar de kust van Guinea', 47-48.

gebeurde met de 29 slaafgemaakten die op het moment van de eerste kaping al gekocht waren en die door de Engelsen weer verhandeld werden, weten we niet.¹⁰³

Een succesvolle reis was die van de *Jonge Jan* tussen juni 1783 en juli 1784, toen het schip de reis vanuit West-Afrika aflegde met 170 slaafgemaakte mensen aan boord en met 147 van hen in Suriname aankwam, waar zij vervolgens werden verkocht.¹⁰⁴ Vanuit het perspectief van de witte slavenhandelaren, onder wie Daniel Wesselman en zijn compagnons de gebroeders Woortman, werden trans-Atlantische slaventransporten als succesvol of desastreus beschouwd. Vanuit het perspectief van de Afrikanen die van huis, haard en familie werden weggerukt, is dit een totaal ander verhaal of narratief.

De meest tragische gebeurtenis was de reis van de *Neptunus*, een schip dat Daniel Wesselman eind 1783 charterde. In oktober 1785, na een jaar langs de Afrikaanse kust te hebben gezworven, explodeerde het schip met circa tweehonderd tot slaafgemaakte mensen aan boord. Wat was er gebeurd?

Op 17 oktober hadden de ingescheepte slaafgemaakten het heft in eigen handen genomen. Het was hen gelukt zich van hun hand- en voetboeien te bevrijden en zich toegang te verschaffen tot de kruit- en wapenkamer op het schip. Er ontstond een vuurgevecht. De Afrikaanse verzetsstrijders waren vastberaden om door te vechten tot alle witten dood zouden zijn. De bemanningsleden kozen eieren voor hun geld en vluchtten weg. De slaafgemaakten kapten daarop de ankerkabels door en de *Neptunus* dreef stuurloos weg. Andere schepen probeerden tevergeefs het slavenschip te ontzetten. De *Neptunus* vloog een dag later de lucht in. Het was waarschijnlijk een daad van collectieve zelfmoord. Dit verzet tegen hun vrijheidsberoving is een voorbeeld van de *agency* van tot slaafgemaakten: zij kozen ervoor zelf te beslissen over hun leven of dood.

Deze dramatische gebeurtenis leidde tot de dood van zo'n 170 slaafgemaakte Afrikanen (achttien slaafgemaakten werden uit het water gehaald) en daarnaast overleed ongeveer eenzelfde aantal vrije Afrikanen die hadden geprobeerd het schip met hun kano's te ontzetten. Ook achttien Europeanen, onder wie een aantal bemanningsleden, kwamen om.¹⁰⁵

De ramp met de *Neptunus* betekende uiteindelijk in 1791 het faillissement van Daniel Cornelis Wesselman die grote schulden had opgebouwd bij zowel zijn familie als bij zijn compagnons.¹⁰⁶

De betrokkenheid van de door zijn broer Carel Frederik, heer van Helmond, aangestelde Helmondse drossaard Daniel Cornelis Wesselman bij de driehoekshandel is duidelijk.

4.6 Amandus Hubertus Bots 1816-1879 en Arnoldus Gerardus Bots 1826-1882

De twee broers, Amandus Hubertus (geboren 1816) en Arnoldus Gerardus (geboren 1827) Bots groeiden samen op te Helmond. Beide broers bleven levenslang vrijgezel, wat mogelijk wijst op een diepe broederlijke band tussen hen. Hun sterke band blijkt uit hun gezamenlijke woning, maar ook zakelijk traden zij grotendeels op als vennoten. Gezamenlijk kochten zij in 1853 een plantage in Suriname, gevolgd door een tweede aankoop een jaar later.¹⁰⁷

¹⁰³ NL-AsdSAA, 5075, inv.nr. 16372, aktenr. 512.

¹⁰⁴ Karwan Fatah-Black, *Suriname and the Atlantic World, 1650-1800* (Leiden 2013) 242; J.M. Postma, *The Dutch in the Atlantic slave trade, 1600-1815* (Cambridge 1990) 332.

¹⁰⁵ Paesie, *Slavenopstand op de Neptunus*; Ruud Paesie, 'De ontploffing van de Neptunus in 1785', *Geschiedenismagazine* 1 (2017).

¹⁰⁶ Van Zalinge-Spooren, 'Daniel Cornelis Wesselman (in press).

¹⁰⁷ G.J. Onrust, 'Eene plantagie in uitmuntenden toestand. De Helmondse gebroeders Bots en hun plantages' (in press).

4.6.1 Politieke wortels

Zoals we gezien hebben vestigde de familie Bots zich in 1791 in Helmond. Al snel groeide de familie uit tot een van de welvarendste in Helmond en bekleedden familieleden gedurende vele jaren politiek-bestuurlijke posten in Helmond. Amandus Hubertus Bots nam in 1848 de plaats van zijn neef Joannes Baptista Bots over in de provinciale staten van Noord-Brabant als vertegenwoordiger van het zevende kiesdistrict waar hij tot 1874 lid van zou blijven.¹⁰⁸ Rond dezelfde tijd startte Amandus zijn loopbaan binnen de Helmondse gemeenteraad (ca.1850-1857).¹⁰⁹ Verder was hij actief in de Helmondse politiek

Afbeelding 14. Amandus Hubertus Bots.

Afbeelding 15. Arnoldus Gerardus Bots.

als lid van de Kiescommissie Helmond die onder meer de kandidaatstelling van Tweede Kamerleden behartigde. Daarnaast werd Amandus gekozen tot lid en later (vice)voorzitter van de plaatselijke Kamer van Koophandel en Fabrieken (1850-1871) en was hij, met familieleden, actief in het Helmondse sociëteitsleven. Amandus bleef tot 1874 actief in zowel de landelijke als plaatselijke politiek.

4.6.2 Textiel en katoen

Het voorvaderlijk textielbedrijf in Helmond werd na het overlijden van Arnoldus Bots (1800) en zijn vrouw (1808) aanvankelijk voortgezet door de drie broers Johannes, Albert en Antonius onder de naam Wed. A. Bots en Zonen, rond 1820 het grootste weefbedrijf in Helmond. Maar blijkbaar was een driehoofdige leiding te veel. In 1828 werd de oudste broer door Albert en Antonius uitgekocht, vervolgens kwam het tot een scheiding tussen de beide overgebleven broeders die formeel in 1836 werd bevestigd. Naast de weefonderneming van A. Bots en Zonen ontstond de firma Ant. Bots en Zn, waarvan Amandus de bewindvoerder was.

¹⁰⁸ 'Provinciale staten van Noord-Brabant', *Noord-Brabander* (6 juli 1848); Amandus Hubertus Bots, Huygens Instituut, <https://resources.huygens.knaw.nl/repertoriumambtsdragersambtenaren1428-1861/app/personen/1705> (geraadpleegd op 20-05-2024).

¹⁰⁹ NL-EhvRHCE, 12100, Gemeentebestuur Helmond 1811-1912, inv.nr. 219.01-220.01

Beide ondernemingen waren begin jaren 1840 nog groot maar ieder afzonderlijk niet meer de grootste. De ondernemingen werden inmiddels geleid door de derde generatie Bots in Helmond: Amandus en zijn neef Arnoldus Bots. Het beheer van het bedrijf Ant. Bots en Zn kwam na het overlijden van vader Antonius in 1847 geheel bij Amandus, maar kort daarop zou zijn nog minderjarige broer Arnoldus een meerderjarigheidverklaring verkrijgen, waarna beide broers de zaak verder voortzetten.¹¹⁰

Bij de boedeldeling in 1848 tussen de twee broers en hun twee zussen ging de weefonderneming naar hun zus en zwager, de broers kregen gezamenlijk een groot deel van het grondbezit toebedeeld. Het lijkt erop dat zij weinig voelden voor de voortzetting van het vaderlijk bedrijf dat formeel ook in 1857 werd opgeheven. In de daaropvolgende jaren heroriënteerden Amandus en Arnoldus zich. Ze besloten hun blik te wenden naar Suriname. De exacte redenen voor de aanschaf van twee katoenplantages in Suriname zijn niet bekend, maar we zouden kunnen suggereren dat zij met hun investeringen meer grip wilden krijgen op de productieketens en grondstoffen wilden verbouwen voor eigen productie.¹¹¹

De koop van plantages was redelijk eenvoudig; veilingen vonden plaats in Amsterdam en werden bekendgemaakt in de landelijke kranten: ‘Men is van voornemen, in de maand April 1853 binnen Amsterdam, in het Openbaar te Verkoopen, de navolgende welaangelegde, goedonderhouden en bij uitstek Vruchtbare Plantaadjen, met derzelver aanhoorigheden en Negermagten, gelegen in de Kolonie Suriname’. Zo werd de ‘katoen-plantaadje Esthers-rust, gelegen aan het gedolven Kanaal der Warappekreek’ aangekondigd.¹¹²

De broers werden in 1853 eigenaar van Esthersrust en stelden de, van origine Amsterdamse Johannes Philippus Haase junior aan als plaatselijke vertegenwoordiger van hun belangen.¹¹³ Haase, die was getrouwd met een gekleurde vrouw genaamd Louisa Florentina Matille, verbleef al enige tijd in Suriname waar hij eerder, naast zijn werk als koopman, betrokken was bij de Surinaamsche Maatschappij van Weldadigheid.¹¹⁴ Een jaar na de aankoop van Esthersrust kochten de broers een tweede plantage, Killenstein aan de Commewijne rivier.¹¹⁵

4.6.3 Esthersrust

Esthersrust was een behoorlijk omvangrijke plantage met talrijke gebouwen die onder eigenaarschap van de gebroeders Bots nieuw leven werd ingeblazen en belangrijk uitgebreid. Een advertentie uit 1871 biedt een gedetailleerde beschrijving van de plantage: ‘Goed onderhouden stoommachine, katoenpers en molen, een groot woonhuis (tevens voor katoenberging), katoenloods, steenen keuken, ziekenhuis, fabrieksgebouwen, arbeiderswoningen, een gedekte en een open pont, een vier en achtriems tentvaartuig, alles in goede orde, een schoone veestapel van plus minus 50 stuks hoornvee’.¹¹⁶

¹¹⁰ Giel van Hooff, ‘De Bad Bots Brothers’, <https://www.deweblogvanhelmond.nl/columnisten/stadshistoricus/de-bad-bots-brothers-in-helmond/>; Onrust, ‘Eene plantage in uitmuntenden toestand’ (in press).

¹¹¹ J. Heeren, ‘Bots, Pistorius, Coovels. Grote namen uit Helmonds verleden’, *Helmondsche courant* (31 december 1948).

¹¹² ‘Veiling van Plantaadjen’, *Algemeen Handelsblad* (24 november 1852).

¹¹³ *Surinaamsche courant en Gouvernements advertentie blad* (7 juli 1853).

¹¹⁴ https://www.allesurinamers.org/wp-content/uploads/2022/06/1846_Wijkregisters-Dikland.pdf;
https://www.dbnl.org/tekst/_sur003185601_01/_sur003185601_01_0057.php;
https://www.dbnl.org/tekst/_sur003185601_01/_sur003185601_01_0049.php.

¹¹⁵ ‘Uit Noordbrabants geschiedenis VVXI. Pater Donders XII’, *De Noord Brabanter. Noord Brabantsch Dagblad* (2 juli 1910).

¹¹⁶ *Surinaamsche courant en gouvernements advertentie blad* (10 oktober 1871).

Afbeelding 16. Een voorbeeld van dergelijke ‘arbeiderswoningen’ op een andere Surinaamse plantage rond 1860-1862.

Bij de aankoop van de plantage werden ook de slaafgemaakten die daar leefden en werkten overgenomen. Hun aantal werd nauwkeurig bijgehouden door administrateur Haase. Het eerste complete overzicht dat van hem bewaard is gebleven dateert van mei/juni 1855. Op dat moment waren er 59 mannen, 45 vrouwen, 36 jongens en 33 meisjes, in totaal 173 personen, aanwezig op Esthersrust.¹¹⁷

Het aantal personen op een katoenplantage bleef redelijk stabiel vergeleken met bijvoorbeeld suikerplantages waar het werkregime veel straffer was en een hoger sterftepercentage voorkwam. Bij de formele afschaffing van de slavernij in 1863 werden er 186 personen geregistreerd op Esthersrust.

Twee aspecten vallen op bij de nadere bestudering van de borderellen.¹¹⁸ Het eerste is dat de gemiddelde leeftijd van de slaafgemaakten op Esthersrust, tussen de 23 en 24 jaar, gemiddeld drie jaar lager lag dan op de andere plantage van de familie Bots, Killenstein, waar de gemiddelde leeftijd tussen de 27 en 28 jaar lag. Deze lagere gemiddelde leeftijd kan te maken hebben met het tweede aspect, namelijk het grote aantal kinderen dat in de laatste tien jaar op Esthersrust werd geboren. Figuur 2 toont de leeftijdsverdeling van de twee plantages. Dat er procentueel meer kinderen waren ten opzichte van de andere leeftijdscategorieën kan verband houden met de veranderende mentaliteit omtrent slavernij in het midden van de negentiende eeuw.¹¹⁹

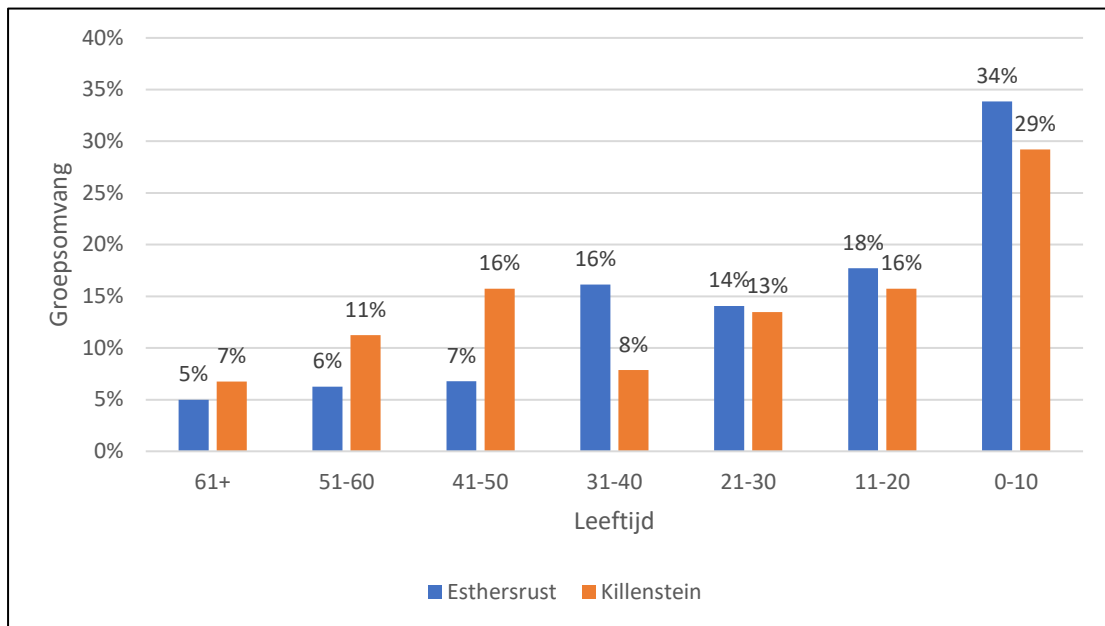
Uit de lijsten blijkt niet alleen dat het aantal personen is toegenomen, maar ook dat maar liefst vijftien personen een variatie op de naam Bots, namelijk Bottse, hebben gekregen.¹²⁰ Daarnaast werden negen personen vernoemd naar Helmond. Een overzicht van deze personen

¹¹⁷ Onrust, ‘Eene plantage in uitmuntenden toestand’ (in press).

¹¹⁸ https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.02.09.08/invnr/224/file/NL-HaNA_2.02.09.08_224_0478?eadID=2.02.09.08&unitID=224&query=

¹¹⁹ Oostindie, ‘Slavenleven’, 112-113.

¹²⁰ Een van de in 1863 vrijverklaarde slaafgemaakten was de elfjarige Josephina Emelina of Melina Bottse, de latere moeder van Louis Doedel.

Figuur 2. De procentuele vertegenwoordiging van het aantal slaafgemaakten volgens de leeftijden opgenomen in de borderellen van de plantages Esthersrust en Killenstein.

is te vinden in Bijlage 3. Het vernoemen van de slaafgemaakten naar de (herkomst van de) eigenaar, of een verwijzing daarnaar was een gangbare praktijk op de Surinaamse plantages. Op zowel Esthersrust als Killenstein kregen de slaafgemaakten vaak hun naam van een missionaris of geestelijke die hen op de plantage tot katholiek doopte. De Tilburgse missionaris Peerke Donders schreef over zijn bezoek aan Killenstein: ‘Na ons ontbijt kwamen de negers en negerinnen in een zeer ruime en fraai gebouwde koffieloods bij elkander, en o! welke eene vreugde streelde ons beider harten, toen wij bespeurden, dat allen waren gekomen en niemand hunner was achtergebleven. [...] daarna doopte ik voor aller oogen elf hunner kinderen, van 2 en 3 maanden tot zes jaar. Ik was tevens peet van allen; aan een hunner gaf ik den naam van Amandus, naar den Gran-Masra of eigenaar, den heer Bots van Helmond [...] een derde noemde ik Arnoldus: deze was de zwartste van allen’.¹²¹

Na de formele afschaffing van de slavernij in 1863 verlieten de in vrijheidgestelden Esthersrust. Het zorgde ervoor dat de plantage snel nieuwe arbeidskrachten moest aantrekken om het tekort op te vangen. Dit deden ze onder andere met de inzet van Franse gedeporteerden: ‘Gisteren zijn hier overgebracht achttien Fransche gedeporteerden, die, naar wij vernemen, met een sloep, aan den mond der Warappekreek aangekomen, zich den 9n dezer op de plantaadje Esthersrust hadden begeeven’.¹²²

Eind 1877 vertrokken beide broers naar Suriname om het beheer van de plantage in eigen hand te nemen.¹²³ Uit brieven van Arnoldus en Amandus aan Helmondse familieleden blijkt dat beide broers al die jaren niet in Suriname waren geweest. Arnoldus schreef: ‘Ook Haase was zeer verouderd na de ruim 24 jaren dat ik hem niet gezien had’.¹²⁴ De reis vanuit

¹²¹ Uit Noordbrabants geschiedenis VVXI’, *De Noord Brabanter* (2 juli 1910).

¹²² ‘Nieuwstijdingen’, *Surinaamsche courant en Gouvernements advertentie blad* (13 september 1864).

¹²³ *Surinaamsche courant en Gouvernements advertentie blad* (2 juli 1878).

¹²⁴ NL-EhvRHCE, 12138 inv.nr. 143 brief 3 januari 1878.

Afbeelding 17. Plantage Estherrust anno 2024.

Paramaribo naar Esthersrust duurde zo'n acht uur; eerst per stoomboot over de Commewijne om vervolgens drie uur lang in een tentboot over de kreek geroeid te worden.¹²⁵

Eenmaal aangekomen op de plantage werd het gezelschap al wuivend door de plantagearbeiders onthaald. Arnoldus schrijft: 'zij hadden om onze komst dien dag niet willen werken, dat nu wel niet het schoonsten van de gelieden was omdat er katoen te plukken viel, maar [...] hadden zij nu ook niets verdiend. Wij stapten onder het gewuif en een zeker hoera! aan wal. [...] Na het bezoek aan de kerk gingen wij naar het woonhuis waarvoor een ruim bordes is. Wij stonden daarop voor het volk en gaf aan Haase op wat hij namens ons in het neger Engelsch aan hun zou zeggen.'¹²⁶

Arnoldus maakte nog geen jaar later de terugreis naar Nederland. Hij zou vanwege het felle zonlicht last hebben van zijn oog. Amandus liet in zijn brieven naar Helmond doorschemeren dat ook hij kwakkelde met zijn gezondheid. Het jaar daarop overleed hij in het Surinaamse klooster van de paters Redemptoristen. Na zijn dood in 1879 werd de plantage compleet verlaten en in 1892 werd Esthersrust wederom te koop aangeboden.¹²⁷

Uiteindelijk zou de gehele plantage bedolven worden door het zand, een gevolg van de stormen waardoor de zee stukken van de kust weggeslagen had. Esthersrust raakte in vergetelheid. Sinds 2014, en mogelijk eerder, worden er gedeeltes van Esthersrust na jaren weer zichtbaar. Het terugtrekkende water gaf de funderingen en akkers van de plantage weer prijs na een verschuiving van een modderbank in de Warappakreek en het is daardoor goed te zien hoe de katoenvelden er op Esthersrust ooit hebben bijgelegen.¹²⁸

4.6.4 Killenstein

In 1854 kochten de broers hun tweede plantage in Suriname, Killenstein aan de Commewijnerivier.¹²⁹ Op Killenstein werd tot dan toe voornamelijk koffie verbouwd, maar onder leiding van de Botsen verschoof de focus naar de productie van katoen. Op de plantage waren slaafgemaakten en in naam vrije mensen met een uiteenlopende achtergrond werkzaam. In 1853 telde Killenstein 84 niet-vrije bewoners van Afrikaanse afkomst en 26

¹²⁵ NL-EhvRHCE, 12138 inv.nr. 143 brief 17 januari 1878.

¹²⁶ NL-EhvRHCE, 12138 inv.nr. 143 brief 17 januari 1878.

¹²⁷ *De West-Indiër. Dagblad toegewijd aan de belangen van Nederlandsch Guyana* (3 februari 1892).

¹²⁸ S. Singh, *Veldrapport Plantage Esthersrust 2021. Archeologisch onderzoek April & Mei 2021* (2023) 6-7.

¹²⁹ Uit Noordbrabant's geschiedenis VVXI', *De Noord Brabanter* (2 juli 1910).

vrije bewoners van Portugese afkomst.¹³⁰ Dit waren contractarbeiders afkomstig van Madeira. Opmerkelijk was dat vanaf 1859 ook 28 Arowakken werkzaam waren als veldwerkers op Killenstein.¹³¹

Relatief veel mensen op Killenstein stonden te boek als gevlucht. Dit werd opgetekend wanneer iemand langer dan een maand vermist was. Drie van de 87 personen op de plantage werden als gevlucht aangemerkt: de slaafgemaakten Koffij (61), Primo (59) en Princes (59). Het bleek dat ze al enkele jaren ‘absent’ waren van de plantage.¹³² Toch bleven zij als eigendom van de gebroeders Bots op de lijsten van Killenstein staan.

De Botsen hebben zelf geen slaafgemaakten gemanumitteerd. Slechts zeven keer werd iemand op hun plantages vrijgelaten en dan nog vaak door een curator bij het Departement der Onbeheerde boedels.¹³³ Het was hun taak om erfenissen correct af te handelen.

Hoewel er minder bekend is over de indeling van de plantage werd haar ‘zeer schone ligging’ vaak genoemd als een van haar voornaamste troeven. Toen de gebroeders in 1866 besloten de plantage van de hand te doen, benadrukten ze in een advertentie dat Killenstein een goede koffie- en bananenproductie kende en dat er tevens enkele cacao- en broodbomen aanwezig waren.¹³⁴ Mogelijk hadden de Botsen moeten concluderen dat de plantage toch niet zo geschikt was voor de katoenproductie als ze aanvankelijk hadden gedacht. Killenstein werd datzelfde jaar nog verkocht voor f 25.600,-.¹³⁵

Afbeelding 18. Plantershuis op Killenstein.

¹³⁰ https://www.dordtenaZoeker.nl/hulpbronnendordrecht/dordrecht_suikerhandel/10.

¹³¹ *Nieuwe Rotterdamsche courant* (14 maart 1859).

¹³² https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.02.09.08/invnr/225/file/NL-HaNA_2.02.09.08_225_0558?eadID=2.02.09.08&unitID=225&query=.

¹³³

https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/nt00340?activeTab=nt&searchTerm=killenstein&sortering=prs_achternaam&volgorde=asc ;

https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/nt00340?activeTab=nt&searchTerm=esthersrust&sortering=prs_achternaam&volgorde=asc.

¹³⁴ *De kolonist. Dagblad toegewyd aan de belangen van Suriname* (13 mei 1866).

¹³⁵ <https://resolver.kb.nl/resolver?urn=ddd:010510003:mpeg21:a0006>; A. van der Gon Netscher, *Werking van de Wet tot opheffing der slavernij in de Nederlandsche West-Indische Koloniën en middelen om Suriname van verder verval te redden* ('s Gravenhage 1866) 42.

4.6.5 De afschaffing van de slavernij 1 juli 1863: het witte perspectief

De gebroeders Bots hadden met de aankoop van twee plantages een doelbewuste investering gedaan, waarbij zij de waarde van hun eigendommen, die dus voor een belangrijk deel bestond uit de slaafgemaakte arbeidskrachten, bewaakten.

De Nederlandse staat stelde in de jaren 1850 een commissie in die moest onderzoeken hoe en onder welke voorwaarden de slavernij op (korte) termijn afgeschaft zou kunnen worden. Naar aanleiding van het eerste rapport van deze commissie richtten de broers zich in 1857 in een openbaar schrijven tot de Minister van Koloniën met een kritisch betoog over de voorliggende voorstellen.

Ze hadden duidelijke opvattingen over slavernij en de afschaffing ervan. Hun eerste punt was dat de 'heiligheid van den eigendom' zou worden geschonden wanneer de tot slaafgemaakten vrijverklaard zouden worden. Het zou dan ook passend zijn om een 'behoorlijke schadeloosstelling' te ontvangen ter compensatie.¹³⁶ De broers waren het vooral oneens over de voorwaarden en hoogtes van de voorgestelde schadeloosstelling: alleen de suikerplantages zouden in het voorstel naar behoren gecompenseerd worden, terwijl die voor andere plantages berekend werd op basis van de gemiddelde verkoopprijs van de afgelopen tien jaar. Dat vonden de broers niet reëel.

Ze betoogden dat de afgelopen tien jaar vaak vooral verwaarloosde plantages verkocht waren tegen relatief lage prijzen (wat een lager compensatiebedrag betekende), terwijl nieuwe eigenaren zoals zij veel hadden geïnvesteerd. Behalve investeringen in de productiemiddelen en gebouwen hadden plantage-eigenaren ook geïnvesteerd in 'de zedelijke verbetering' van de plantagebewoners door het neerzetten van een kerkgebouw en onderwijsvoorzieningen te treffen. Al deze verbeteringen werden niet weerspiegeld in de voorgestelde vergoeding, aldus de broers.¹³⁷

*schets onzer huismeed
doch veel geflatterd.*

Afbeelding 19. Schets van de 'huismeed' van Esthersrust door A.G. Bots.

¹³⁶ 'Uit Noordbrabants geschiedenis VVXI', *De Noord-Brabanter* (2 juli 1910).

¹³⁷

<https://www.delpher.nl/nl/boeken1/gview?query=%22A.G.+Bots%22&coll=boeken1&identifier=5bqUPSPTamUC&rowid=9>.

Hun kritiek vond weerklank. Het wetsvoorstel werd uiteindelijk niet aangenomen en in 1863 werd besloten dat slavenhouders een vergoeding kregen van 300 gulden per slaafgemaakte, ongeacht het werk of type plantage.¹³⁸ Uiteindelijk ontvingen Amandus en Arnoldus Bots als voormalige slaveneigenaren een compensatie van de Nederlandse staat: voor de 186 slaafgemaakten op Esthersrust (telling van 1862) kregen ze een bedrag van 55.800 gulden en 25.200 gulden voor de 84 slaafgemaakten op Killenstein.¹³⁹

De mensen om wie het werkelijk ging, de slaafgemaakten, kregen helemaal niets. Ze moesten ook nog eens tien jaar doorwerken voor hun voormalige eigenaren. Noch in 1863, noch in 1873 lonkten er gouden bergen voor de vrijgelatenen.

4.7 Hendrikus Josephus Raymakers 1825-1891

De familie Raymakers was al in de achttiende eeuw woonachtig en werkzaam in Helmond. De Helmondse koopman-entrepreneur Johannes Raymakers (1735-1818) was borgemeester, koopman-entrepreneur en lid van het weversgilde. Daarnaast vormde hij in 1772 een compagnie met president-schep en Gerardus van Hogerlinden. Hij was de zoon van Henricus Raymakers, die kort voor 1730 vanuit Bakel naar Helmond was verhuisd en daar al actief was in de textiel. Johannes kocht garen in Haarlem, had loonwevers in dienst, liet bleken en zond goederen naar Haarlem en Amsterdam waar de bonten werden verkocht en geëxporteerd naar de Oost en de West. Thuis had hij een kruidenierswinkeltje, waar hij vermoedelijk gedwongen winkelnering bedreef.¹⁴⁰

4.7.1 Raymakers en zonen

Antony Raymakers (1777-1866), Johannes' zoon, zette het bedrijf voort. In 1811 associeerde hij zich met een protestantse vennoot, kapitaalverschaffer Willem Ramaer, tot de firma Raymakers & Ramaer. Deze bezat een werkplaats waaraan een ververij, blekerij, pers en kalenderrosmolen waren verbonden waar men zowel wol, linnen als katoen verwerkte. Van het productieassortiment is niet veel bekend. De bestellingen via Van Lanschot van de NHM vanaf 1825 betekenden een extra oriëntatie op de export naar met name Curaçao, Suriname en overig Zuid-Amerika.¹⁴¹ Ook kreeg het bedrijf in de jaren 1830 grote opdrachten van de NHM voor het leveren van katoentjes bestemd voor de Indonesische archipel.¹⁴² Het bedrijf Raymakers en Ramaer werd in 1849 ontbonden en Anthony ging verder met zijn twee oudste zonen, Johannes Anthony en Hendrikus Josephus. Samen richtten ze de firma A. Raymakers en Zonen op waar ze textielen als beddebont, kielstof, nankinet en zwaar siamois produceerden. Rode en blauwe damruit werden vooral naar de West verscheept.¹⁴³ Hun stoffen werden geproduceerd met Brabants (vlas)garen en katoenen materialen die werden geïmporteerd uit Engeland. Het eindproduct dat in Helmond werd gefabriceerd werd onder meer per stoomboot via de Zuid-Willemsvaart naar de Amsterdamse handelshuizen verscheept. Hoe groot het belang van de export was voor de inkomsten van het bedrijf dient nog nader en nauwkeuriger te worden uitgezocht.

¹³⁸ Onrust, 'Eene plantage in uitmuntenden toestand' (in press).

¹³⁹ *Surinaamsche courant en Gouvernements advertentie blad* (6 juni 1863); NL-HaNA, 2.02.09.08 inventaris van het archief van de Algemene Rekenkamer 1814-1919: Comptabel Beheer, 224-225 Plantage-slaven Suriname: plantages C-L.

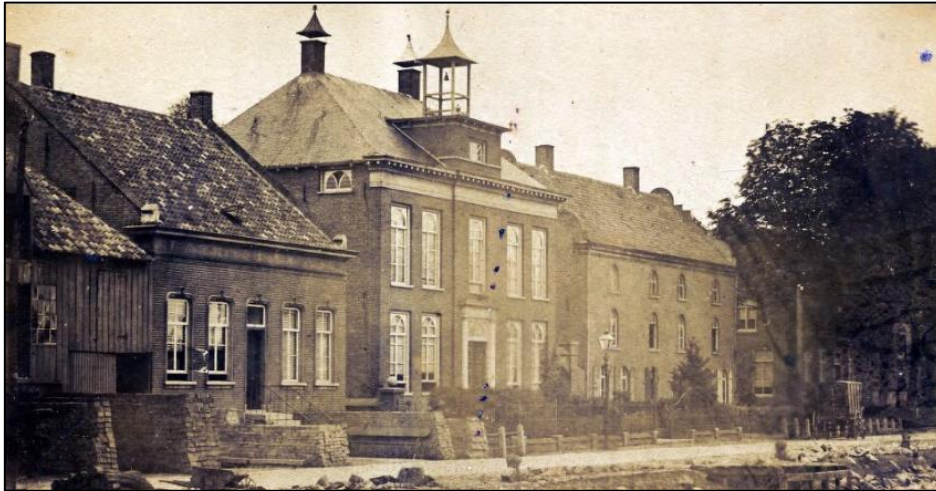
¹⁴⁰ Van Gorp, *Brabantse stoffen*, 104; Harkx, *De Helmondse textielnijverheid*, 66.

¹⁴¹ *Koninklijke textielfabrieken J.A. Raymakers*, 2-4; Harkx, *De Helmondse textielnijverheid*, 98-99; P.J. Blok en P.C. Molhuysen, *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*. Deel 9 (1933): https://www.dbnl.org/tekst/molh003nieu09_01/molh003nieu09_01_1463.php

¹⁴² Van den Eerenbeemt, *Van Lanschot als intermédiaire*, 44-46, 53-54, 57-58.

¹⁴³ *Koninklijke textielfabrieken J.A. Raymakers*, 2-4.

In 1857 werd het aan de Kanaaldijk N.W. gelegen fabriekje van de firma Bots uit 1840 gekocht, dat later als het ‘Auw fabriekske’ bekend zou komen te staan, en het naastgelegen herenhuis. Vader Anthony en zijn zonen Johannes en Hendrik werkten niet alleen samen in het textielbedrijf, ze hadden ook alle drie zitting in de Helmondse gemeenteraad. Anthony was omstreeks 1831 raadslid en Johannes Anthony omstreeks 1856, en Hendrikus omstreeks 1852 zelfs wethouder.¹⁴⁴

Afbeelding 20. Kanaaldijk met het ‘Auw Fabriekske’.

4.7.2 De Mathilda

Hendrikus Raymakers zelf had geen directe link met een plantage of de slavernij, maar hij had wel degelijk een economisch belang bij de instandhouding van dit systeem. Dit blijkt bijvoorbeeld uit zijn veertigste aandeel in het barkschip de *Mathilda*. Deze driemaster heeft in de periode 1844-1862 onder Nederlandse vlag gevaren en Raymakers was een van de negenentwintig personen die in het schip hadden geïnvesteerd. Interessant is dat Hendrik een van de acht investeerders was die niet afkomstig waren uit Amsterdam en hij was de enige Helmonder op de lijst.¹⁴⁵

De eerste reis van de *Mathilda* begon op 18 juli 1844 toen zij in vier maanden van Maassluis naar de haven van Batavia (Jakarta) voer.¹⁴⁶ Op zijn retourvracht naar Nederland was het schip volgeladen met onder andere 6000 pikol koffie van de NHM, de grootste opdrachtgever voor de *Mathilda*.¹⁴⁷ Het schip zou de daaropvolgende jaren nog vele van zulke reizen ondernemen, al dan niet in opdracht van de NHM. Naast koffie bestond de lading ook uit suiker en rotting (een andere benaming voor rotan).¹⁴⁸ De *Mathilda* laat zien dat er netwerken bestonden tussen Helmond en Holland en dat Helmondse ondernemers zich dus niet beperkten tot de regio.

¹⁴⁴ NL-EhvRHCE, 100, Gemeentebestuur Helmond 1811-1912, inv.nr. 219.01 en 229.02.

¹⁴⁵ Stichting Maritiem-Historische Databank, Mathilda – ID 13605, <https://www.marhisdata.nl/schip&id=13605#partowner> (geraadpleegd 12-04-2024).

¹⁴⁶ ‘Schepen in lading’, *Algemeen Handelsblad* (13 maart 1844).

¹⁴⁷ ‘Handelsberigten’, *Javasche Courant* (2 oktober 1844).

¹⁴⁸ ‘Handelsberigten’, *Javasche courant* (26 januari 1850).

Afbeelding 21. Hendrikus Josephus Raymakers

4.8. Willem Hubertus Prinzen, 1847-1919

Hiervoor hebben we de families Bots en Raymakers opgevoerd als representatieve voorbeelden voor andere Helmondse fabrikantenfamilies als we kijken naar de economische belangen van de Helmondse textielnijverheid en -industrie en de verwevenheden met de koloniale handel en economie. We willen hier eindigen met een ander voorbeeld uit de negentiende eeuw: de familie Prinzen.

Willem Prinzen, fabrikant, raadslid en assessor (1811 of 1812) begon in 1813 met zijn stiefzoon Goort van Glabbeek een weverij. Hij deed dat door garens uit te zetten onder thuiswevers, waarna het geweven doek in de werkplaats werd nabewerkt. Daarnaast had hij ook een boterfabriek. Willem werd opgevolgd door zijn twee zonen: Wijnandus Franciscus en Hubertus Petrus. Wijnandus was getrouwd met Henrica Raymakers, dochter van Antony Raymakers en was daardoor gelieerd aan de Raymakersfamilie. De weverij leverde haar katoenen en linnen stoffen vooral aan de Oost- en West-Indische markt.

Wijnandus Prinzen was evenals zijn vader politiek actief als raadslid in de gemeenteraad van Helmond. De zoon van Wijnandus, Willem Hubertus, was met zijn broer Antoon firmant in de in 1857 opgerichte textiel- en margariefabriek Prinzen & Van Glabbeek, een voortzetting van het voorvaderlijk textielbedrijf. Prinzen was het voorbeeld van een patriarchale fabrikant. Hij steunde plaatselijke initiatieven op het gebied van onderwijs, missie, liefdadigheid en het verenigingsleven voor zover deze van katholieke signatuur waren; een voorbeeld is het Rooms-Katholiek Werklieden Verbond.

Willem Hubertus was ook politiek actief. Zo was hij van 1875 tot 1911 lid van de Gemeenteraad van Helmond, van 1874 tot 1890 lid van de Provinciale Staten van Noord-Brabant en in de jaren 1890-1913 lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal. Daar maakte hij deel uit van een groep conservatieve katholieken, die zich later tot de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP), zouden ontwikkelen.¹⁴⁹

¹⁴⁹ Jef de Jager, *Zalig de rijke die het goud niet najaagt. Willem Prinzen, fabrikant, politicus en filantroop* (2015).

5 Conclusies en aanbevelingen

5.1 Conclusies

Welke - voorlopige – conclusies zijn uit dit onderzoek te trekken? De onderzoeksvraag ‘Wat was de rol van de gemeente Helmond in het slavernijverleden van Nederland’ leek aanvankelijk vrij duidelijk. Het moest gaan om de betrokkenheid van bestuurders van de gemeente Helmond en zijn voorganger, de stad Helmond, vanaf het begin van het Nederlandse aandeel in de Atlantische slavenhandel (1621) tot de afschaffing van de slavernij in de West (1863). Tijdens het onderzoek bleek de historische werkelijkheid, zoals zo vaak, veel ingewikkelder dan gedacht.

Dit onderzoek heeft aangetoond dat Helmond op diverse niveaus eeuwenlang een directe verwevenheid had met de, grotendeels op slavernij berustende, handel in koloniale waren: als centrum van textielproductie (onder andere Haarlems bont) en als verwerkingsplaats van door slavenhanden geproduceerde grondstoffen (katoen). Helmond was tevens het vertrekpunt om avonturen overzee aan te gaan (bijvoorbeeld Van Ommeren). Helmond was een plaats waar eigendom en bestuurlijke ambten konden worden gekocht met het vergaarde fortuin in de slavenhandel en slavernij (Biertempel). In voorkomende gevallen traden Helmondse bestuurders en fabrikanten op als slavenhandelaren en slavenhouders (Daniel Cornelis Wesselman en de gebroeders Bots).

Het Helmondse stads- en later gemeentebestuur faciliteerde de economische en commerciële activiteiten en daarmee de betrokkenheid van Helmondse fabrikanten en kooplieden bij de slavenhandel en slavernij.

Het onderzoek heeft zich (noodgedwongen) in de kort bemeten tijd die ervoor stond en binnen de kaders die voortvloeiden uit de raadsinformatiebrief van 19 december 2023 toegespitst op (individuele) Helmondse bestuurders en hun – economische – inbedding in het Helmond van de zeventiende tot en met de negentiende eeuw.

We onderscheidden twee categorieën: de groep Helmondse bestuurders met een *directe* betrokkenheid bij de handel in en de exploitatie van tot slaaf gemaakte mensen en de groep bestuurders met een meer *indirecte* band met slavenhandel, slavernij en andere vormen van koloniale uitbuiting (zoals Raymakers en Prinzen).

Zoals in de inleiding werd aangegeven was Helmond tijdens de onderzoeksperiode (zeventiende-negentiende eeuw) een stad waarin de welvaart grotendeels afhing van de weef- en textielnijverheid. De producten – vooral linnen en katoenen stoffen – werden deels met door slavenhanden geproduceerde grondstoffen vervaardigd en waren deels bestemd voor de export naar de koloniën. De goedkope stoffen werden onder andere verstrekt aan de slaafgemaakten op de plantages.

Om deze export veilig te stellen moest het stadsbestuur regelmatig ingrijpen. Dat deed ze bijvoorbeeld door reglementering en het instellen van een keurmerk, maar ook door te ijveren voor belastingvermindering bij hogere overheden. Een ander belangrijk aspect is dat in de zeventiende en achttiende eeuw de weversbazen en kooplieden-entrepreneurs en in de negentiende eeuw de fabrikanten erin slaagden zelf of via hun familienetwerken als raadslid invloed uit te oefenen op het stadsbestuur om hun lokale, regionale, nationale en koloniale belangen veilig te stellen. Deze verwevenheid van fabrikanten en bestuurders zien we door het hele rapport heen.

Het ligt voor de hand dat de linnen- en katoenfabrikanten, die voor de continuïteit van hun bedrijven afhankelijk waren van de nationale en internationale export, deze export via het

stadsbestuur veilig wilden stellen Daar zijn ze in geslaagd, mede doordat het stadsbestuur het belang van fabrikanten op vele momenten actief heeft ondersteund. Dit heeft ervoor gezorgd dat de textielnijverheid en -industrie, ondanks vaak moeilijke tijden, in stand is gebleven in Helmond.

Als tot slot de vraag gesteld wordt of Helmond geprofiteerd heeft van de op slavernij gebaseerde koloniale economie dan luidt het antwoord dat dit zeker zo was. De betrokkenheid van Helmond bij de koloniale economie heeft er mede voor gezorgd dat het op slavernij gebaseerde plantagesysteem in de koloniën lang heeft kunnen voortbestaan en dat ook na de afschaffing van de slavernij in 1863/1873 een op uitbuiting en goedkope contractarbeid gebaseerde plantage-economie nog lange tijd van kracht bleef.

5.2 Aanbevelingen

Het onderzoeksrapport is duidelijk. De initiële vraag *Wat was de rol van het stadsbestuur van Helmond in de slavernijgeschiedenis van Nederland* is te beperkt gebleken. De eenzijdige focus op ‘de West’ eveneens. De onderzoekers en de begeleidingscommissie bevelen vervolgonderzoek aan.

Zij pleiten voor een verbreding van de vraagstelling waarin alle (ver)banden met kolonialisme, slavenhandel, slavernij en andere vormen van gedwongen arbeid en uitbuiting aandacht krijgen en aan de orde kunnen komen.

Dat betekent dat de geografische focus breder getrokken dient te worden. We kunnen het koloniale systeem en zijn praktijken alleen dan met vrucht onderzoeken als de aandacht uitgaat naar alle gebieden in de Amerika's, Azië en Afrika waarmee Nederland en Helmond eeuwenlang een directe en indirecte relatie hadden.

Helmond opereerde niet geïsoleerd. De stad en later gemeente maakte onderdeel uit van lokale, regionale, provinciale, nationale en transnationale netwerken. Zo was Helmond – economisch – verbonden met de Meierij, had Helmond relaties met andere (textiel)steden in het land en maakte de gemeente onderdeel uit van handelsnetwerken als de NHM. Zonder die netwerken kon Helmond, met al zijn historische hoogte- en dieptepunten, niet floreren of in elk geval economisch niet het hoofd boven water houden. Dit dient nader onderzocht te worden.

Het verhaal van Helmond is vergelijkbaar met andere steden in Nederland wier economie nauw verweven was met de gebieden overzee. De enorme winsten die de exploitatie van de voormalige Nederlandse koloniën in Oost en West genereerden, kwamen bij *the happy few* terecht, individuen en families die generaties lang de dienst uitmaakten in de stad en die op hun beurt stimulansen gaven aan de economie van Helmond. Deze geschiedenis kent nog vele witte vlekken en hiaten.

Een relevant aspect dat niet onderzocht is binnen de opdracht van de gemeente Helmond is de rol van religie. Veel van de Helmondse personen in dit onderzoek waren overtuigd katholiek. Wat dat betekende voor hun inbreng, motivaties, beweegredenen en initiatieven bij hun betrokkenheid bij het koloniale systeem dient nader onderzocht te worden.

De beschikbare en onderzochte bronnen geven vooral informatie over en inzicht in het witte perspectief van de kolonisator. De oorverdovende stiltes van de slaafgemaakten komen in dit rapport vrijwel niet aan bod. De onderzoekers en de begeleidingscommissie bevelen nadrukkelijk aan om die stemmen een plaats te geven in het ‘verhaal van Helmond’. Dat brengt ons op het volgende, wellicht wel belangrijkste, punt: de doorwerking van het slavernijverleden in het heden. In Helmond wonen en leven veel mensen die nazaten zijn van slachtoffers van het koloniale systeem dat eeuwenlang in stand werd gehouden door Nederland. In Nederland is lange tijd ontkend dat er racisme zou bestaan in het zichzelf

benoemde tolerante ‘gidsland’. Niets is minder waar. Nederland loopt al zó lang achter de feiten aan dat het niet meer ziet dat het net als andere samenlevingen doordrenkt is van discriminatie en racisme. De specifieke manier waarop discriminatie en racisme vorm hebben gekregen in de Nederlandse en in de Helmondse samenleving is sterk beïnvloed door de erfenis van kolonialisme en slavernij.¹⁵⁰

We bevelen dan ook aan om de doorwerking van het koloniale en slavernijverleden binnen de gemeente Helmond serieuze aandacht te geven en vanuit de gemeente beleid te ontwikkelen voor een (meer) inclusieve samenleving in het Helmond van nu.

¹⁵⁰ Zie bijvoorbeeld Gloria Wekker, *Witte onschuld. Paradoxen van kolonialisme en ras* (Zutphen 2017).

Bibliografie

Archivalia

Brabants Historisch Informatie Centrum (NL-HtBHIC)

Raad van Brabant 1586-1811, 19

Inv.nr 447.0248, Nicolaas van Ommeren, president-schepen in Bakel: corruptie in zijn functie als waarnemer kwartierschout van Peelland in zaak tegen Josef Jaspers over stelen Mastboompjes, 1764.

Nationaal Archief Den Haag (NL-HaNA)

Suriname: Slavenregisters, 1816-1863, 00461.

Inv.nr 40, Folio 2715 Van Ommeren.

Inventaris van het archief van de Tweede West-Indische Compagnie (WIC), 1.05.01.02.

Inv.nr 703, Beleidsbepalingen, intern bestuur, interne administratie, afbakening bevoegdheden.

807, Registers van uitgaande brieven aan diverse personen en instanties hier te lande.

818, uitgaande stukken naar het buitenland.

1239, Grootboeken van kapitaalinschrijvingen op aandelen 1723 jan. 1 – 1776 juli 4.

Inventaris van het archief van de Sociëteit van Suriname 1682-1795, 1.05.03.

Inv.nr 176, ingekomen series afschriften van resoluties, ordonnanties en journalen van de Gouverneur en diverse bestuursorganen, 23 februari 1784.

306, Ingekomen brieven en papieren van de Gouverneur en andere overheidspersonen 1759 januari 13 – 1759 april 28.

326, Ingekomen brieven en papieren van de Gouverneur en andere overheidspersonen 1765 mei 4 – 1765 augustus 26.

327, Ingekomen brieven en papieren van de Gouverneur en andere overheidspersonen 1765 september 2 – 1765 december 3.

Inventaris van het digitaal duplicaat van het archief van de Gouvernementssecretarie der Kolonie Suriname, 1722-1828, 1.05.10.01

Inv.nr 8, Gouvernementssecretarie. Journaal 1757 sep. 27-1764 feb. 20.

Inventaris van het digitaal duplicaat van het archief van het Hof van Politie en Criminele Justitie en voorgangers in Suriname, 1669-1828, 1.05.10.02.

Inv.nr 60, Minuut-notulen van de ordinaris en extra-ordinaris vergaderingen van het Hof van Politie en Criminele Justitie betreffende politieke zaken, 1758 dec. 18 – 1759 juli 31.

72, Minuut-notulen van de ordinaris en extra-ordinaris vergaderingen van het Hof van Politie en Criminele Justitie betreffende politieke zaken, 1765 aug. 5 – dec. 18.

Inventaris van het digitaal duplicaat van de notariële archieven van Suriname, 1.05.11.14.

Inv.nr 199, Inventarissen en prisaties, 1756 juli-september.

227, Inventarissen en prisaties, 1768 jan. – mei.

698, Inventarissen en prisaties, 1769 juni 23 – 1773 feb. 29.

Inventaris van het archief van de Algemene Rekenkamer, 1814-1919, 2.02.09.08.

Inv.nr. 224, Plantage-slaven Suriname: plantages C-G.
225, Plantage-slaven Suriname: plantages H-L.

Regionaal Historisch Centrum Eindhoven (NL-EhvRHCE)

Gemeentebestuur Helmond 1300-1810, 12001.

Inv.nr 87-107, Registers van resoluties van het stadsbestuur.
108, Uittreksels uit het register van resoluties van de raad van de stad.
109-113, Notulen van de vergadering van de municipaliteit, later het gemeentebestuur.

Gemeentebestuur Helmond 1811-1912, 12100.

Inv.nr 286-294, Agenda's van ingekomen stukken 1848-1880.

Kamer van Koophandel en Fabrieken te Helmond 1850-1922, 12102.

Inv.nr 1-8, Ingekomen stukken.
9, Jaarverslagen.
13-15, Notulenboeken.

Familie Coovels, Helmond, 12138.

Inv.nr 143, Brieven ingekomen bij de kinderen van G.J. Coovels en Maria Bots van voornamelijk Amandus H. en Arnoldus G. Bots uit Suriname.
160, Verslag van een reis van Amsterdam naar Suriname van A.G. Bots, H. van Grinsven en de schrijver (G.M.A. Coovels).
704, Exploot betreffende de openbare verkoop van een huis c.a. te Helmond afkomstig uit de nalatenschap van L. van Aerle en zijn vrouw H. van Lieshout op verzoek van zowel hun erven als G.J. Coovels, schuldeisers, authentiek afschrift.

Stadsarchief Amsterdam (NL-AsdSAA)

Archief van de Notarissen ter Standplaats Amsterdam, 5075.

Inv.nr. 11217, Mr. Johannes Beukelaar, minuutacten 1775 April 1 – 1775 Juni 27.
11224, Mr. Johannes Beukelaar, minuutacten 1777 Januari 1 – 1777 Maart 29.
16372, Jan Harmsen, Minuutacten 1782 Juni 1 – 1782 Augustus 31.

Zeeuws Archief Middelburg (NL-MdbZA)

Familie Verheye en Citters, 1656-1843, 468.

Inv.nr 35, Generaliteit, commercie, originelen, afschriften en gedrukte stukken betreffende de handel, zeevaart, admiraliteit, convooien en licenten in Zeeland, 1591-1786.

Kranten

Surinaamsche courant en Gouvernements advertentie blad (2 juli 1878).

Surinaamsche courant en gouvernements advertentie blad (10 oktober 1871).

De kolonist. Dagblad toegewyd aan de belangen van Suriname (13 mei 1866).

Helmondsche courant (31 december 1948).

Javasche courant (26 januari 1850).
Javasche Courant (2 oktober 1844).
Nieuwe Rotterdamsche courant (14 maart 1859).
Nieuwe Utrechtsche courant (15 januari 1849).
Surinaamsche courant en Gouvernements advertentie blad (13 september 1864).
De Noord-Brabanter (2 juli 1910).
Noord-Brabander (6 juli 1848).
De West-Indiër: dagblad toegewijd aan de belangen van Nederlands Guyana (13 juni 1866).
Algemeen Handelsblad (13 maart 1844).
Surinaamsche courant en Gouvernements advertentie blad (6 juni 1863).
Surinaamsche courant en Gouvernements advertentie blad (7 juli 1853).
De Noord Brabanter (2 juli 1910).
Helmondsche Courant (27 juni 1949).
Algemeen Handelsblad (24 november 1852).
De West-Indiër: dagblad toegewijd aan de belangen van Nederlandsch Guyana (3 februari 1892).

Websites

BNN VARA, 'Hoe zit het met het slavernijverleden in Nederlandse steden?',
<https://www.bnnvara.nl/artikelen/hoe-zit-het-met-het-slavernijverleden-in-nederlandse-steden>

Dit is Helmond, 'Ook Helmondse families betrokken bij slavernij',
<https://ditishelmond.nl/keti-koti-helmond-en-het-slavernijverleden/>

Dordtena, '300 jaar handel in suiker te Dordrecht',
https://www.dordtenazoeker.nl/hulpbronnendordrecht/dordrecht_suikerhandel/10

Heemkundekring Bakel en Milheeze, 'Nicolaas van Ommeren. Dossier III',
<https://www.heemkundekringbakelenmilheeze.nl/nicolaas-van-ommeren-dossier-iii>

Huygens Instituut, 'Amandus Hubertus Bots',
<https://resources.huygens.knaw.nl/repertoriumambtsdragersambtenaren1428-1861/app/personen/1705>

Nationaal Archief, Suriname: Vrijgelaten slaven en hun eigenaren (manumissies) Killenstein,
https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/nt00340?activeTab=nt&searchTerm=killenstein&sortering=prs_achternaam&volgorde=asc

Nationaal Archief, 'Suriname: Vrijgelaten slaven en hun eigenaren (manumissies) Esthersrust',
https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/nt00340?activeTab=nt&searchTerm=esthersrust&sortering=prs_achternaam&volgorde=asc

Slave voyages, <https://www.slavevoyages.org/voyage/database>.

Stichting Maritiem-Historische Databank, Mathilda - ID 13605,
<https://www.marhisdata.nl/schip&id=13605#partowner>

Suriname Plantages, 'Plantage Anna-Catharina',
<https://www.surinameplantages.com/archief/a/annacatharina/>

Suriname Plantages, 'Anna's Zorg', <https://www.surinameplantages.com/archief/a/annaszorg>

De weblog van Helmond, G. van Hooff, 'De Bad Bots Brothers',
<https://www.deweblogvanhelmond.nl/columnisten/stadshistoricus/de-bad-bots-brothers-in-helmond/>

Bronnen en literatuur

- Anderson, C. en M.L. Kehoe, 'Dutch Textile Trade. Issue and Project Introduction', *Journal of Historians of Netherlandish Art* 15:1 (2023).
- Arts, N., H. Roosenboom en L. van Zalinge (red.), *De kastelen van Helmond. Een machtscentrum aan de rand van de Peel* (Utrecht 2001).
- Asten, E. van, 'De Wolbaal', *Helmonds Heem* 2 (1998).109-111.
- Baars, F., *Haarlem ging op wollen zolen. Opkomst, bloei en ondergang van de textielnijverheid aan het Spaarne* (Haarlem 1995).
- Beeldsnyder, W.W., *Surinaamsche Almanach op het jaar onzes Heere Jesu Christi. Anna 1798* (Paramaribo 1798).
- Benoit, P.J., *Voyage à Surinam. Beschrijving van de Nederlandse bezittingen in Guyana* (Zuthphen 2016).
- Blok, P.J. en Molhuysen P.C., *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 9* (1933).
- Bots, A.H. en A.G. Bots, *Aan Zijne Excellentie den Minister van Koloniën ... wijzende op de onregtvaardigheid die gepleegd staat te worden tegenover de plantage-eigenaren in de Ned. Koloniën naar aanleiding van het door de staatscommissie voorgedragen ontwerp van onteigening der plantagieën met de zich daarop bevindende slaven* (10 februari 1857).
- Bouwhuisen, H. van den e.a., *Opstand in Tempati, 1757-1760* (Utrecht 1988).
- Brandon, P., e.a. (red.), *De Slavernij in Oost en West. Het Amsterdam Onderzoek* (Amsterdam 2020).
- Brommer, B.(red.), *Ik ben eigendom van... slavenhandel en plantageleven* (Wijk en Aalburg 1993).
- Brommer, B., 'Naar de kust van Guinea; het uitreden van de juffrouw Elisabeth in 1780', in: B. Brommer (red.), *Ik ben eigendom van... slavenhandel en plantageleven* (Wijk en Aalburg 1993) 33-48.
- Captain, E., e.a., *Staat en Slavernij. Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023).
- Daru-Schoemann, M., *Gemeente Helmond. Cultuurhistorische inventarisatie Noord-Brabant Monumenten Inventarisatie Project* ('s-Hertogenbosch 1991).
- Denk en SP Helmond, 'Onderzoek naar en mogelijke excuses voor Helmondse aandeel in het slavernijverleden', motie tijdens openbare vergadering van 6 juli 2023.
- Dentz, F., 'De herkomst en de beteekenis van Surinaamsche plantagenamen', *De West-Indische Gids* 27 (1944) 147-180.
- Doortmont, M.R. en J. Smit, *Sources for the mutual history of Ghana and the Netherlands. An annotated guide to the Dutch archives relating to Ghana and West Africa in the Nationaal Archief, 1593-1960s* (Leiden 2007).
- Douglas, C., *Een blik in het verleden van Suriname. Beknopt verhaal omtrent gebeurtenissen met de slaven en toestanden in Suriname gedurende de jaren 1630-1863* (Paramaribo 1930).
- Dragtenstein, F., 'De ondraaglijke stoutheid der wegloopers.' *Marronage en koloniaal beleid in Suriname, 1667-1768* (Utrecht 2002).
- Eerenbeemt, H.F.J.M van den, *F. van Lanschot als intermédiaire tussen de Nederlandsche Handel-Maatschappij en de nijverheid in Noord Brabant (1825-1846)* (Nijmegen z.j. [1956]).
- Fatah-Black, K.J., *Suriname and the Atlantic World, 1650-1800* (Leiden 2013).
- Fatah-Black, K., *Sociëteit van Suriname 1683-1795. Het bestuur van de kolonie in de achttiende eeuw* (Zutphen 2019).

- Fatah-Black, K., L. Lauret en J. van den Tol, *Serving the chain? De Nederlandsche Bank en the last decades of slavery, 1814-1863* (Leiden 2023).
- Fatah-Black, K. en G. Oostindie, *Van Lanschot Kempen. Onderzoek naar het slavernijverleden* (Leiden 2022).
- Frenken, A.M., *Helmond in het verleden*. Deel I (Helmond 1928).
- Gemeente Helmond, 'Slavernijverleden gemeente Helmond', politieke vragen van gemeenteraadsleden, 3 juli 2023.
- Gemeente Helmond, 'Onderzoek aandeel Gemeente Helmond in slavernijverleden', Raadsinformatiebrief, 19 december 2023.
- Gon Netscher, A. van der, *Werking van de Wet tot opheffing der slavernij in de Nederlandsche West-Indische Koloniën en middelen om Suriname van verder verval te redden* ('s Gravenhage 1866)
- Graaf, T. de, *Voor Handel en Maatschappij. Geschiedenis van de Nederlandsche Handel-Maatschappij, 1824-1984* (Amsterdam 2012).
- Gurp, G. van, *Brabantse stoffen op de wereldmarkt. Proto-industrialisering in de Meierij van 's-Hertogenbosch 1620-1820* (Tilburg 2004).
- Gurp, G. van, 'Proto-industrialization and world trade of textiles in Dutch Brabant, 1620-1820', *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte/Economic History Yearbook* (2016) 281-309.
- Harkx, W.A.J.M., *De Helmondse textielnijverheid in de loop der eeuwen. De grondslag van de huidige textielindustrie 1794-1870* (Tilburg 1967).
- Heeren, J., 'Bots, Pistorius, Coovels. Grote namen uit Helmonds verleden', *Helmondsche courant* (31 december 1948).
- Heeren, J., 'Uit Helmonds Historie. De Familie Ramaer', *Helmondsche Courant* (27 juni 1949).
- Heeren, J.J.M., 'Uit de geschiedenis der Helmondsche Textielnijverheid', *Economisch-Historisch Jaarboek*, deel 12 (1926) 145-174.
- Hooff, G. van, 'De Bad Bots Brothers', <https://www.deweblogvanhelmond.nl/columnisten/stadshistoricus/de-bad-bots-brothers-in-helmond/>
- Hoogbergen, W., *'De bosnegers zijn gekomen.' Slavernij en rebellie in Suriname* (Amsterdam 1992).
- Huiskamp, R., 'Een kaste van veroveraars? De familie Van Ommeren in Peelland 1677-1796' (doctoraalscriptie KUN, Nijmegen 1989).
- Huiskamp, R., 'Nicolaas van Ommeren. Dossier III', *Heemkundekring Bakel en Milheeze*, <https://www.heemkundekringbakelenmilheeze.nl/nicolaas-van-ommeren-dossier-iii>.
- Ietswaart, M., *Reize naar Surinamen. Dagboek van John Gabriël Stedman uit 1772-1777* (Amsterdam 2014).
- Inikori, J.E., 'Slavery and the Revolution in Cotton Textile Production in England', *Social Science History* 13:4 (Cambridge 1989) 343-379.
- Jager, J. de, *Zalig de rijke die het goud niet najaagt. Willem Prinzen, fabrikant, politicus en filantroop* (Helmond 2015).
- Kappelhof, A.C.M., *De belastingheffing in de Meijerij van Den Bosch gedurende de Generaliteitsperiode (1648-1730)* (Tilburg 1986).
- Kempen, M., *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur*. Deel 3 (Paramaribo 2002).
- Kessel, W.M.J. van, *Merchants, missionaries & migrants. 300 years of Dutch-Ghanian relations* (Leiden 2002).
- Koene, B., *De mensen van Vossenburg en Wayampibo. Twee Surinaamse plantages in de slaventijd* (Hilversum 2019).
- Koninklijke textiel fabrieken J.A. Raymakers & co. N.V.-Helmond* (z.j.).

- Lammens, A.F., *Bijdragen tot de kennis van de kolonie Suriname, tijdvak 1816 tot 1822* (Amsterdam 1982; oorspr. ms 1816-1822).
- ‘Leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal’, *De Nederlander. Nieuwe Utrechtsche Courant* (15 januari 1849).
- Molhuysen, P.C. en F.K.H. Kossmann, *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*. Deel 9 (Leiden 1933):
https://www.dbnl.org/tekst/molh003nieu09_01/molh003nieu09_01_1463.php.
- Onrust, G.J., ‘Eene plantagie in uitmuntenden toestand. De Helmondse gebroeders Bots en hun plantages’ (in press).
- Oostindie, G., ‘Slavenleven’ in: B. Brommer (red.), *Ik ben eigendom van... slavenhandel en plantageleven* (Wijk en Aalburg 1993) 95-113.
- Oostindie, G., (red.), *Het koloniale verleden van Rotterdam* (Amsterdam 2020).
- Paesie, R., *Slavenopstand op de Neptunus. Kroniek van een wanhoopsdaad* (Zutphen 2016).
- Paesie, R., ‘De ontploffing van de Neptunus in 1785’, *Geschiedenismagazine*, 1 (2017)
- ‘Plantagien en gronden’, *Surinaamsche Staatkundige Almanach voor den Jaare 1795* (1795).
- Postma, J.M., *The Dutch in the Atlantic slave trade, 1600-1815* (Cambridge 1990)
- Roosenboom, H., *De ‘grouwelyke misdaad’ van een Surinaams plantagehouder en zijn dochter* (Zutphen 2022).
- Schalkwijk, M., ‘De plantocratie in Suriname anno 1830’, *OSO. Tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis*, 10 (1991) 147-165.
- Schrikker, A., ‘Restoration in Java 1815-1830’, *BMGN – Low Countries Historical Review* 130:40 (2015) 132-144.
- Schuman, P., *Tussen vlag en voorschip. Een eeuw wettelijke en maatschappelijke emancipatie van zeevarenden ter Nederlandse koopvaardij 1838-1940* (Leiden 1995).
- Singh, A., L. Jongasma en B. Tanczos, *De slavernijgeschiedenis van Groningen* (Groningen 2024).
- Singh, S., *Veldrapport Plantage Esthersrust 2021. Archeologisch onderzoek April & Mei 2021* (2023).
- Smissaert, H., ‘Uit de eerste decennien der N.H.M.’, *Onze Eeuw* 24 (1924) 24-39.
- Stipriaan, A. van, *Surinaams contrast. Roofbouw en overleven in een Caraïbische plantagekolonie, 1750-1863* (Leiden 1993).
- Swinkels, M. en G. van Hooff, *Helmond, stad van nijverheid en industrie* (Helmond 2010).
- ‘Uit Noordbrabants geschiedenis VVXI. Pater Donders XII’, *De Noord Brabanter. Noord Brabantsch Dagblad* (2 juli 1910).
- Velden, E. van, S. Wieringa, *Deventer & slavernij. Vooronderzoek* (Deventer 2023).
- ‘Verhaal van een togtje naar de plantaadje Zeezicht, in Suriname’, *Vaderlandsche letteroefeningen* (1826) 372-373.
- Verhoeven, L.J., *Suriname, Jaarboekje voor het jaar 1856* (Den Haag 1856).
- Vonk, S., ‘Carel Wesselman. De heer van Helmond en landbouwhervormer’,
<https://www.brabantserfgoed.nl/personen/w/wesselman-carel>.
- Vonk, S., ‘De wortels van de familie Wesselman van Helmond’, *Helmonds Heem*, 3/4 (1991) 5-17.
- Voort, J.P. van de, ‘Negotie en negotiaties voor Suriname 1750-1780’, in: B. Brommer (red.), *Ik ben eigendom van... slavenhandel en plantageleven* (Wijk en Aalburg 1993) 81-92.
- Vos, A., ‘Slavernijverleden van Helmond is met mist omgeven: ‘We lijken ergens onder aan de ranglijst te bungelen’, *Eindhovens Dagblad* (6 juli 2023).
- Wekker, G., *Witte onschuld. Paradoxen van kolonialisme en ras* (Zutphen 2017).
- Wilkens, W.P., *Surinaamsche Staatkundige Almanach voor den Jaare 1796* (Paramaribo 1796).

- Zalinge-Spooren, Lia van, 'De Helmondse heer Carel Frederik Wesselman en koloniale handel', *Helmonds Heem* 64 (2024) 8-16.
- Zalinge-Spooren, Lia van, 'Daniel Cornelis Wesselman, de Amsterdamse broer van de Helmondse Heer', *Helmonds Heem* 65 (2024; in press).
- Zalinge-Spooren, Lia van, *Wesselman en Wesselman. Twee broers en hun koloniale handel* (in press).

Illustratieverantwoording

- Atlas of Mutual Heritage, *Nieuwe speciale kaart van de Colonie Suriname met de tot de cultuure gebragd zynde landen en Plantagien*; Johann Heinrich Mosebergg.
- Gelders Archief, 1551 Topografisch-historische Atlas Gelderland, 1627 *Kasteel te Helmond 1711-1759*, Cornelis Pronk.
- Museum Bakkie, Archeologische site Esthers-rust, 2024.
- NL-AsdSAA, *De Groothandelaar*, 1824, z.n..
- NL-EhvRHCE, 12138 Familie Coovels, Helmond, 646 *tekening huismeid Plantage Esthersrust Suriname*, A.G. Bots.
- NL-EhvRHCE, 20210 Beeld- en geluidcollectie Stadarchief Helmond, 103072 *Kanaaldijk de fabriek van Raymakers, 1915-1925*, z.n..
- NL-EhvRHCE, 12138 Familie Coovels, Helmond, 180359 *Collage van vier foto's waarop: Amandus Bots, Arnoldus Gerardus Bots en Antoinette van Grinsven*, z.n..
- NL-EhvRHCE, 12138 Familie Coovels Helmond, 181124, *Antonie Bots 1800-1847*, z.n..
- NL-EhvRHCE, 12138 Familie Coovels Helmond, 181126, *Arnoldus Gerardus Bots, 1873-1883*, z.n..
- NL-EhvRHCE, 12138 Familie Coovels Helmond, 18170, *Advocaat Joannes Baptista Bots, 02-07-1874*, z.n..
- NL-HlmNHA, 359 prenten en tekeningen van de Provinciale Atlas Noord-Holland, 2787, *gezicht op Haarlem met linnenblekerijen 1750*, J. Beijer en J.C. Philips.
- Particuliere collectie, *Carel Frederik Wesselman als essayeur*, crayontekening, z.n..
- Pierre Jacques Benoit, *Voyage à Surinam. Description des possessions néerlandaises dans la Guyane*, 1839.
- Rijksmuseum, *Diorama van de koffie- en katoenplantage Zeezicht, 1815-1821*, Gerrit Schouten.
- Tropenmuseum, *Marron met achtervolgers die een moeras oversteken*, 1798, J.G. Stedman.
- Universiteit van Amsterdam, *Een plantaadje slavenkamp, 1860-1862*, G.W.C. Voorduin.
- Wereld Museum Rotterdam, *Plantage Killenstein 1880-1910*, z.n..
- Wereld Museum Rotterdam, *Voorstelling van het oogsten van suikerriet op een slavenplantage*, litho, Petit.
- Wereld Museum Rotterdam, *Interieur van een suikerrietfabriek op een suikerplantage*, litho, Th. Bray.
- Wereld Museum Rotterdam, *Plantage Dageraad en Dankbaarheid*, L. Meier.

Bijlage 1 – Leveringen van Helmondse fabrikanten aan de NHM

	Nikanias		Hoofddoeken		Spreien		Overige producten		Totaalwaarde
	Aantal	Waarde	Aantal	Waarde	Aantal	Waarde	Aantal	Waarde	
Raymakers en Ramaer	4.900	25.515	2.250	14.690			3.700	30.266	70.471
W. Prinzen	4.512	23.456	3.000	19.969			3.050	23.296	66.721
H.J. Raymakers	2.700	14.240	2.200	13.307			300	4.122	31.669
Wesselman, B. en Sanders	3.400	19.013	2.700	17.439	18.720	27.846	850	9.867	57.055
A. Bots en Zonen	1.800	10.285	1.950	12.654			900	4.340	27.279
Ant. Bots en Zoon	800	3.930	2.250	14.603			450	4.827	23.360

Leveringen van Helmondse fabrikanten aan de NHM in aantal stuks en in geldwaarde (guldens) tussen 1837-1843.¹⁵¹

¹⁵¹ Bron: A.J.M. Harkx, *De Helmondse textielnijverheid in de loop der eeuwen. De grondslag van de huidige textielindustrie 1794-1870* (1967) 175, noot 169.

Bijlage 2 – De plantages waar W.H. van Ommeren werkzaam was als administrateur of in eigen bezit had

Naam plantage	Soort	Aantal akkers	Aantal slaafgem.	Rol	(andere) Eigenaren
Anna's zorg	Koffie en katoen	500	112	Eigenaar en administrateur	J.L. Coudercq, J.M. Thomas, J.C. Muller, J.H. Friderici
Anna-Catharina	Katoen	2100		Eigenaar en Administrateur	
Barbados		500		Eigenaar	L. Coudercq, J.H. Thoma, F.H. Spiering
Bleyenhoop en Bleyenrust	Koffie	1312		Eigenaar en administrateur	F.H. Spierings en J.M. Thomas
Blokkenbosch	Koffie	200		Administrateur	De erven Blok
Bodenburg en Karelsdeel	Katoen	530		Administrateur	J.H. de Friderici
De Dageraad en Dankbaarheid	Koffie en Katoen	1115½		Eigenaar en Administrateur	
De Eendracht	Suiker	2200 ¼		Administrateur	G.H. de Wilde
Eendracht	Suiker	1000		Administrateur	De Wed. G. Luyken en P. Taddel
Felix	Koffie en katoen	595		Administrateur	J.M. Smit
Grond van Felix	Katoen	266		Eigenaar	
Heimslust	Koffie	522		Administrateur	
Janslust	Koffie en katoen	350		Administrateur	De Vries
Kroonenburg	Koffie	625		Administrateur	Ervan van de Wed. G. Luyken en P. Taddel
La Felicité	Koffie	366		Eigenaar en Administrateur	anna's zorg
Louisenburg	Koffie en katoen	557		Eigenaar en administrateur	F.H. Spierings en J.M. Thomas
Nieuw Rosenbeek		3001	Verlaten	Eigenaar en administrateur	

Naam plantage	Soort	Aantal akkers	Aantal slaafgem.	Rol	(andere) Eigenaren
Pietersburg		260	Verlaten	Eigenaar	
Sardam	Suiker	1616		Administrateur	P.C. van Stuyvesand
Solitude	Suiker	600		Administrateur	Erven A.C.S. de Brauw
Standvastigheid	Koffie en katoen	750		Administrateur	J.G. Wichers
Stolkwyk	Koffie	300		Administrateur	't Fonds van de 14 tonnen Gouds
Vaderszorg	Katoen	250		Administrateur	J.H. de Friderici
Zeewyk	Koffie en katoen	750		Administrateur	J.G. Wichers ¹⁵²

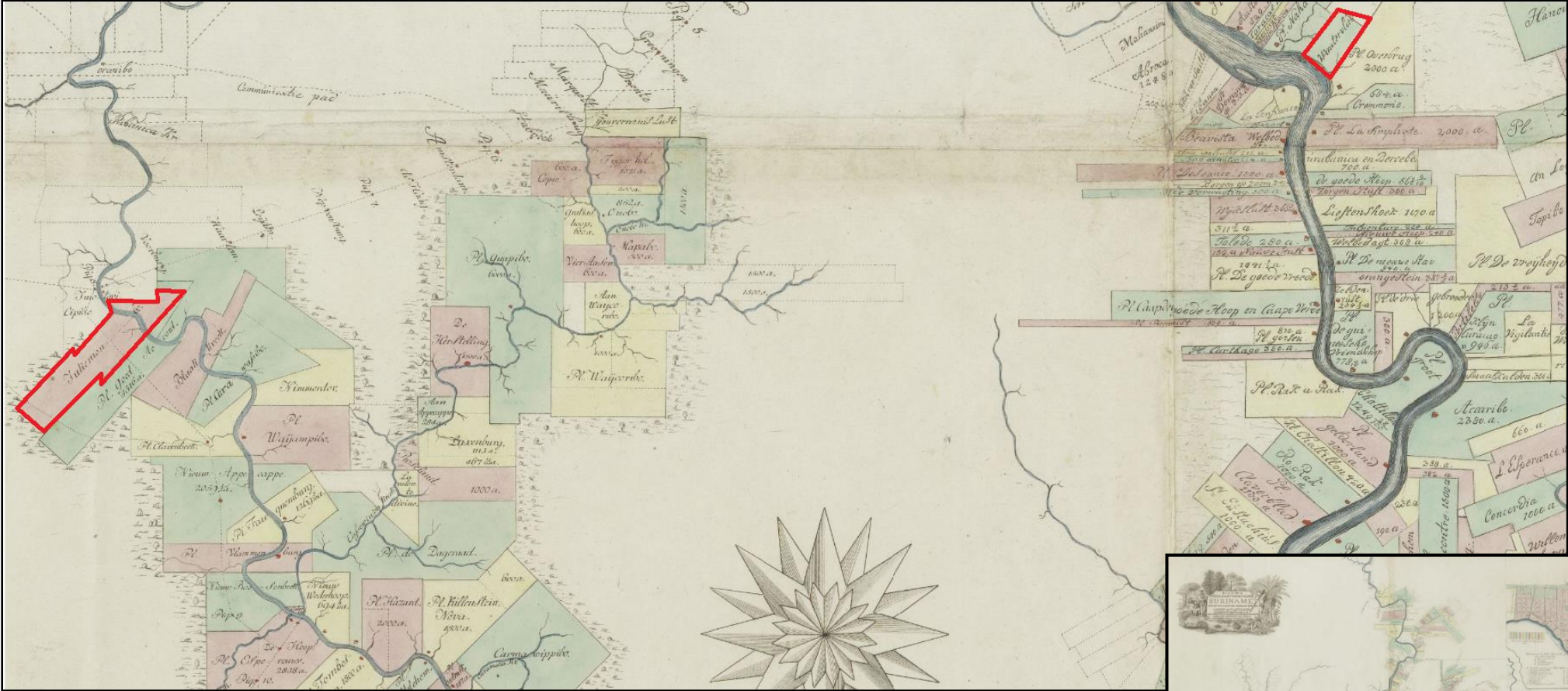
¹⁵² De gegevens in de tabel zijn gebaseerd op resultaten uit de *Surinaamsche Staatkundige Almanach voor den Jaare 1796 en 1798*.

Bijlage 3 – Vrijverklaarde slaafgemaakten Plantage Esthersrust met achternaam Bottse en Helmond volgens de Emancipatieregisters 1863

Voornaam	Achternaam	Slavennaam	Geslacht	Leeftijd	Beroep	Opmerking
Adolphina Josephine	Bottse	Josephina	v	22	Veldmeid	Zuster van Jacobus Jason Bottse, Albertina Sina Bottse, Martha Julia Bottse en Chassé Bottse.
Agnes Catharina	Bottse	Catharina	v	11	Loods en fabriek	Dochter van Albertina Sina Bottse.
Albertina Sina	Bottse	Sina	v	35	Veldmeid	Zuster van Jacobus Jason Bottse, Martha Julia Bottse, Chassé Bottse en Adolphina Josephina Bottse.
Cathrijntje Finette	Bottse	Finette	v	14	Loods en fabriek	Dochter van Albertina Sina Bottse.
Chassé	Bottse	Chassé	m	24	Timmerman	Broer van Jacobus Jason Bottse, Albertina Sina Bottse, Martha Julia Bottse en Adolphina Josephina Bottse.
Diederik	Bottse	Diederik	m	1	-	Zoon van Adolphina Josephina Bottse.
Helena Wilhelmina	Bottse	Wilhelmina	v	20	Veldmeid	Dochter van Albertina Sina Bottse.
Jacobus Andro	Bottse	Andro	m	12	Loods en fabriek	Zoon van Martha Julia Bottse.
Jacobus Jason	Bottse	Jason	m	45	Veldneger	Broer van Albertina Sina Bottse, Martha Julia Bottse, Chassé Bottse en Adolphina Josephina Bottse.
Jeanne	Bottse	Jeanne	v	1	Spelend creool	Dochter van Helena Wilhelmina Bottse.
Jeannette	Bottse	Jeannette	v	4	Loods en fabriek	Dochter van Adolphina Josephina Bottse.
Johan	Bottse	Johan	m	3	Spelend creool	Zoon van Adolphina Josephina Bottse.
Josephina Melina	Bottse	Mellina	v	11	Loods en fabriek	Dochter van Albertina Sina Bottse.
Martha Julia	Bottse	Julia	v	36	Veldmeid	Zuster van Jacobus Jason Bottse, Albertina Sina Bottse, Chassé Bottse en Adolphina Josephina Bottse.
Paulus George	Bottse	George	m	12	Loods en fabriek	Zoon van Albertina Sina Bottse.

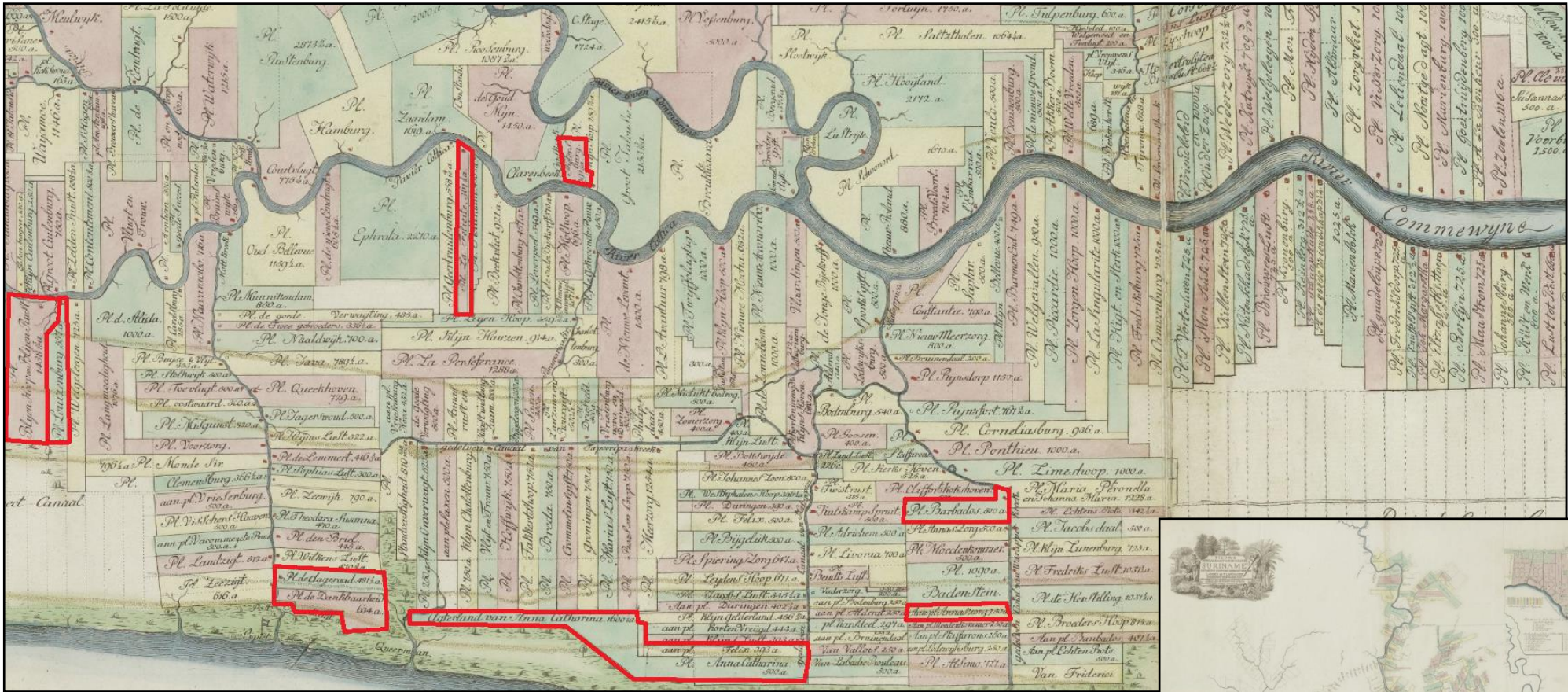
Voornaam	Achternaam	Slavennaam	Geslacht	Leeftijd	Beroep	Opmerking
Christina Theresa	Helmond	Theresa	v	35	Wasmeid	Dochter van Louisa Klasina Helmond.
Elisabeth Elisa	Helmond	Elisa	v	4	Loods en fabriek	Dochter van Christina Theresa Helmond.
Henricus	Helmond	Henricus	m	6	Loods en fabriek	Zoon van Christina Theresa Helmond.
Anna Sophietje	Helmond	Sophietje	v	10	Loods en fabriek	Dochter van Christina Theresa Helmond.
Anthonius Adriaan	Helmond	Adriaan	m	9	Loods en fabriek	Zoon van Christina Theresa Helmond.
Laurens	Helmond	Laurens	m	25	Veldneger	Zoon van Louisa Klasina Helmond.
Louisa Klasina	Helmond	Klasina	v	60	Kookt de zieken	
Present	Helmond	Present	m	40	Veldneger	Zoon van Louisa Klasina Helmond.
Stefanus Gerrit	Helmond	Gerrit	m	11	Loods en fabriek	Zoon van Christina Theresa Helmond.

Bijlage 4 – Overzichtsk kaart van de plantages in Suriname – Biertempel

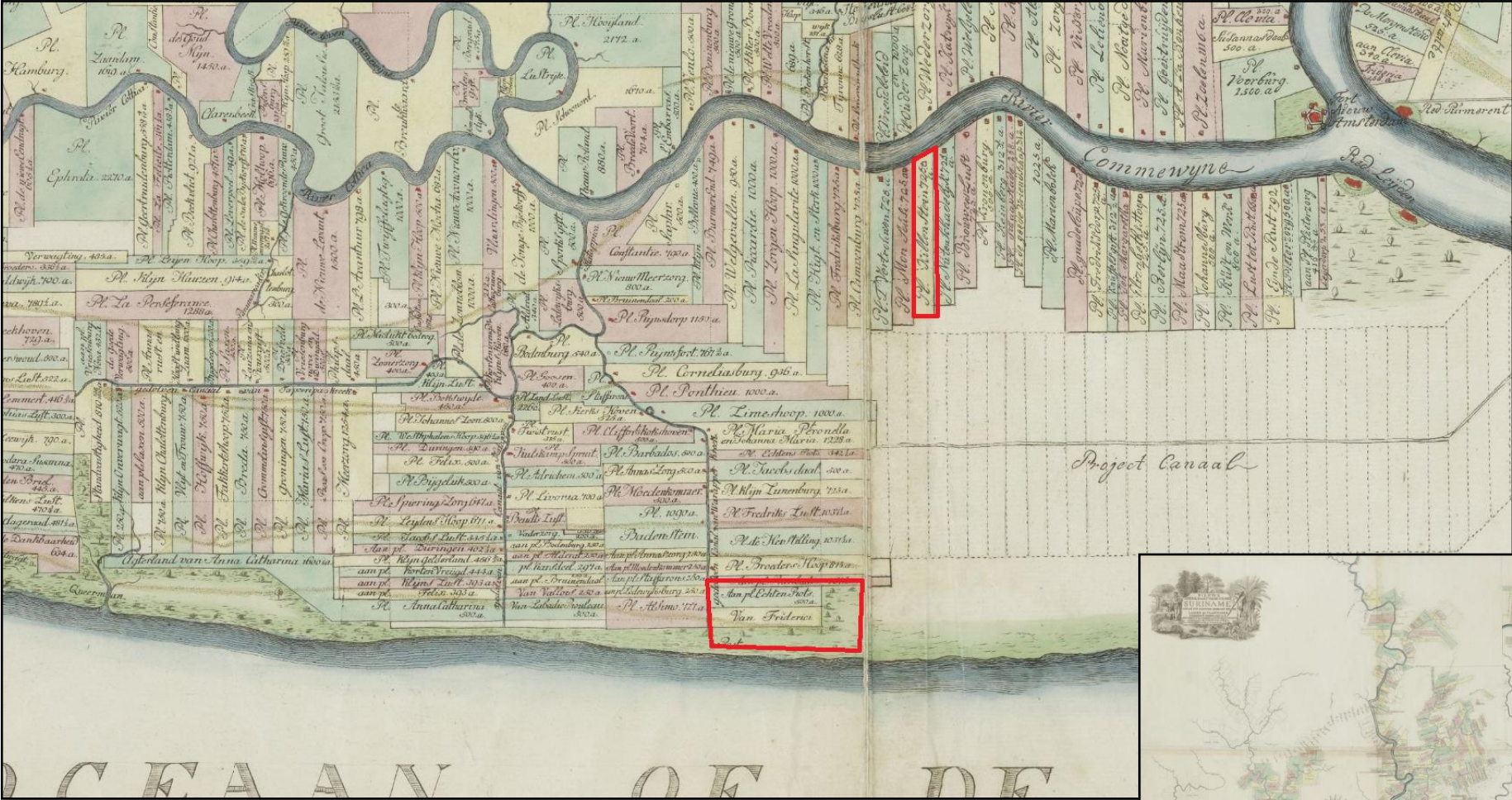

Het overzichtsk kaartje rechtsonder geeft aan op welk deel is ingezoomd. Ter oriëntatie: het noorden ligt aan de onderkant van het overzichtsk kaartje.

Bijlage 5 – Overzichtsk kaart van de plantages in Suriname – Van Ommeren

Bijlage 6 – Overzichtskaart van de plantages in Suriname – Bots¹⁵⁴

De plantage Esthersrust staat niet specifiek vermeld op de kaart maar moet grofweg rond de plantages Von Friderici en Aan Echtenrots gelegen hebben.